

# Besøksstrategi for Setesdal Vesthei, Ryfylkeheiane og Frafjordheiane (SVR).

Kjerag, Mån og Månafossen, Håhelleren og Ritlandskrateret

Vegard Gundersen og Odd Inge Vistad



## **NINAs publikasjoner**

### **NINA Rapport**

Dette er en elektronisk serie fra 2005 som erstatter de tidligere seriene NINA Fagrapport, NINA Oppdragsmelding og NINA Project Report. Normalt er dette NINAs rapportering til oppdragsgiver etter gjennomført forsknings-, overvåkings- eller utredningsarbeid. I tillegg vil serien favne mye av instituttets øvrige rapportering, for eksempel fra seminarer og konferanser, resultater av eget forsknings- og utredningsarbeid og litteraturstudier. NINA Rapport kan også utgis på annet språk når det er hensiktsmessig.

### **NINA Temahefte**

Som navnet angir behandler temaheftene spesielle emner. Heftene utarbeides etter behov og serien favner svært vidt; fra systematiske bestemmelsesnøkler til informasjon om viktige problemstillinger i samfunnet. NINA Temahefte gis vanligvis en populærvitenskapelig form med mer vekt på illustrasjoner enn NINA Rapport.

### **NINA Fakta**

Faktaarkene har som mål å gjøre NINAs forskningsresultater raskt og enkelt tilgjengelig for et større publikum. De sendes til presse, ideelle organisasjoner, naturforvaltningen på ulike nivå, politikere og andre spesielt interesserte. Faktaarkene gir en kort framstilling av noen av våre viktigste forskningstema.

### **Annen publisering**

I tillegg til rapporteringen i NINAs egne serier publiserer instituttets ansatte en stor del av sine vitenskapelige resultater i internasjonale journaler, populærfaglige bøker og tidsskrifter.

# Besøksstrategi for Setesdal Vesthei, Ryfylkeheiane og Frafjordheiane (SVR).

Kjerag, Mån og Månafossen, Håhelleren og Ritlandskrateret

Vegard Gundersen  
Odd Inge Vistad

Gundersen, V. og Vistad, O.I. 2016. Besøksstrategi for Setesdal Vesthei, Ryfylkeheiane og Frafjordheiane (SVR). Kjerag, Mån og Månafossen, Håhelleren, og Ritlandskrateret. NINA Rapport 1221. 73 s + vedlegg.

Lillehammer, februar 2016

ISSN: 1504-3312

ISBN: 978-82-426-2852-7

RETTIGHETSHAVER

© Norsk institutt for naturforskning

Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

TILGJENGELIGHET

Open

PUBLISERINGSTYPE

Digitalt dokument (pdf)

REDAKSJON

Forfatterane

KVALITETSSIKRET AV

Jon Museth

ANSVARLIG SIGNATUR

Forskningssjef Jon Museth (sign.)

OPPDRAUGSGIVER(E)/BIDRAGSYTER(E)

Verneområdestyret for Setesdal Vesthei-Ryfylkeheiane og Frafjordheiane

OPPDRAUGSGIVERS REFERANSE

KONTAKTPERSON(ER) HOS OPPDRAGSGIVER/BIDRAGSYTER

Verneområdeforvaltar Tarjei Haugen

FORSIDEBILDE

Parkeringsplass Kleivaland - Ritlandskrateret, Hjelmeland kommune (Foto: Vegard Gundersen)

NØKKEWORD

Verneområda Setesdal Vesthei Ryfylkeheiane Frafjordheiane

- Informasjonsplan
- Tilrettelegging/tiltak for ulike brukargrupper
- Bruk - vern
- Kunnskapsbehov

KEY WORDS

- Information plan
- Facilitation / management measures
- Use and protection
- Knowledge needs

KONTAKTOPPLYSNINGER

**NINA hovedkontor**

Postboks 5685 Sluppen  
7485 Trondheim  
Telefon: 73 80 14 00

**NINA Oslo**

Gaustadalléen 21  
0349 Oslo  
Telefon: 73 80 14 00

**NINA Tromsø**

Framsenteret  
9296 Tromsø  
Telefon: 77 75 04 00

**NINA Lillehammer**

Fakkelgården  
2624 Lillehammer  
Telefon: 73 80 14 00

[www.nina.no](http://www.nina.no)



## Samandrag

Gundersen, V. og Vistad, O.I. 2016. Besøksstrategi for Setesdal Vesthei, Ryfylkeheiane og Frafjordheiane (SVR). Kjerag, Mån og Månafossen, Håhelleren, og Ritlandskrateret. NINA Rapport 1221. 73 s + vedlegg

I denne rapporten er fire lokalitetar analysert i verneområda Setesdal Vesthei, Ryfylkeheiane og Frafjordheiane (SVR) og inkluderer Kjerag, Månafossen/garden Mån, Håhelleren og Ritlandskrateret. Dei tre fyrste er udiskutable attraksjonar, innfallsportar, knutepunkt, der det er dels veldig høge besøkstal og eit opplagt behov for å ha eit aktivt forhold til bruken og brukarane, t.d. i form av informasjon. Den fjerde attraksjonen, Ritlandskrateret, skil seg noko ut ved å vere mindre kjent (for folk flest/utanfor regionen) og mindre besøkt, og med andre utfordringar når det gjeld informasjon og tilrettelegging. Alle fire lokalitetane er tilgjengelege og informerte om på ulike nettsider, t.d. er dei alle nemnde som turmål på [www.ut.no](http://www.ut.no), med kart, bilete, ruteforslag og nyttig praktisk informasjon.

Det er viktig med dokumentert kunnskap om dagens bruk og spekteret av brukarar – både dei lokale, regionale og dei tilreisande. Dette er ein viktig basiskunnskap for å utvikle ein besøksstrategi, saman med kunnskap om verneverdiar knytt til natur og brukshistorie. Eksisterande kunnskap om dei besøkande er oppsummert for kvar av dei fire lokalitetane. For tre av dei fire pilotområda er det eit visst kunnskapsgrunnlag om bruksomfang (direkte og indirekte teljingar), men for Ritlandskrateret veit ein berre at besøkstalet er lågt. For Kjerag og for Håheller-området er det også forenkla/tidsavgrensa spørjeundersøkingar.

Vi har lagt opp til ulike analysar og vurderingar, tilpassa den enkelte lokalitet. Kjerag og Månafossen er i dag store primærattraksjonar, truleg med mange uerfarne vandrarar, og rapporten set fokus på korleis ein kan sikre og betre turopplevinga, bygd på kunnskap om kva ulike brukargrupper søker, og kva dei sannsynlegvis treng av tilrettelegging og informasjon. Håhellerområdet og vegen over Brokke-Suleskard er i første rekke for turistane som ferdast på vegen, og spørsmålet er kva bilturisten etterspør av opplevingar og attraksjonar. Håhellerområdet er eit viktig trekkområde for villrein og rapporten analyserer kor sårbar villreinen her er i høve ferdsel og lokalisering av ferdsel. I Ritlandskrateret valde vi å gjere ei grunnleggjande landskapsanalyse for å synleggjere opplevingskvalitetane, naturverdiane og også kor sårbarhet området er, som kunnskapsgrunnlag for råd om informasjon og tilrettelegging.

Arbeidet med besøksstrategiar inneber altså eit utvida ansvar for forvaltninga og for andre aktørar som må inkludrast i arbeidet. I tillegg til å ha omsorg for naturen skal ein også ha omsorg for dei besøkande. Forvaltninga får eit medansvar som vertskap, og for å redusere terskelen for besøk skal ein legge til rette slik at de besøkande kjenner seg velkomne – i dei områda der ein vil stimulere til meir besøk. Det er viktig at vertskapsaktørane står fram som samordna og tydelege. Dette kan by på utfordringar når det gjeld eksisterande eksponering og infrastruktur, t.d. i høve til korleis området vert marknadsført og kvaliteten på eksisterande merking, tilrettelegging etc. Ein skal fokusere på dei kvalitetane som naturen byr på og som også inviterer de besøkande til å ta del i vernearbeidet. På Håhelleren vil det t.d. vere viktig å informere om kvifor det er restriksjonar på stopp og parkering på andre strekningar langs vegen, og på ein slik måte at dei besøkande kjenner at dei tek del i vernet. Ritlandskrateret er der pga. ei storslagen naturhistorie med meteornedslag for 500 millionar år siden, men denne dramatikken kan ikkje lett lesast ut av landskapet, den må forteljast.

Vegard Gundersen, NINA Lillehammer, Fakkeldgården, 2624 Lillehammer,  
[vegard.gundersen@nina.no](mailto:vegard.gundersen@nina.no)  
 Odd Inge Vistad, same adresse, [odd.inge.vistad@nina.no](mailto:odd.inge.vistad@nina.no)

## Abstract

Gundersen, V. and Vistad, O.I. 2016. Visitor strategy for Setesdal Vesthei, Ryfylkeheiane and Frafjordheiane (SVR). Kjerag, Mån and Måna fossen, Håhelleren, and Ritlands krateret. NINA Report 1221. 73 pp + attachment

In this report, we have analyzed four sites in the protection area called SVR, namely Kjerag, Måna fossen / the farm Mån, Håhelleren and the Ritland crater. The first three sites mentioned are indisputable tourist visitor attractions, including a significant number of visitors and a need for clear visitor interpretation. The fourth attraction, the Ritland crater, is today a less known attraction and is used mostly by locals and visitors from the Stavanger-region, and have other challenges than the three other sites, including a need for new infrastructure and development new facilities. However, all four sites have good availability and you can get information on different websites, e.g. all four are mentioned as walking trips at [www.ut.no](http://www.ut.no), where even maps, photos, hiking loops and practical information are included.

Knowledge about today's visitors/users are of crucial importance for tomorrow's planning and management, including knowledge about user patterns, activities and spectrum of users. Visitor strategies are based on knowledge for visitor satisfaction, as well as needed knowledge to protect nature and cultural history. Some up-dated knowledge about visitors are presented for each of the four sites (especially concerning visitor numbers), but generally, knowledge about use and users is limited. The knowledge about use and users of the Ritland crater is especially limited.

We aim for different analyses adapted to each site. Kjerag and Mån / Måna fossen are currently primary attractions with high visitor numbers, and we focus on how to improve the visitor experiences through recreational infrastructure, facilities and information. The area of Håhelleren, including the main road Brokke-Suleskard passing by, is mainly a site for motor tourist and we analyse what kind of experiences and attractions they probably demand. At same time, the Håheller area constitutes an important migration corridor and foraging area for wild reindeer and we analyse vulnerability for the reindeer given further development in this area. For the Ritland crater, we chose to implement a basic landscape analysis to demonstrate landscape qualities, natural values and also the vulnerability of the area as a knowledge base for further development of a tourist destination in the area.

Visitor plans and strategies for protected areas imply a new and expanded responsibility for Norwegian management authorities, and for private and official actors that must be included in the work. In addition to caring for nature, the manager/stakeholders should also take care of the visitors. Management actors will share responsibility as hosts, and the visitors should at every stage, feel welcome when behaving in accordance with the strategy. It is important that all the host actors emerge as coordinated and with consistency. This may challenge the present character of the destination and infrastructure, for example in relation to existing branding, marketing, signs, information, and facilities. It will be important to focus on the opportunities that the landscape and nature qualities offer and to engage the visitors to take care of the environment. In the Håheller area it will be important to inform about why there are restrictions on stopping and parking elsewhere along the roadside, and in such a way that the visitor understand why this is important and thereby take part in the conservation strategy of the area. For the Ritland crater there is a magnificent history of meteor impacts 500 million years ago, but this drama cannot easily be read directly out of the landscape, it must be told.

Vegard Gundersen, NINA Lillehammer, Fakkeltgården, NO-2624 Lillehammer,  
[vegard.gundersen@nina.no](mailto:vegard.gundersen@nina.no)  
Odd Inge Vistad, same address, [odd.inge.vistad@nina.no](mailto:odd.inge.vistad@nina.no)

# Innhald

<b>Samandrag .....</b>	<b>3</b>
<b>Abstract .....</b>	<b>4</b>
<b>Innhald .....</b>	<b>5</b>
<b>Forord .....</b>	<b>7</b>
<b>1 Innleiing .....</b>	<b>8</b>
<b>2 Metode .....</b>	<b>10</b>
<b>3 Kjerag .....</b>	<b>12</b>
3.1 Kva skal ein rekne som «rammene» rundt Kjerag? .....	12
3.2 Kommunikasjon; korleis kome seg til Kjerag? .....	13
3.3 Verneinteresser, ferdsel og utvikling. Om utfordringar, kunnskapsgrunnlag og kunnskapsbehov .....	13
3.4 Bruk og brukarar – i dag og framover? .....	15
3.5 Informasjonsbehov – om kva, i kva form, til kven og kvar? .....	16
3.6 Behov for tilrettelegging / tiltak – som service, tryggleik og/eller som ressursforvaltning? .....	19
<b>4 Månafossen og Friluftsgarden Mån .....</b>	<b>21</b>
4.1 Kva skal ein rekne som attraksjonen og turmålet Månafossen/Mån? .....	22
4.2 Kommunikasjon; korleis kome seg til Månafossen/Mån? .....	22
4.3 Verneinteresser, ferdsel og utvikling. Om utfordringar, kunnskapsgrunnlag og kunnskapsbehov .....	22
4.4 Bruk og brukarar – i dag og framover? .....	24
4.5 Informasjonsbehov – om kva, i kva form, til kven og kvar? .....	24
4.6 Behov for tilrettelegging / tiltak – som service og/eller som ressursforvaltning? .....	25
<b>5 Håhelleren .....</b>	<b>27</b>
5.1 Om Suleskardvegen .....	27
5.2 Kva skal ein rekne som rammene rundt Håhelleren? .....	27
5.3 Kunnskapsgrunnlag – Kunnskapsbehov? .....	28
5.3.1 Kunnskapsgrunnlag, Villrein .....	28
5.3.2 Konklusjon villrein og bruk av Håhellerområdet .....	31
5.3.3 Kunnskapsgrunnlag, Bruk av Håhellerområdet .....	32
5.3.4 Utfordringar – balansere bruk-vern og kanalisering som et mantra? .....	36
5.4 Bruk og brukere – i dag og framover? .....	38
5.4.1 Kunnskap om de besøkende til regionen .....	38
5.5 Informasjonsbehov – i hvilken form? .....	38
5.5.1 Rasteplassen – konkret nivå .....	38
5.5.2 Informasjonskanaler – overordnet nivå .....	39
5.6 Behov for tilrettelegging / tiltak – som service og som ressursforvaltning? .....	39
<b>6 Ritlandskrateret .....</b>	<b>42</b>
6.1 Innledning .....	42
6.2 Metode .....	42
6.3 Historikk rundt meteorkrateret .....	44
6.4 Landskapsanalysen .....	44
6.4.1 Fysisk dimensjon .....	44
6.4.1.1 Landskapsform og geologi .....	44
6.4.1.2 Naturgrunnlaget .....	46

6.4.1.3	Naturverdier .....	48
6.4.1.4	Kulturminner .....	49
6.4.1.5	Endringsprosesser – påvirkning .....	50
6.4.1.6	Innførte elementer .....	52
6.4.2	Den sosiale dimensjon .....	52
6.4.3	Forvaltningsdimensjon .....	53
6.5	Plan for tilrettelegging og informasjon .....	57
6.5.1	Kommunikasjon: Hvordan komme seg til Ritlandskrateret? .....	58
6.5.2	Bruk og brukere – i dag og fremover? .....	58
6.5.3	Eksisterende informasjon og innfallsport .....	58
6.5.4	Informasjons- og tilretteleggingsforslag .....	63
6.5.4.1	Overordnet nivå .....	63
6.5.4.2	Detaljnivå .....	64
6.5.4.3	Informasjonsplan .....	66
<b>7</b>	<b>Kort diskusjon og oppsummering .....</b>	<b>67</b>
7.1	Hovedelementene i besøksstrategien .....	67
7.2	Kommunikasjon med de besøkende .....	68
7.3	Fysisk tilrettelegging .....	69
7.4	Kunnskapsbehov – om bruk og oppfølging av tiltak .....	70
7.5	Etterord .....	71
<b>8</b>	<b>Litteratur .....</b>	<b>72</b>
	<b>Vedlegg .....</b>	<b>74</b>

## Forord

I utlysinga av dette prosjektet heitte det: «Det skal utarbeidast ein informasjonsplan for innfallsportane i SVR. Aktuelle innfallsportar til verneområda må identifiserast, eksisterande tilbod og kommunale planar for områda kartleggast og plan for informasjon og tilrettelegging utarbeidast.»

Her presenterer vi eit svar på oppdraget som omfattar fire innfallsportar/attraksjonspunkt. Det er dei forvaltningsansvarlege for SVR som har peika ut desse fire. Prosjektet har blitt gjennomført i to bolkar, fyrst og fremst fordi SVR ikkje hadde tilstrekkeleg finansiering i fyrste omgang (fyrste halvår 2015). Gjennom ei ekstraløyving for andre halvår vart arbeidet utvida med Ritlandskrateret; eit «nyoppdaga» naturfenomen mm, og ein attraksjon i Hjelmeland kommune. Det meste av arbeidet har vore gjort utan feltarbeid og ny datainnsamling. Arbeidet med Ritlandskrateret skilde seg ut ved at det vart lagt inn ein synfarings- og drøftingsdag på lokaliteten, saman med lokalkjende og administrativt ansvarlege deltakarar både frå Hjelmeland kommune og SVR-staben.

Forfattarane har i stor grad delt lokalitetane og arbeidet mellom seg: Gundersen har arbeidd med Håhelleren og Ritlandskrateret, medan Vistad har hatt ansvaret for Kjerag og Mån/Månafossen. Difor er også rapporten tospråkleg. Vi ønskjer å takke Lars Rød-Eriksen for analyse og presentasjon av fem kart for Ritlandskrateret.

Den overordna ambisjonen for oppdragsgjevar er å få på plass ein besøksstrategi for heile SVR. Denne rapporten er eit steg på vegen der nokre særleg viktige og/eller utfordrande attraksjonspunkt er lyft fram.

Lillehammer, februar 2016,

Odd Inge Vistad (prosjektleder)  
Vegard Gundersen.

# 1 Innleiing

Vi har tolka mandatet slik at ein 'informasjonsplan' skal vere ganske likearta med det som Miljødirektoratet og Klima- og Miljødepartementet no omtalar som 'besøksforvaltning' eller 'besøksstrategi', og vi har fått tilslutnad frå oppdragsgjevar på den tolkinga. Vi nyttar difor i hovudsak ordet 'besøksstrategi' i rapporten, og ikkje 'informasjonsplan'. Den nasjonale ambisjonen er at alle norske nasjonalparker skal få på plass ei besøksforvaltning, som skal forankrast i ein overordna 'merkevarestrategi' for norske nasjonalparker (<http://www.miljodirektoratet.no/no/Nyheter/Nyheter/2015/April-2015/Ny-merkevare--og-kommunikasjonsstrategi-for-Norges-nasjonalparker/>). Eit nasjonalt pilotprosjekt i gang, der fire nasjonalparker (Rondane, Jotunheimen, Hallingskarvet og Varangerhalvøya) er valt ut i fyrste omgang. Jotunheimen nasjonalpark og Utladalen landskapsverneområde har alt ein «fyrste generasjons» besøksstrategi på plass, for perioden 2013-2017 (Nasjonalparkstyret for Jotunheimen og Utladalen 2012), og forarbeidet med den planen går heilt attende til 2009.

Direktoratet har laga ei eiga prosess-skildring for besøksforvaltning i Noregs nasjonalparker, der ein besøksstrategi blir omtalt slik:

*«En besøksstrategi er en plan for hvordan nasjonalparkstyret vil gjennomføre besøksforvaltning for parken. Besøksstrategien skal vise hvilke tiltak (informasjon, fysisk tilrettelegging, sonering, oppsyn etc.) som er nødvendige for å balansere verneverdier, besøkende og lokal verdiskaping i et verneområde, slik at en oppnår størst mulig nytte for alle tre interesser.»*

Det er dei same tre måla som gjeld for nemnde besøksstrategi for Jotunheimen: 1) betre opplevinga for dei besøkande, 2) auke verdiskapinga i lokalsamfunna rundt parken, og 3) gje bidrag til å ta betre vare på naturverdiene i verneområda og randsona.

I samband med dette arbeidet har Miljødirektoratet (2015a, b, c) i haust presentert tre nye handbøker: «Veileder for besøksforvaltning i norske verneområder» (M-415), «Planlegging og gjennomføring av brukerundersøkelser i norske nasjonalparker og øvrige verneområder» (M-416), og «Innfallsporter. Informasjonspunkt, startpunkt og utkikkspunkt» (M-417). Og ei fjerde handbok på metode for å vurdere kor sårbare eventuelle besøkslokalitetar er, skal kome i 2016; den skal ta utgangspunkt i metodikk utarbeidd av NINA (Eide m.fl. 2015).

I denne rapporten er fire lokalitetar prioritert: Kjerag, Månafossen/garden Mån, Håhelleren og Ritlandskrateret. Utvalet er delvis styrt av ressursramma, men også fordi dei tre fyrste er udiskutable attraksjonar, innfallsportar, og knutepunkt, der det er dels veldig høge besøkstal og eit opplagt behov for å ha eit aktivt forhold til bruken og brukarane, t.d. i form av informasjon. Den fjerde attraksjonen, Ritlandskrateret, skil seg noko ut ved å vere mindre kjent (for folk flest/utanfor regionen) og mindre besøkt, og har andre utfordringar når det gjeld informasjon og tilrettelegging. Alle fire lokalitetane er tilgjengelege og informerte om på ulike nettsider, t.d. er dei alle nemnde som turmål på [www.ut.no](http://www.ut.no), med kart, bilete, ruteforslag og nyttig praktisk informasjon.

I tillegg til behovet for informasjon er det aktuelt å vurdere tiltak for å yte vidare service/tryggleik til brukarane (ikkje minst for Ritlandskrateret), og eventuelt skjerme sårbare naturkvalitetar (der slike er dokumentert) t.d. gjennom å kanalisere bruken. Slik sett skal vi drøfte samspelet mellom bruk av informasjon og bruken av andre tiltak/tilrettelegging. Rapporten vil ikkje vurdere eventuelle næringspotensial som er knytt til desse lokalitetane, men det som blir presentert kan vere nyttig fagleg grunnlag for dei som ønskjer å utvikle ny næring. Vi vil også etterlyse eventuelt behov for ny kunnskap – sidan det behovet kan melde seg både i høve til å målrette informasjonsarbeidet i høve ulike brukargrupper, og i høve til å balansere bruk mot vern.

Vi forankrar arbeidet vårt i følgjande formulering i den nyleg godkjende forvaltningsplanen for SVR (2015), s. 61 (kap. 2.5.4 Tiltak): «Verneområdestyret ønskjer å utarbeide ein besøksstrategi for alle verneområda. Denne skal mellom anna innehalde ein plan for informasjon og tilretteleggingstiltak for alle viktige innfallsportar. I dette arbeidet vil ein legge vekt på tidlegare prosjekt i SVR og nasjonale prosjekt for besøksforvaltning og tilrettelegging.»



Det er ikkje innafor mandatet vårt å tenkje ny produktutvikling, men ved å bli konkret på brukargrupper, attraksjon og aktivitet, betring av informasjonen og å drøfte tiltaksbehovet, så vil arbeidet vere relevant og nyttig for dei som vil arbeide med lokal produkt- og næringsutvikling.

Ambisjonen er at dette skal bli ein konkret og rådgjevande rapport om informasjon, informasjonsbehov, og lokale tiltak, så langt råd er for dei fire lokalitetane, og ut frå følgjande tematiske disposisjon:

- Drøfting av den enkelte lokaliteten og viktige kommunikasjonsforhold.
- Kva er dagens kunnskapsgrunnlag for arbeidet? Kva er kunnskapsbehovet for å konkretisere og få til eit godt målretta arbeid med informasjon og tiltak?
- På kvar av lokalitetane: Kva type bruk og brukarar er det i dag, kva/kven vil det sannsynlegvis vere (ev. vere ønskje om) framover?
- Kva slag informasjon ønskjer ein å gje, kva treng brukarane, og i kva form?
- Kva type tilrettelegging/tiltak er aktuelle, både som brukarservice og/eller som natur-/kulturverntiltak?

Reint overordna er det grunn til å spørje: Kva skal vere områdeforvaltninga sitt ansvar når det gjeld typen informasjon (innhald) for dei tre aktuelle lokalitetane? Poenget er at verneområdeforvaltninga ikkje er aleine om å ha eit ansvar eller interesser knytt til området eller til den enkelte lokaliteten. I dette tilfellet er t.d. Jæren Friluftsråd ein viktig part når det gjeld Mån/Månafossen, og Stavanger Turistforening i Kjerag-området. Dessutan kjem kommunane, private interesser mfl. Verneområdeforvaltarane i SVR melder at deira overordna ansvar bør gjelde informasjon om:

- At det er eit verneområde
- Sentrale verneverdiar i området
- Råd om rett åtferd (i høve til verneverdiane)
- Viktige vernereglar
- Kor ein kan finne meir detaljert informasjon.

Ein besøksstrategi rettar seg nok i fyrste rekkje mot dei som er uerfarne i høve til SVR, og særleg fyrstegongs-brukarar. Då er det viktig å peike på at det er mange eksisterande brukarar som ikkje høyrer til denne målgruppa, som t.d. erfarne brukarar, grunneigarar og andre med spesielle bruksrettar eller interesser i området, men som må ha eit ord med i laget og arbeidet. Desse interessentane bør bli involverte i arbeidet med den endelege utforminga av ein besøksstrategi. Ein ny besøksstrategi må innpasse lokale særpreg både når det gjeld naturkvalitetar, kulturhistorie, og eksisterande bruk. Strategien skal ikkje byggje unødige konflikhtar, men må likevel våge å reise utfordrande tema, i balansen mellom bruk og vern, og mellom ulike former for bruk.

Denne rapporten er difor berre eit innspel i eit større arbeid for å få på plass ein endeleg Besøksstrategi i SVR, der mange interessentar må få eit ord med i laget. Vi drøftar ein del utfordringar nærare i sluttkapitlet, og særleg forholdet til det nye merkevarearbeidet for Noregs nasjonalparkar.

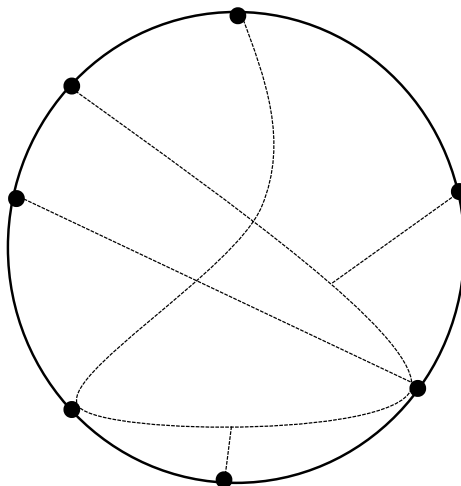
## 2 Metode

Det er ikkje gjort ny og tilpassa datainnsamling som grunnlag for dette arbeidet - korkje brukarundersøkingar, marknadsvurdering, eller natur-/kulturressurskartlegging. Vi har nytta eksisterande kunnskap og litteratur, innspel frå dei tre forvaltarane i SVR, samt søk på internett. Med unntak for Ritlandskrateret så har det ikkje vore høve til synfaring av lokalitetane, grunna årstid og knappe økonomiske rammer. Her skil likevel lokaliteten Håhelleren seg ut, fordi det alt er gjort mykje nyttig datainnsamling i dette området knytt til utfordringane ved å skulle balansere villreininteressene og ferdsel i Setesdal vesthei. I kapittel 6 om Ritlandskrateret har vi laga eit eige metodeavsnitt (kap 6.2), sidan det der var behov og høve til å gå noko grundigare inn eksisterande databasar. Der var det også særleg viktig å vurdere dei lokale forholda nærare, for å kunna gje konkrete og realistiske råd om tiltak og utvikling.

Vi har søkt etter eventuelle planar/dokument som omhandlar dei tre fyrste besøkslokalitetane hos dei fire (mest) aktuelle kommunane Forsand, Gjesdal, Sirdal og Valle. Dette gav lite, men kommunane sine uttaler til det nye forvaltningsplanutkastet, saman med andre partsuttaler gav ein del nyttig informasjon. Vi har dessutan hatt direkte munnleg kontakt med Jæren Friluftsråd når det gjeld Månafossen/Mån, og Stavanger Turistforening når det gjeld Kjerag. Hjelmeland vart som sagt besøkt (samtaler, synfaring mm) i samband med dette arbeidet.

Dessutan har vi trekt inn ein del tilrådingar og føringar som er lagt i arbeidet med ny Merkestrategi for Noregs nasjonalparkar (Snøhetta 2015a, b og c; samt <http://designmanual.norgesnasjonalparker.no/>) som vart lagt fram i april 2015, og samtaler med ein representant for Miljødirektoratet om strategien.

Med innfallsportar til SVR meiner vi lokalitetar som ligg rett utanfor eller nær grensa for verneområdet (**figur 2.1**). Det er en rekke innfallsportar til SVR og de tre lokalitetene som er omtalt i dette dokumentet er knyttet opp mot store attraksjoner og blant de mest besøkte av turister. De ulike innfallsportene trekker forskjellige besøkende, og kunnskap om de besøkende er avgjørende for å forvalte de besøkende og vernet på en god måte. Det merkede stinettet i SVR inkludert tu-risthyttene, utgjør den viktigste infrastrukturen for bruksintensitet inne i verneområdet.



**Figur 2.1** Prinsskisse av nasjonalpark med hovudinnfallsportar og hovudstisystem.

På eit overordna plan (dvs. litteratur som omtalar (delar av) SVR og slik sett potensielt dei aktuelle lokalitetane) så har vi vurdert og delvis henta informasjon og kunnskap frå (kronologisk oppført):

- Ryfylke. Folk og natur. Dreyer forlag 1978/1998
- Boka om Heiene. Vest-Telemark-Setesdal-Ryfylke. Kultur og tradisjoner. Grøndahl 1982.
- Ryfylke- og Setesdalsheiene. Fjell og Vidde Årbok 1992
- Frafjordheiene. Nasjonalpark i Rogaland. Stavanger Turistforening 1987
- Kom deg ut! Friluftsrådene i Rogaland og Sunnhordaland (udatert).
- Forslag til verneplan for Frafjordheiane. Fylkesmannen i Rogaland 2001
- Frafjordheiane landskapsvernområde. Forvaltningsplan. Fylkesmannen 2007.
- Forvaltningsplan for verneområda i Setesdal Vesthei, Ryfylkeheiane og Frafjord-heiane. Høringsutkast. Verneområdestyret for SVR 2015.

Det er altså ei rekkje interessantar, informantar og aktørar som kunne vore trekt inn i kunnskapsgrunnlaget for rapporten, men det ville sprengt ramma for prosjektet. Desse bør som sagt involverast i utviklinga av den endelege besøksstrategien for SVR.

### 3 Kjerag

Kjerag ligg innafor Frafjordheiane landskapsvernområde (FL). På heimesidene til SVR er det ikkje lagt ut fagrapportar eller tiltaksplanar som omfattar Kjerag. Det faglege grunnlaget, i høve til Kjerag og verneområdet FL, hentar vi delvis frå fleire «prakt-bøker», årbøker, årsmeldingar, tidlegare forslag til verneplan for Frafjordheiane og den tidlegare forvaltningsplanen for Frafjordheiane landskapsvernområde, og sjølv sagt i utkastet til ny forvaltningsplan for SVR. Mykje har kome opp ved nettsøk, og noko har vi tilfeldigvis kome over. Eit Google-søk på ordet 'Kjerag' gav 382.000 tilslag i mars 2015, 400.000 i mai 2015 og 421.000 i slutten februar 2016.

I løpet av eit par ti-år har Kjerag blitt eit velkjent fjellplatå på sørsida og inst i Lysefjorden der kanten stupar 1000 meter loddrett i fjorden. 'Ut.no' kallar Kjerag for «majesteten i Lysefjorden», og blir rimeleg nok samanlikna med Preikestolen (som i denne samanheng blir omtalt som «liten»). Preikestolen er det fottur-målet i Noreg som har størst attraksjonskraft – både innanlands og internasjonalt – og er mest besøk. Det er få norske turmål og turruter som har presise teljingar, og avisa Romsdalen Budstikke («*Forvirring om fjelltopper*», 28.10.2015) har ei nyttig oppsummering, både av teljemetodar og besøkstal for våre mest populære og storslagne turar og turmål. I høve dette oppslaget er Preikestolen den klart mest besøkte, rekna til 270.000 i 2015, og Kjerag er nemnt som nummer tre (etter Gaustatoppen) med omlag 55.000 besøkande. Tala for både Kjerag og Preikestolen er basert på teljing av parkeringsbillettar og bussbillettar, kopla med erfaringstal på kor mange som er i ein «gjennomsnittsbil». I tillegg er tala justert noko ned (Henriksen, STF, pers. med.). Det som uansett særpregar Kjerag er den store årlege besøksveksten.

Når ein skal drøfte framtid, behov og potensial for Kjerag så vil Preikestolen vere den mest nærliggande referansen – både fysisk og mentalt. Men Preikestolen er ein meir «ryddig» attraksjon og eit eintydig turmål; ei majestetisk fjellhülle (25 x 25 meter) som er ganske «lett» tilgjengeleg til fots, langs ein godt opparbeidd sti frå Preikestolen Fjellstue. Stien blir stadig rusta opp og delvis med trappetrinn i stein. Den knappe 4 km lange turen tek 2 til 3 timar (ein veg) og er rekna som middels krevjande, med ein samla høgdeforskjell på 330 meter. Preikestolen Fjellstue er greitt tilgjengeleg med bil eller buss, frå Tau eller Oanes.

#### 3.1 Kva skal ein rekne som «rammene» rundt Kjerag?

Det er ei utfordring å «ramme inn» Kjerag i denne samanheng, m.a. fordi Kjerag som besøksmål er så integrert i Lysefjorden som attraksjon og besøksmål, og faktisk endå vidare enn det; dei siste åra har Kjerag og Trolltunga i Hardanger blitt både «konkurrentar» om å auke besøksalet mest og samstundes vere to av tre hovudattraksjonar blant spektakulære fjellformasjonar i sør-vest Noreg. Den tredje er sjølv sagt Preikestolen.<sup>1</sup> Det gjev lite meining å arbeide med ein besøksstrategi for Kjerag om vi ikkje set «majesteten» inn i den større reisogeografiske samanhengen.

Det kjende og marknadsførte blikkfanget er Kjeragsbolten – den nesten eggeforma steinblokken som er fastkila mellom to bergsider – som «heng over Lysefjorden» og som gjerne er avbilda med ein person eller to oppå. På nettsida «11 fjellturer i Norge som du bør oppleve» ([www.ut.no](http://www.ut.no)) er turen til Kjerag nemnt som nummer fire (etter Preikestolen, Besseggen og Gaustatoppen). Her er det biletet av Kjeragsbolten som illustrerer og endå til med ein kar som hoppar oppå bolten. På nettsida til Kjerag (ut.no) så er det tre bilete: i tillegg til Kjeragsbolten så er dei nakne og loddrette fjellsidene (Kjeragveggen) avbilda ovanfrå; veggen er eit blikkfang både frå toppen og frå fjorden. Det tredje og siste biletet viser tre personar som ligg på magen ser over kanten og ned i fjorden – slik ein også kan fremst på Preikestolen.

Fotturen mot Kjerag startar normalt (dvs. for dei fleste) frå Øygardstølen, der det er gode parkeringshøve, mot betaling. Fotturen går etterkvart oppå og eventuelt over Kjeragmassivet (eller Kjeragplatået) og vidare til varden på Nesatind. Då er det berre att 300 meter sørover til Kjeragsbolten.

<sup>1</sup> Jfr oppslaget på NRK Hordaland 1/7-2015: «I ekspressfart mellom Trolltunga og Preikestolen»

Ut.no reknar dette som ein krevjande fottur, som tek om lag 3 ½ time og er 4,8 km (ein veg). Det er mykje godt berg, dels bratt og stor høgdeforskjell i løpet av turen (570 meter). Fotturen til Kjerag blir omtalt litt ulikt, frå «beinhard og tøff» til «krevjande». Det er også råd å kome til fots til Kjeragplatået frå Fløyli (nede ved Lysefjorden) og til fots eller på ski frå Langavatn turisthytte.

Ein arbeider fortida med å ruste opp stien frå Øygardstølen til Kjerag. Det skjer i regi av Stavanger Turistforening, og i følge Per Henriksen (i STF, pers. medd.) var fyrste innsats hausten 2014 (etter sesongavslutning). Ein fortsette arbeidet litt etter sesongen 2015, men manglar så langt finansiering til å fullføre arbeidet. Også her er det snakk om å nytte Sherpa-kompetansen til å steinsetje delar av turruta.

## 3.2 Kommunikasjon; korleis kome seg til Kjerag?

Det er mange nettsider som gjev informasjon om korleis ein kjem til Lysebotn, Øygardstølen og Kjerag, men ikkje alle er daterte eller oppdaterte, og kan difor vere villeiande. Ei av dei aktuelle sidene som gjev brei presentasjon av reisemåtar, overnatting mm er denne:  
<https://lysefjordhikes.dnt.no/transportation/>.

For å kome seg til Øygardstølen (som også er kalla Kjerag Restaurant eller Øygardsstøl Fjellrestaurant, eller Ørnereiret), så vil dei fleste kome med bil/MC/sykkel, men det går også sommarbuss mellom Stavanger og Sirdal, med avstikkar til Øygardstølen og Lysebotn (Sirdalsruta), samt eigen ekspressbuss frå Stavanger til Øygardstølen – tilpassa fotturen til Kjerag – og med retur seint ettermiddag (Tide Reiser, juni til august). Det går hurtigbåt og ferje til Lysebotn.

Det kom veg forbi Øygardstølen i 1984, då det vart opna veg mellom Sirdalen og Lysebotn. I 1990 vart Suleskarvegen (mellom Brokke i Setesdal og indre Sirdal) opna og vegen til Lysebotn er ein «blindveg» på denne. Desse vegane er berre sommaropne. På nettsida [www.suleskarvegen.no](http://www.suleskarvegen.no), kunne ein tidlegare laste ned ein informasjonsbrosjyre om vegen (og der var Kjeragsbolten gjort til sjølv blikkfanger for Suleskardvegen). Denne nettsida er seinare fornya og gjev no lite praktisk eller historisk informasjon om sjølv Suleskardvegen, men derimot oppslag om attraksjonar i heile indre Telemark, indre Agder og vestover til Forsand og Gjesdal. Det nyttigaste ved sida er kanskje kontaktinformasjonen til seks turistkontor/kommunar langs ruta – frå Tokke til Gjesdal – og at all tekst er på både norsk, tysk og engelsk. Kanskje ein har valt denne knappe stilen for å unngå stadig behov for oppdatering? T.d. har det vore periodar med fast bussrute (Suleskardekspressen) mellom Dalen i Telemark og Stavanger. Siste forsøk var i 2012 og 2013. No er ruta igjen nedlagt.

## 3.3 Verneinteresser, ferdsel og utvikling. Om utfordringar, kunnskapsgrunnlag og kunnskapsbehov.

For å vurdere den breie kunnskapstilstanden, og forholdet mellom verneverdiar og trugsmål, så tek vi utgangspunkt i Forvaltningsplan for SVR (2015), underkapittel 3.6 Frafjordheiane landskapsvernområde. I tillegg til dei overordna verneformåla («å ta vare på...»), så heiter det at «*Allmenta skal ha høve til naturoppleving gjennom utøving av tradisjonelt og enkelt friluftsliv med liten grad av teknisk tilrettelegging*».

Frafjordheiane er rekna å ha mange verneverdiar av nasjonal interesse, særleg knytt til dei store landskapsformene (t.d. Lysefjorden) og kvartærgeologiske kvaliteter: «*Lysefjorden ... med nasjonal verneverdi ... med element som Kjeragveggen blir besøkt av fleire hundretusen turistar kvart år*» (s. 100 – uvisst kvar talfestinga kjem frå). Frafjordheiane har også botaniske (kulturprega vegetasjon) og zoologiske (rovfugl, potensielt villrein) kvaliteter, men desse har ein **uavklart kunnskapsstatus**.

Det ser ikkje ut til å vere særleg konflikt mellom verneinteresser og ferdsel på Kjerag. Stavanger Turistforening (1987: 98) nemner berre fem fugleartar (fjellrype, fjæreplytt, heipiplerke, steinskvett og snøspurv, «*alle nøysomme arter som ikke er så kresne i biotopvalg*») som regelmessig hekkande på

Kjeragplatået. I forvaltningsplanen nemner ein også tårnfalk-hekking i fjellsida ned mot Lysefjorden, men at det er hekkesesongen som er kritisk (og då særleg i høve til fire dagar med helikoptertransport i samband med base-arrangement Kjerag Boogie i juni). Kjerag er del av det nasjonale villreinområdet «Setesdal Ryfylke». Omsynet til villreinen ved Kjerag er truleg mest knytt til eventuell uroing vinterstid ved ferdsel sørfrå langs kvista løype mellom Sandvatn og Langavatn (der det er turisthytte). Dei siste 20 åra har villreinen brukt Frafjordheiane lite – i følgje forvaltningsplanen – men bruken kan ta seg opp att. Denne utfordringa blir diskutert i forvaltningsplanen, men utan å konkludere. Ein vil fylgje korleis reinstamma brukar arealet og vurdere tiltak (flytte hytta ved Langavatn?) om ein ser det som naudsynt. Sjå også vurderingane nedanfor, om tryggleik og eventuelle tiltak pga. den auka ferdselen til Kjerag.



**Figur 3.1** Ved Øygardstølen er det sett opp ei såkalla SVR-søyle med informasjon om heile verneområdet. På bildet: tilsvarende søyle frå Vormedalsheia (foto: Alf Odden).

Den gamle Forvaltningsplanen for Frafjordheiane (Fylkesmannen i Rogaland 2007) slår fast «**slitasje** på sti til Kjerag»; det er sannsynleg at dette meir må reknast som ei praktisk-estetisk utfordring enn ei konflikt mellom ferdsel og verneverdiar. Den nye forvaltningsplanen slår då også fast at «*Kjeragplatået består i hovudsak av bart fjell, og både planteliv og fugleliv er sterkt avgrensa*» (s. 106).



Så vidt vi veit er det gjort lite direkte kartlegging av **bruken og brukarane** av Kjerag. I tillegg til dei indirekte teljingane som er nemnt før, så vart det gjort ei lita undersøking blant Kjerag-turistar seinsommaren 2014 (Apon 2014). Rapport var tinga av Lysefjorden Utvikling AS og omfattar intervju med 397 fotturistar som gjekk turen frå Øygardstølen til Kjeragbolten, i perioden 24. august til 7. september. Dei fylte ut eit tosidig spørjeskjema etter fullført tur. Utgangspunktet for rapporten var å vurdere potensialet for reiselivsutvikling og behovet for tilrettelegging. Trass i dei knappe rammene for rapporten (to vekers datainnsamling, ved Øygardstølen, **figur 3.1**) så gjev den mykje interessant informasjon og diskusjon.

Det er også gjort ei hovudoppgåve i kulturstudier ved Høgskolen i Telemark, om framveksten av og særpreget ved basehopping, som delvis er bygd på informantar frå Kjerag (Mæland 2002). Også erfarne klatrarar brukar Kjeragveggen (sjå nedanfor).

Det er verdt å spørje: Kva er «høg opplevingskvalitet» og tryggleik for dei ulike brukarane/-brukargruppene? Dette er i liten grad undersøkt og dokumentert, men det er sannsynleg at det å kome til / oppå Kjeragbolten og det å oppleve den spektakulær utsikten frå plataet står heilt sentralt for **majoriteten** av dagens brukarar. Ein bør likevel spørje: Kva konsekvensar har den kraftige besøksauken til Kjerag? Er det fare for interessekonflikt mellom ulike brukargrupper eller glir desse godt i hop? Trengs det ekstra tiltak frå forvaltninga for å møte den kraftige besøksauken, av omsyn til tryggleik og oppleving for brukarane eller av omsyn til naturen? Korleis opplever basehopparar og klatrarar at besøkstala aukar så kraftig? For dei fleste som går frå Øygardstølen til Kjerag er truleg ikkje sjølve fotturen og turopplevinga det sentrale, men meir det storslagne, dramatiske og ekstreme ved bolten og Kjeragveggen. Det er like fullt viktig at dei som legg ut på turen er klar over utfordringane og risikoen ved sjølve fotturen.

Og reint generelt så er det viktig med dokumentert kunnskap om dagens bruk og spekteret av brukarar – både dei lokale, regionale og dei tilreisande. Dette er ein viktig basiskunnskap for å utvikle ein besøksstrategi, saman med kunnskap om verneverdiar knytt til natur og brukshistorie. Alle dei fire pilotområda som skal få på plass ein besøksstrategi (sjå innleiinga) har enten fått gjennomført nye brukarundersøkingar, eller har eit godt kunnskapsgrunnlag frå ganske nye undersøkingar.

### 3.4 Bruk og brukarar – i dag og framover?

Største bruken er sannsynlegvis knytt **bilturisme** til og frå Lysebotn, og då forbi Øygardstølen. Denne turismen kan ha utgangspunkt i Suleskarvegen (enten frå Austlandet/Telemark/Setesdal/Sørlandet, eller frå Sørlandet/Sirdalen, eller frå Vestlandet/Stavanger). Noko av denne turismen er knytt til **båttransport** til/frå Lysebotn, enten hurtigbåt eller bilferje frå/til Stavanger/Lauvvik. Som sagt er det også **bussturisme** mellom Sirdal og Stavanger, med innlagt stopp på Øygardstølen, og frå 2015 også ein eigen Kjerag-ekspressbuss frå Stavanger. Kanskje kjem også Suleskardekspressen i gang att? På fleire nettsider ser ein at Suleskardvegen er rekna som svært attraktiv for **motorsykkelturar** (t.d. i VG 2007), men då er det meir sjølve Suleskardvegen/vegen til Lysebotn som er sjølve kvaliteten.

Ein del vegfarande stoppar på Øygardstølen og tek **korte turar til fots** i nærmiljøet rundt Øygardstølen (såkalla «carwalks»). Stadig fleire har førehandskjennskap til Kjerag og går den **lengre fotturen** frå Øygardstølen til Kjeragplataet/-bolten. Dette må reknast som det viktigaste turproduktet i dag og i framtid – den turen der ein både kan planlegge for opplevingskvalitet, for større volum, for personleg tryggleik og med relativt liten risiko for å utfordre verneverdiane. Det var primært denne gruppa brukarar som vart intervjuet seinsommaren 2014 (Apon 2014). Stavanger Turistforening (2013) «anslår» at 30-40.000 personar gjekk til Kjerag frå Øygardstølen i 2013 (uvisst på kva talgrunnlag). Sommaren 2015 rekna ein seg fram til at om lag 45.000 tok fotturen til Kjerag (Per Henriksen, STF, pers. medd.).

Ein kan også nå Kjerag ved å gå dei 4444 trappetrinna **frå Flørli** ved Lysefjorden, vidare forbi Flørlivatnet og så mot Kjerag. Eller ein kan gå **rutenettet** til Stavanger Turistforening i Frafjordheiane,

via turisthytta Langavatn. Det er også råd å gå rundt heile Lysefjorden. Alt dette og meir til er lansert på nettsida som presenterer dei mange attraksjonar og turalternativ rundt Lysefjorden – på engelsk (<https://lysefjordhikes.dnt.no/>). Her reklamerer ein også for turistbuss-alternativ i juli-august med Tide Reiser: Turbuss Stavanger – Kjerag, og Trolltunga – Preikestolenekspresen.

Dei mest «spektakulære» og spesialiserte brukarane er **fjellklatrarar og base-hopparar**. Det fyrste basehoppet vart gjennomført i 1994 (Mæland 2002). Landingsplassen er fyrst og fremst Geitaneset nede ved fjorden. Mæland (2002) gjev ein god oversikt om basehoppinga frå starten og fram til 2001, om attraksjonen og om ulykker og tryggingarbeid, om dei seriøse og dei useriøse. «*De kommer frå hele verden*» (s. 42).

Når det gjeld klatring siterer vi nettsida til Ryfylke friluftsråd (<http://www.ryfri.no/kart/forsand/kjerag>), og nettsida til Bratte Rogalands Venner ([www.br.no](http://www.br.no)). «*Det fins over 20 klatreruter på Kjerag fra grad 5+ til 9-/A4. Kjerag er kun for erfarne klatrere. Føreren (guideboken) "Klatring i Rogaland" fra 2002 anbefales, men er utsolgt fra forlaget.*» BRV omtalar Kjerag som «*Rogalands fremste storvegg*». Den vart klatra fyrste gong i 1985 og det trengs båttransport til innsteget.

**Det er mest sannsynleg at framtidsvolumet vil ligge i ruta Øygardstølen – Kjerag, og sannsynlegvis med ein stor del uerfarne turgåarar.**

### 3.5 Informasjonsbehov – om kva, i kva form, til kven og kvar?

Som nemnt om Kjerag innleiingsvis så er det eit mylder av tilslag på nettet når ein søker opp 'Kjerag'. Det finst mange nettsider som er meint å informere og hjelpe (transport, overnatting, attraksjon, turar, aktivitetar), men vi tvilar på om informasjonstilbodet er «godt nok», særleg når det gjeld offentleg transport og kanskje også andre service-tilbod i Lysefjord/Frafjordhei-området.

Som Apon (2014) skriv så bør vidare satsing og utvikling på «produktet Kjerag» baserast på kunnskap om turismen/bruken/brukarane i området i dag. Han har som sagt gjort ein liten studie (som han tilrår å utvide), og med ein del overraskande funn. Vi skal vere forsiktig med bastante konklusjonar basert på den avgrensa studien hans, men det er visse sam-variasjonar i materialet som er overraskande og utfordrande – t.d. for arbeidet med å betre informasjonen. Av dei nær 400 respondentane er **95 % utlendingar**, og likevel har 'venner og familie' vore den hyppigaste kjelda til informasjon (for 45 % av dei intervjuar). Google/internett og Reisebøker er dei to andre særleg viktige kjeldene. Tyskarar er den største nasjonsgruppa (29 %) og for desse er Venner/familie og Reisebøker særleg viktige informasjonskjelder (og i mindre grad internett). Eit anna viktig funn er at 3 av 5 utanlandske besøkande er i Noreg for fyrste gong. Altså: ein nøgd gjest til Kjerag ser ut til å vere den viktigaste kjelda til å få ein ny gjest – pr i dag.

Fire av fem intervjuar var sjølvtransporterte til Øygardstølen (bil, bubil, motorsykel, sykkel mm.). Dette er truleg grunnen til at ganske få etterspør betre (informasjon om) offentleg transport. Apon (op cit.) legg likevel inn ei lenger drøfting av betringsbehovet rundt offentleg transport (inkl påliteleg, oppdatert informasjon).

Fotturen til Kjerag er rekna som ganske krevjande, men tre av fire er veldig nøgde med turen. Likevel etterspør mange betre tiltak når det gjeld Stien (uttalt av 61 %), Skilting (52 %), Parkering (30 %) og Informasjon (20 %). Desse fire er særleg relevante tema i høve til «på-staden-innsats» når det gjeld å utvikle ein besøksstrategi, og få på plass viktige tiltak og betra informasjon – sjå under neste overskrift.

Ei utfordring er fylgjande observasjon som Apon gjorde: fleire av dei som gjekk innover mot Kjerag tok seg ikkje tid til å sjå på oppslagstavlene.

Stavanger Turistforeining (STF) har (tatt) eit særleg ansvar, både for informasjon (ved Øygardstølen, **figur 3.2**) og for tilrettelegginga derifrå og ut mot Kjerag-platået. Dette har samanheng med den

historiske og dagsaktuelle posisjonen til STF i Frafjordheiane og ved Lysefjorden, med stiar og fleire hytter (Per Henriksen, STF, pers. medd.). Sjølv om STF (i dag) ikkje har hytter i Kjerag-området, så inngår stiane her i STF sitt nettverk. Dette er nok også mykje av bakgrunnen for den nye (2015) nettsida [www.lysefjordhikes.dnt.no](http://www.lysefjordhikes.dnt.no).

I dag er det ein ganske omfattande og ueinsarta informasjon ved Øygardstølen (**figur 3.2**) som ber preg av at fleire partar ønskjer å formidle om ulike tema (verneområdet, turen til Kjerag, naudsynt anleggstrafikk forbi, Suleskardvegen, sau på beite mm), og påverke åtferd blant gjestene (tryggleik på Kjeragturen, bandtvang, betale parkeringsavgift mm). Som også Henriksen i STF ytrar så må dette samordnast betre og det bør bli ei opprydding. Slik opprydding er også eit krav i høve den nye Merkestrategien for nasjonalparker (Snøhetta 2015a). STF er også opptatt av kva skiltmal som skal nyttast; ikkje minst fordi DNT er medansvarleg for den nye Merkehandboka, saman med Friluftsrådenes Landsforbund og Innovasjon Norge (Den Norske Turistforening m.fl. 2013), og ser gjerne at denne blir gyldig også for Informasjonsskilt t.d. ved Øygardstølen, og generelt i deira ansvarsområde. Undertittelen på boka er «Håndbok for tilrettelegging, merking, skilting og gradering av turruter i fjellet, i skogen og langs kysten» og er meint å vere ein nasjonal norm. Den nye Merkestrategien for Noregs nasjonalparker vil stille krav om sams merking ved alle startpunkt, informasjonspunkt og utkikkspunkt for alle nasjonalparker med ein besøksstrategi (Snøhetta 2015a, b; <http://designmanual.norgesnasjonalparker.no/>). Og i følgje hovudrapporten frå Snøhetta (2015a) bør dette kravet også omfatte andre typar verneområde, som t.d. landskapsvernområde med besøksstrategi. Miljødirektoratet (2015a) har seinare stadfest at slik besøksforvaltning kan omfatte også andre typar verneområde. Det er klargjort at rutemerkinga inne i dei aktuelle verneområda skal fylgje malen i den nemnde Merkehandboka og altså **ikkje** vere styrt av den nye designmalen for nasjonalparkane (sjå bloggen: <http://snohettaworks.no/miljodirektoratet/bloggdebatt-skilte-vi-riktig/>): «Når det gjelder stimerking så anser vi Merkehåndboka som førende for stimerking i Norge. Vi ser det ikke som naturlig eller hensiktsmessig å utvikle et eget uttrykk bare for vernede områder.» SVR er ikkje ein nasjonalpark, men denne rapporten har ambisjon om å følgje dei besøksstrategiar som no blir utarbeidd for fleire nasjonalparker. Og lokalt/regionalt har ein også starta diskusjonen om SVR bør søkje å bli ein nasjonalpark. Men altså: den nye designmalen for nasjonalparker vil også vere gyldig og obligatorisk for innfallsportar, startpunkt og utsiktspunkt for andre verneområde, som t.d. for Frafjordheiane landskapsvernområde (Miljødirektoratet 2015c).

Miljødirektoratet (2015a: 6) poengterer at ei besøksforvaltning skal ha fokus på fellestiltak, ikkje bedriftsretta tiltak. Marknadsføring blir t.d. sett som eit ansvar for reiselivsnæringa. Men det er uskarpe grenser mellom å informere og det å marknadsføre; t.d. blir det nemnt at utarbeiding av brosjyrar kan vere samarbeidstiltak mellom forvaltninga og næringa. Rettleiaren (Miljødirektoratet 2015a:6) konkretiserer kva som opplagt skal vere forvaltninga sitt ansvar, i tillegg til det å utøve mynde: ansvaret for infrastrukturiltak (som P-plassar, informasjonstavler og stimerking). Forholdet mellom tilrådingane i denne rapporten og føringane for den nasjonale Merkestrategien blir diskutert vidare i siste kapittel.

**Arbeidet med lokal informasjon må samordnast mellom dei partane som har eit legitimt behov for å informere og marknadsføre seg. Vidare må arbeidet som sagt innrette seg nasjonale føringar i samband med den nye Merkestrategien og besøksforvaltninga for verneområde, men der er ikkje alle føringar på plass, t.d. om informasjonen på nettet. Snøhetta (2015a: 13) har foreslått ei eiga nettside, Norgesnasjonalparker.no, som «bør tilrettelegge for at besøkende på nettsiden kan fullføre planleggingen av besøket ved å lenke vidare til tjenester som kan bistå med generell informasjon om transport, overnatting og andre tjenester relatert til besøket i nasjonalparken.» Grunntanken for tilrådingane til Snøhetta er å leggje brukar- eller kundeperspektivet til grunn. Men så langt har ein altså ikkje kome i den sentrale planlegginga.**

For vår del kan vi gjerne føreslå: Den dagen ein har ein samordna besøks-/informasjonsstrategi for SVR, så bør strategien få si eiga nettside – eller ein eigen portal på SVR si heimeside – der kvar prioritert og offisiell «innfallsport» (t.d. KJERAG/Øygardstølen) får sin underportal (sjå pkt 1 nedanfor). Ideelt sett bør denne nettportalen vere nivå 2, dvs. etter at brukaren har fått overordna informasjon på ei nasjonal nettside om besøk til norske verneområde/nasjonalparker (slik Snøhetta har foreslått).



**Figur 3.2** Dagens hovudskilting ved Øygardstølen (om Kjerag og om Suleskardvegen). I tillegg kjem skilting sau på beite, bandtvang, om parkeringshøve/-pris, info frå Lyse Kraft om bygging av ny kraftstasjon i Lysebotn mm. (foto: Per Henriksen).

## Informasjonsforslag

Om ein ser informasjonen som ledd i ein besøksstrategi så bør den fange opp brukaren sitt behov for praktisk informasjon, i tillegg til den informasjonen SVR vil formidle om Kjerag og verneområdet, om ulike måtar å finne fram til og oppleve Kjerag, og om kva Kjerag kan «by på» av opplevingar og læring. Det er viktig at dei rettmessige aktørane, utover SVR, blir invitert med i prosessen med å påverke kva ein skal/må informere om.

Vi vil tilrå to prioriterte strategiar når det gjeld informasjon ved Kjerag:

1. **Brei og samordna informasjon på nettet.** Det er behov for god og kontinuerleg oppdatert informasjon på nettet – som både er brei (retta mot spekteret av brukargrupper og behov) og påliteleg (dvs. oppdatert). I tillegg til informasjon ala det som står ved Øygardstølen, så må den rette seg mot breidda av måtar å oppleve og bruke Kjerag, og ikkje minst: Korleis ein kjem seg til den viktigaste innfallsporten, Øygardstølen, men då gjerne ved å legge inn lenker til dei viktige nettsidene som uansett skal gje slik informasjon.
2. **God på-staden-informasjon ved Øygardstølen retta mot den prioriterte brukargruppa: Dei som vil gå utover til Bolten og Veggen.** Norsk, tysk og engelsk tekst. Rettleiar M-417 «Innfallsporter» (Miljødirektoratet 2015a) legg føringar om kvalitet og utforming, og gjev ulike råd for arbeidet med innfallsportar.
  - a. Ein må særleg gje naudsynt og realistisk informasjon **om fotturen utover til Kjerag/Kjeragbolten/Kjeragveggen**. Mange av gjestene er her for fyrste gong. Folk må bli i stand til å vurdere om dette er fotturen for dei, om dei har rett utstyr, om dei er i god nok form, om utfordringar i skodde/uver mm.
  - b. Gje kort informasjon om området og vernekvalitetar
  - c. Informasjonen bør ikkje overfokusere på det spektakulære ved Kjeragbolten og Kjeragveggen, men på ruta utover, stikvalitet og tilrettelegging elles, på trygg åtfærd, at rekkverk manglar mot stupet, eige ansvar osv.
  - d. Oppslagstavler må gjerne kombinerast med såkalla 'turkort' – eit lite kort (A5 eller mindre, tre språkalternativ) som ein tek med seg, med kart og naudsynt informasjon; jfr. turskiltprosjektet til Gjensidigestiftelsen (<http://www.turskiltprosjektet.no/>). Ein mobil tur-app (trenger ikkje dekning) kan kanskje vere eit alternativ/supplement?
  - e. Kanskje er ei interaktiv tavle ala den ved Håhelleren eit godt val/ei god supplering. Det opnar for langt breiare informasjonspotensial.

- f. **Dei som skal på lengre tur i Frafjordheiane, drive med fjellklatring eller basehopping er sannsynlegvis godt informerte og budde på turen/aktiviteten, og har difor mindre behov for detaljert lokal-informasjon.**
- g. Det er viktig å avgrense tekst- og informasjonsmengda på tavlene (Vorkinn 2011)

I tillegg vil det vere behov for enklare informasjon t.d. ved Fløyrlí, på/ved turisthyttene i Frafjordheiane, kanskje fleire stader i Lysebotn, og mogleg i fleire strategiske punkt i/rundt Frafjordheiane landskapsvernområde. Her har alt STF laga utkast til informasjonstavler (t.d. ved Fløyrlí); det er viktig at SVR blir med og påverkar utforming og innhald på desse.

### 3.6 Behov for tilrettelegging / tiltak – som service, tryggleik og/eller som ressursforvaltning?

Slik vi tolkar forvaltningsplanen for Frafjordheiane landskapsvernområde, så er det liten konflikt mellom bruk og verneinteresser ved og rundt Kjerag. Men dette er altså innafor eit av dei nasjonale villreinområda, sjølv om reinen ikkje har vore i Kjerag-området dei siste åra. Omsynet til hekkande rovfugl i fjellveggen er også nemnt (NB: hekketida i høve til helikoptertrafikk). Vi har stilt spørsmålet om helikoptertrafikk kanskje er ei større utfordring sosialt enn økologisk, altså at motorstøy kan utløyse negative reaksjonar frå andre brukargrupper, men sidan det er så få dagar med helikopter er truleg ikkje dette eit opplevingsproblem for særleg mange. Ei erfaringsvurdering er likevel denne: Utlendingar (og særleg tyskarar) er ei dominerande brukargruppe av Kjerag; i fleire norske nasjonalparkundersøkingar har tyskarar (og nederlendarar) vist seg som særleg «puristiske» og verdset at det er lite teknisk påverknad og ro i naturen (sjå t.d. Vistad et al. 2014; Vistad & Vorkinn 2012). Men dette må eventuelt undersøkjast; kanskje trekkjer Kjerag til seg andre typar utanlandske turistar?

Bakgrunnen for eventuelle nye tiltak er meir eit behov for hjelp, tryggleik, erosjonsdemping, styrking av underlaget og estetikk knytt til turen og turruta ut til og på Kjerag. Forvaltningsplanen opnar for dette, så lenge det ikkje er i konflikt med verneformålet. Men planutkastet slår også fast at det retningsgjevande for Frafjordheiane er fri ferdsel i utmark, altså ikkje primært ferdsel etter opparbeidde ruter. Med aukande trafikk (slik det ser ut) og dei risikoutfordringar som finst ved Kjeragbolten/-veggen, er det likevel sannsynleg at god tilrettelegging er eit godt forvaltningsgrep. Og «god tilrettelegging» gjeld nok særleg tiltak knytt til sjølve stien/ruta mellom Øygardstølen og Kjeragbolten. Sjølv gode informasjonstiltak (og kva er «godt», for kven?) er sannsynlegvis ikkje tilstrekkeleg om ein vil at dei besøkande skal oppføre seg på bestemt vis, eller gå/bruke bestemte stader/ruter. Då bør ein fylgje opp med gode, miljøtilpassa og eintydige tilretteleggingstiltak.

Tiltak langs ruta er alt både planlagt og starta; Stavanger Turistforening har lagt fram omfattande planar for å betre tilstanden langs ruta ut mot Kjerag (Stavanger Turistforening 2013). Den eksisterande stien/tilrettelegginga vart etablert i 1998-2001, med noko steinsetting og rekkverk av kjetting/boltar. Det nye tiltaket er ikkje meint å gjere det fysisk lettare å kome seg til Kjerag, men å 1) gjere det tryggare for dei som ferdast ved å redusere risikoen for steinsprang pga. erosjon mm 2) reparere erosjons- og slitasjeskadar og 3) gjere ruta betre framkomeleg og redusere faren for fallulykker på dei mest utsette stadene.

STF har tatt utgangspunkt i at «brukarar flest» her ikkje er spesielt fjellvante, og at tradisjonell varding ikkje er eit godt nok merketiltak, sidan mange «turistvandar» har blitt bygd og forvirrar om kva som er vegmerking og ikkje. Det er snakk om å setje opp større siktevarar (viktig i skodde og dårleg ver), kombinert med tett varding, raudmerking og skilting. Det er også planlagt å gjere tilsvarande arbeid som ein gjorde langs ruta til Preikestolen i 2013, altså å steinsetje og bygge trapper. Lokal stein skal brukast, så langt den finst og er eigna.

Sjølve arbeidet er godt i gang – fyrste innsats vart gjort etter sesongen 2014, og ein vil fortsetje så fort ein får fullført finansieringa. Mykje av steintransporten er alt gjort med helikopter (Henriksen, STF, pers. medd.). Poenget er at stien skal bli så vedlikehaldsfri som råd. I bratte parti vart det tidlegare

montert rekkverk, som har vist seg å vere for svake (no bøygde). Av estetiske grunnar vil ein vere forsiktig med nye rekkverk, og ein må i tilfelle velje meir robust stål.

Dette verkar som eit realistisk og godt tilpassa tiltak – både i høve til denne typen område og til dei aktuelle brukarane. STF byggjer på erfaringane med sti-arbeidet til Preikestolen, og poengterer at dei treng meir finansiering for å få gjort alt dei burde med stien til Kjerag.

Den store trafikkauken til Kjerag, og særleg i 2015, har sett fart i arbeidet for å utvide parkeringsplassen og service-bygget ved Øygardstølen, og ikkje minst: ideen om ei ny turisthytte «i bakkant av Kjerag» (i regi av STF) er lansert (Stavanger Aftenblad, 12. august 2015). Dette reiser fleire spørsmål, i tillegg til det akutte med tryggleik og service for dei mange Kjerag-gjestene: forholdet til verneinteressene og særleg villreinen (som kan kome tilbake), forholdet til 'Lysefjorden rundt' som lang og marknadsført turrute, ev. konkurranse med eksisterande overnattingsbedrifter i Lysebotn. Ei ny hytte vil jo vere i tråd med ambisjonen om merkevarebygging som verkemiddel for lokal næringsutvikling, men ei nybygd hytte inni landskapsvernområdet passar kanskje dårleg i hop med planane/høva for å gjere SVR og Frafjordheiane om til ein nasjonalpark?



## 4 Månafossen og Friluftsgarden Mån

Månafossen og fjellgarden/friluftsgarden Mån ligg i Fidjadalen i Gjesdal kommune i Rogaland. Månafossen er den høgste fossen i fylket, med sine 92 meter. Dette er ein av dei mest besøkte attraksjonane i Rogaland. I 2001 skreiv Fylkesmannen i Rogaland at 18-20.000 tek turen til Månafossen årleg. No skal det vere rundt 110.000 som går til fossen og rundt 35.000 vidare til Mån; av desse var det 1300 som overnatta på Mån i 2015 (Ø. Dahle, Jæren Friluftsråd, pers.medd.). Jæren friluftsråd (2014: 4) sette opp teljarar på nyåret 2013; *«dei nye teljarapparata syner at bruken av Jæren friluftsråd sine senter og friluftsområder er langt større enn det vi på førehand trudde»*.

Fossen og garden er omtalt i fleire «prakt-bøker», årbøker, årsmeldingar, tidlegare forslag til verneplan for Frafjordheiane og den tidlegare forvaltningsplanen for Frafjordheiane landskapsvernområde, og sjølvst i den nye forvaltningsplanen for SVR. Vi har berre hatt tilgang på ein spesifikk fagrapport: Skjøtselsplan for slåttemark på Mån (Harestad 2014), men forvaltningsplanen viser til fleire bio-faglege rapportar om Frafjordheiane. Grunneigaren på Eikeskog slår dei 23 daa med grasvoll på Mån, i tråd med nemnde skjøtselsplan.

Fossen ligg like innafor grensa til Frafjordheiane landskapsvernområde, og Mån noko lenger inni verneområdet. Det er Jæren friluftsråd (JF) som eig garden Mån (kjøpt i 1987, restaurert og opna for gjester i 2003) – difor namnet 'Friluftsgarden Mån'. Staten eig Mån-eigedomen på 8000 mål. Månafossen prydar også framsida av årsmeldinga 2013 for friluftsrådet, og det er også JF som eig parkeringsplassen ved Eikeskog som dei besøkande går frå (**figur 4.1**).



**Figur 4.1** Parkeringsplassen ved Eikeskog (Foto: Alf Odden).

Vi er altså i same verneområdet som Kjerag, og som for Kjerag har opplevingskvaliteten ved Månafossen sjølvst noko med det bratte og vertikale å gjere. Men i hovudsak er det ein veldig

kontrast frå Kjerag til nedre del av Fidjadalen, der det er frodig grønt kulturlandskap og kulturhistorie som rår, saman med rennande fosse- og elvevatn og eit tett samspel mellom natur og kultur.

Google-søk på Månafossen gav 49.600 tilslag (inkludert også skriveforma Monafossen, og delvis som fellesoppslag med «friluftsgarden Mån») i mars 2015. I mai 2015 var talet nede i 33.700, og i mars 2016 oppe i 38.930 att.

## **4.1 Kva skal ein rekne som attraksjonen og turmålet Månafossen/Mån?**

Månafossen/Mån er eit meir eintydig besøksmål (eller eigentleg to besøksmål) enn Kjerag – ikkje minst i høve til kommunikasjon, ferdselsårer og startpunkt. Ein når altså attraksjonane til fots og fotturen byrjar ved parkeringsplassen ved Eikeskog, inst i Frafjorddalen. Frå her går ein innover/oppover ein tydeleg definert sti og dels steintrapp (etter restaureringa som starta i 2012). Etter ein knapp halv time kjem ein opp til blikkfanget Månafossen og om ein fortset stien oppover så opnar etter kvart lendet seg og flatar ut. Garden Mån ligg på ei slette ved elva, om lag ein time frå Eikeskog. Jæren friluftsråd leiger ut 31 overnattingsplassar (ved førehandsavtale), men det er ope for kven som helst i kjellaren der det er varmestove og også ei fotoutstilling mm. Ein god del ligg også i telt

Sett i høve til ein eventuell besøksstrategi så det er viktig å føye til at gangruta fortset innover Fidjadalen ganske «rettlin» mot nordaust til Blåfjellenden turisthytte (STF) – dit er det rekna at ein treng seks timar frå Eikeskog. Dette er ein av fleire tur-inngangar til Frafjordheiane. Fidjadalføret som natur-, kultur- og turdal er godt framstilt og visualisert av Stavanger Turistforening (1987) i boka Frafjordheiane. Dalføret endar/startar ved Langavatn, og då har vi kome nesten til Kjerag.

Turen til Månafossen ligg på [www.ut.no](http://www.ut.no), og turen vidare til Mån er omtalt på same oppslaget. Det er også nemnt at det er merkt rute vidare til den sjølvbetente STF-hytta Blåfjellenden. Alt dette er rekna som «middels krevjande» turar.

## **4.2 Kommunikasjon; korleis kome seg til Månafossen/Mån?**

Eikeskog – der ein startar å gå – ligg om lag ein times køyretur frå Stavanger. Frå Stavanger køyrer ein E39 sørover, så inn på Fv45 ved Ålgård, for så å svinge inn på fylkesvegen til Frafjord ved Gilja, og fortsetje til Eikeskog. Parkeringsplassen ligg i enden av vegen. Den er det Jæren friluftsråd (2014) som eig og gjestene må betale 20 kr i parkeringsavgift. I årsmeldinga 2013 skriv JF (2014) at parkeringsplassen har vore nedsliten og i dårleg stand. Ein har no opp-gradert plassen, med plass til noko fleire bilar (Dahle, pers. medd.). Det går ikkje offentleg kommunikasjon til Eikeskog.

Friluftsråda i Rogaland og Sunnhordland har laga eit sams turhefte kalla «Kom deg ut!». Her er det gode oversiktlege vegkart (men ikkje turkart) som er til stor hjelp for å finne fram til dei aktuelle turområda som friluftsråda i regionen har tilrettelagt. Heftet kan lastast ned på nettet.

## **4.3 Verneinteresser, ferdsel og utvikling. Om utfordringar, kunnskapsgrunnlag og kunnskapsbehov**

Sjå omtalen under 'Kjerag' når det gjeld dei overordna verne vurderingar for Frafjordheiane.

Det er særleg landskap, kulturlandskap og kulturprega vegetasjon (slåtte-/beitemark) som har verneinteresse i nedre Fidjedalen. Berggrunnen er fattig og raudliste-artar er så godt som fråverande (Harestad 2014), men vi tek atterhald for at grundigare lokal kartlegging kan påvise nye artar. T.d. skriv Gjesdal kommune i sin høyringsuttale til forvaltningsplan-utkastet at det er påvist solblom på ein

holme nedanfor Månafossen og at «det ryktes» observasjon av solblom aust for Mån. Men i hovudsak tolkar vi det slik at verneinteressene er meir utfordra av attgroing enn av lokal påverknad pga. ferdsel. Dette må avklarast gjennom betra dokumentasjon og kartlegging.

Verneinteressene er i stor grad knytt til dei store landskapsformene og dei kvartærgeologiske prosessane som har sett sitt preg på landskapet (dalformer, hengande U-dalar, elvesletter, Månafossen mm). Opplevingskvalitetane for «fritidsfolket» er slik sett knytt til det som også er viktige verneverdiar.

Så vidt vi veit er det ikkje gjort brukarundersøkingar lokalt, men det finst altså automatiske teljingar av kor mange som besøker Månafossen og Mån årleg (Jæren friluftsråd 2014). JF skriv også at overnattingstala for Friluftsgarden aukar år for år, og det var 900 i 2013. I 2014 var det 1100 overnattingar (Jæren Friluftsråd v/ Ø. Dahle, pers. medd.), og i 2015 som nemnt 1300. Ein god del teltar også på slettene langs elva og stien innover mot Mån. Dahle seier at sjølve vegen fram til Eikeskog set sine grenser; det er ein vanleg «gardsveg» som er opprusta med fast dekke, men den er smal og taklar ikkje stortrafikk.

Slitasje og erosjon har vore, og er, ei utfordring, både pga. av terrengformer og forsterking frå nedbør og rennande vatn, frost og tining. Dei fyrste 100-150 metrane av stien/turvegen frå parkeringsplassen er utbetra gjennom steinsetjing og trappebygging i 2012, og tryggleiken/servicen for dei gåande er også betra ved hjelp av boltar og kjettingar til å halde seg i langs stien (Jæren friluftsråd 2013). Dette utbetringsarbeidet har halde fram seinare og ein vonar å kanskje bli «ferdig» i løpet av 2016. Men den store trafikken gjer at det nesten er eit konstant behov for vedlikehald. Dei siste par åra har ein også steinsett delar av stien over fuktig flatmark, for å forhindre slitasje og erosjon, og slik at det ikkje blir stadig nye sløyfer og forgreiningar på stien, eller å få «hanka inn att» slike sløyfer. Stien innover mot Mån er steinsett på denne måten. 40 tonn grus og stein, kjetting og boltar er alt frakta ut med helikopter; no er det mest «handarbeid» som står att. I 2015 fekk ein økonomisk stønad frå SVR og Miljødirektoratet til arbeidet (JF 2016).

Det er ikkje sikringstiltak ved stup og utsiktspunkt mot juvet og fossen. I mai 2015 melde NTB at ei fransk kvinne fall utfor ein skrent ved Månafossen; ein annan turist melde frå, ho vart henta opp v. h. a. helikopter og frakta til sjukhus i Stavanger, visstnok med armbrot. I følgje JF vil ein ikkje sikre med kjetting ved stup og utsiktspunkt, men ein nyttar dels stengsel for å prøve å hindre at folk går fram mot visse stup. Hovudregelen er at kvar og ein ferdast på eige ansvar.

Kanskje er det grunn til å stille same spørsmålet som for Kjerag: potensialet for brukarkonfliktar er kanskje større enn potensialet for konflikt mellom bruk og vern? Er det t.d. (ei framtidig?) interessekonflikt mellom Månafossen som turistattraksjon og Månafossen/Mån som regionalt turområde? Det er i alle fall eit faktum at turismen gjev auka brukspress og slitasje på stien, på doen ved Eikeskog, fører med seg ein del søppel og gjev ganske høge driftsutgifter.

Frilufsloven er forankra i omsynsprinsippet (kvar og ein skal ta omsyn til andre brukarar, til grunneigar, til natur og miljø) og slik sett skal ein også forvente at dei mange som vil sjå Månafossen tek omsyn til kvarandre. Men det er likevel eit poeng å vite om ein er nær ei smerte-/mettingsgrense for besøksmengde, i høve til om folk (eller kven som) er nøgde eller misnøgde med besøket/opplevinga – særleg når ein no skal planlegge langsiktig i høve til ønskt besøksutvikling og vurdere behovet for tiltak framover. Men så langt manglar altså kunnskap om situasjonen og om opplevinga av det sosiale. Jæren friluftsråd (2014:9) drøftar (generelt) utfordringar i høve til reiselivet; «vi ser at reiselivsbedrifter blir meir og meir opptekne av tilrettelegging, bruk/marknadsføring av friluftsområda våre til reisemål for turistar... dei ber JF legge til rette merke turløyper ... Kva gagnar friluftslivet, kva skjemmer og øydelegg opplevingar, aktivitet og rekreasjon i friluftssamanheng, må vere friluftsrådet sitt fokus.»

Som for Kjerag så er det behov for meir kunnskap om dei ulike brukargruppene.

## 4.4 Bruk og brukarar – i dag og framover?

Sjølv om Månafossen ligg «avsidess» så er Frafjord/Fidjadalen langt lettare tilgjengeleg og nærare til Jæren/Stavanger/store busetjingar, enn Kjerag. Vi vil også tippe at omfanget av regionale brukarar er veldig stort – og at området spelar ei viktig rolle som **regionalt «turområde»** (sjå førre delkapittel). Men bruken har auka stort dei siste åra, og særleg til Månafossen. Kven er desse «nye» brukarane? Er det posisjonen som turistattraksjon som har blitt forløynt?

Månafossen og fjellgarden Mån er altså to ganske ulike turmål, og det er Månafossen som fenger **turistar flest** – dei lokale teljingane tilseier også det. Så lenge vi ikkje veit skal vi sjølv sagt vere forsiktige med å seie kven som går vidare til Mån og ikkje, men det er sannsynleg at det i større grad er nordmenn, og kanskje særleg frå regionen. Dette bør undersøkjast.

Kven er det som leiger seg inn og **overnattar på Mån**? I følgje Dahle (pers. medd.) er dette t.d. skuleklasser, bedrifter, vennelag m.fl. Dei kan leige heile bygget, dersom behov. All utleige må avtalast på førehand. Det er nytt solcellepanel på garden. Mån og området rundt gjev inntrykk av å vere barnevennleg, med høve til både å **fiske (aure) og bade i elva**. Ein prøvar å **ikkje** trekke turgåarar til Månafossen og Mån vinterstid, fordi det ofte er både isete, glatt og sleipt. Men ein kan sjølv sagt ikkje stenge stien. Og varmastova på Mån står open heile året.

Det skal også vere mogleg å **gå inn i canyonen** frå parkeringsplassen ved Eikeskog - og kome inn der fossen kjem ned i dalbotn. Korleis skal forvaltninga / friluftsrådet sjå på dette; er det heilt kuriøst eller er det verkeleg «den nye attraksjonen»? Friluftsrådet (Dahle, pers. medd.) seier at ein foreløpig ikkje vurderer dette «seriøst», men at ein er klar over potensialet og ser det storslagne i denne turen. Her kan det vere fare for steinsfall og ulykker, og difor behov for nøye vurdering og kanskje sikringstiltak om ein vil satse på denne ruta.

Eikeskog er også startpunkt for mange av dei som går lengre eller **fleirdagars tur i Frafjordheiane**. Overnattingstal frå Blåfjellenden og Langavatn vil seie noko om omfanget, men andre vil ligge i telt og ikkje bli fanga opp av overnattingsstatistikk. Eit tett «samkvem» mellom «fosseturistar» og langvandrarar den fyrste halvtimen frå parkeringsplassen er truleg ikkje nokon stor konflikt. For nokon kan det kanskje heller underbyggje kvifor dei søker den «folketome kontrasten» ved å kome seg innover Fidjadalen?

Kva med dei lokale sin **tradisjonelle bruk av dalføret** innover, t.d. knytt til landbruk? I samband med ein besøksstrategi bør også denne bruken dokumenterast og dei som har bruksrettar mm bør inviterast til å gje innspel til korleis området bør utviklast.

Generelt sett: Det bør gjennomførast breie brukarundersøkingar ved hjelp av fagmiljø som har erfaring med både planlegging, gjennomføring, analyse og rapportering av slike undersøkingar. Miljødirektoratet (2015a) stiller også krav om at god brukarkunnskap skal på plass før ein besøksstrategi blir utarbeidd. Undersøkingane må tilpassast dei lokale forholda slik at breidda av bruk og brukarar blir fanga opp.

## 4.5 Informasjonsbehov – om kva, i kva form, til kven og kvar?

I motsetnad til ved Kjerag/Øygardstølen: Ved Eikeskog er det mindre behov for informasjon for å finne trygt fram til attraksjonane (Månafossen og Mån). Ruta til fots er ganske eintydig ut frå parkeringsplassen ved Eikeskog (**figur 4.2**); ein går rett til den breie «trappa» og fortset oppover. Det er viktigare med orientering om avstandar, skotøy, kor bratt det er, at det kan vere glatt, tur på eige ansvar mm. Risiko-informasjonen trengs (jfr. den omtalte ulykka i mai 2015).

Jæren friluftsråd treng sjølv sagt å informere om Mån mm, og Stavanger turistforening om turområdet sitt i Frafjordheiane. Like sjølv sagt er det med informasjon om SVR, om verneformål, og særleg om



Frafjordheiane landskapsvernområde. og om kva opplevings- og turkvaliteter ein kan finne innover Fidjadalen (utover Månafossen og Mån).

Generelt sett er det også her behov for å samordne informasjonen (**figur 4.2**). Dagens uryddige skiltpreg må bort, og dei rettmessige partane med lokalt informasjonsbehov (SVR, JF, STF og kanskje fleire) må involverast for å avklare kva det må informerast om. Igjen må skilting og informasjon forankrast i dei føringar og råd som Miljødirektoratet (2015c) gjev for «Innfallsporter», i samband med besøksstrategi-arbeid.



**Figur 4.2** Dagens oppslagstavler ved parkeringsplassen på Eikeskog. Vi ser nedre del av stien mot Månafossen/Mån gå bratt oppover i høgre kant av biletet (foto: Alf Odden).

## 4.6 Behov for tilrettelegging / tiltak – som service og/eller som ressursforvaltning?

«Stien» oppover til Månafossen er som sagt under grundig restaurering og steinsetjing, både i brattlandet og over fuktig flatmark. Mykje av stien har vore sterkt erodert og prega av slitasje. Ein er sjølv sagt også redd for fleire ulykker, men «service-tiltaka» for brukarane er fyrst og fremst knytt til sjølv sti-traseen, t.d. i form av trappetrinn (tre og stein) og boltar med kjetting der ein kan stø seg / dra seg litt oppover, og stø seg nedover, og slik at ein gjerne kan gå på både sider av kjettingen. Trafikkmengda til Månafossen tilseier at folk må kunna passere kvarandre greitt når dei møtest langs stien. Dette vil også dempe irritasjon og ev. fare for brukarkonflikter. Alt i alt så ser tiltaksbehovet ut til å vere i godt samsvar med det ein alt er i ferd med å «fullføre» av sti-tiltak (bortsett frå at slikt arbeid aldri blir 'fullført').

I dag er det eit enkelt toalettanlegg ved parkeringsplassen, der er to søppelkonteinrar og der er eit steinbord. Jæren friluftsråd samarbeider med ein av dei lokale/nære bøndene om ulike tenester

(vedlikehald på Mån og av stien, skjøtsel av kulturlandskapet ved Mån mm). Vedkomande driv og eit lite busselskap, og har tankar om kanskje å opne ein kiosk. Også Gjesdal kommune er ein viktig samarbeidspart.

Også vegen inn til Eikeskog kan bli eit tema. Den er smal og har liten kapasitet. Men kanskje er det ein del av sjarmen og attraksjonen? Og kanskje står vegbreidda i dag i stil med parkeringskapasiteten ved Eikeskog? Ei utfordring er sjølvsagt driftsutgifter og vedlikehaldsansvar. Her er stort turistbesøk, men pr. i dag: ikkje så mykje som gjev turistinntekter!!



## 5 Håhelleren

Google-søk på 'Håhelleren' gav 10 tilslag – og alle relevante, knytt til Håhelleren i Valle kommune. Søk på 'Håhelleren' gav 2090 tilslag i mars 2014, og i mars 2015 kom det 1950 oppslag på Google – og dei fyrste og dei fleste var relevante, men andre stader med same namn kom også opp (Modalen i Hordaland, i Lysefjorden, i Flekkefjord, Dronning Mauds land i Antarktis mfl.). Vi held oss til namneforma Håhelleren.

### 5.1 Om Suleskardvegen

I 1990 vart Suleskarvegen (mellom Brokke i Setesdal og Suleskard i indre Sirdal) opna og ein feirar difor 25 års jubileum i år. Vegen vart ei lenge påtenkt «fullføring» og kopling av Rv 45 i vest (Ålgård-Svartevatn) og Rv 45 i aust (Høydalsmo-Dalen-Rotemo) – «ein hundre år gamal draum», kallar Aabø (2014:28) det. Lik vegnummereringa i aust og i vest talar kanskje for seg, om gamle ambisjonar om å knyte i hop aust og vest – kople Oslo og Stavanger, via Telemark og Setesdal. Etter dagens krav er standarden for låg på desse 45-strekningane til å kunna kallast riksveg, og heiter no Fylkesveg45. Og sjølve Suleskardvegen er formelt Fylkesveg 987 i Vest-Agder (Sirdal) og Fv337 i Aust-Agder (Valle), og den er vinterstengt frå 1. november til 20. mai. Frå Suleskard og vestover går den over på fylkesveg 987, fram til Svartevatnet, der blir namnet altså Fv45 ned til Ålgård. Vegnummereringa er altså ikkje mykje å marknadsføre området med, det er mest til forvirring. Men det er viktige ferdsels- og opplevingskvalitetar i området (t.d. for langturar med motorsykkel), så når nettsida [www.suleskardvegen.no](http://www.suleskardvegen.no) presenterer Suleskardvegen så er ikkje det snevert knytt til vegen Brokke-Suleskard; ein tek med heile strekninga mellom Ålgård på Jæren og Høydalsmo i Tokke – altså mellom E39 i Rogaland til E134 i Telemark. I tillegg legg ein på avstikkaren til Lysebotn (sjå vår omtale av Kjerag) og Rv9 nordover frå Brokke i Setesdal og heilt til Haukeli i Vinje kommune. Sjølve Suleskarvegen er kjent for å vere Sørvestlandets høgste vegsamband (opp til 1050 moh).

I samanheng med Håhelleren som eit besøks- og informasjonspunkt så er det vegstrekninga «over fjellet» mellom Brokke i Setesdal og Suleskar i Sirdal som er den interessante.

### 5.2 Kva skal ein rekne som rammene rundt Håhelleren?

Håhelleren ligg om lag midt mellom Brokke og Suleskar. Vi definerer området i denne samanheng som å være sjølve rasteplassen med informasjonspunkt på Håhelleren, inkludert eit influensområde som dekkjer heile strekninga mellom Skaret og Ivlungsvatn. Det er spesielt viktig å setje lokaliteten inn i ein større samanheng, av omsyn til villreinen. Villreinområda i Setesdal er dei sørlegaste i Europa, og Setesdal Vesthei er det nest største villreinområdet. Samanlikna med dei andre villreinområda så er Setesdal Vesthei særprega av knapp tilgang til vinterbeite og til høgtliggande område som kan nyttast om sommaren. Å sikre villreinens tilgang til slike område bør ha størst prioritet i forvaltninga (Olav Strand, pers. medd.). Ramma for vår vurdering tar utgangspunkt i eit nytt villreinprosjekt i Setesdal Ryfylke for perioden 2013-2017, og som byggjer på GPS-merkeprosjektet 2006-2011 (Strand mfl. 2011). Ei arbeidsgruppe har fått i oppdrag å utgreie fokusområdet Brokke-Suleskarvegen og ordlyden i problemstillinga er slik:

**«Hovedtema 3:** Betydningen av veiene Brokke-Suleskar og mellom SR og naboområder  
GPS Merkeprosjektet (2006-2010) viste at Brokke-Suleskarvegen er en betydelig barriere for villreinen. Det gjelder for sommerhalvåret når vegen er i drift, og særlig gjelder det seinhøstes før vegen stenges for vinteren. Da står det ofte rein nord for vegen som er på trekk sørover, men som regel venter til vegen er stengt med å trekke over. Det er både selve biltrafikken, den øvrige menneskelige ferdsel en vei medfører. Arbeidsgruppa vil se på mulige tiltak som kan minske den negative effekten av veien. Det kan dreie seg om periodevis stengning av veien, f.eks. nattestenging eller periodevis stenging i trekkperioden. For å kunne forsvare slike tiltak må den

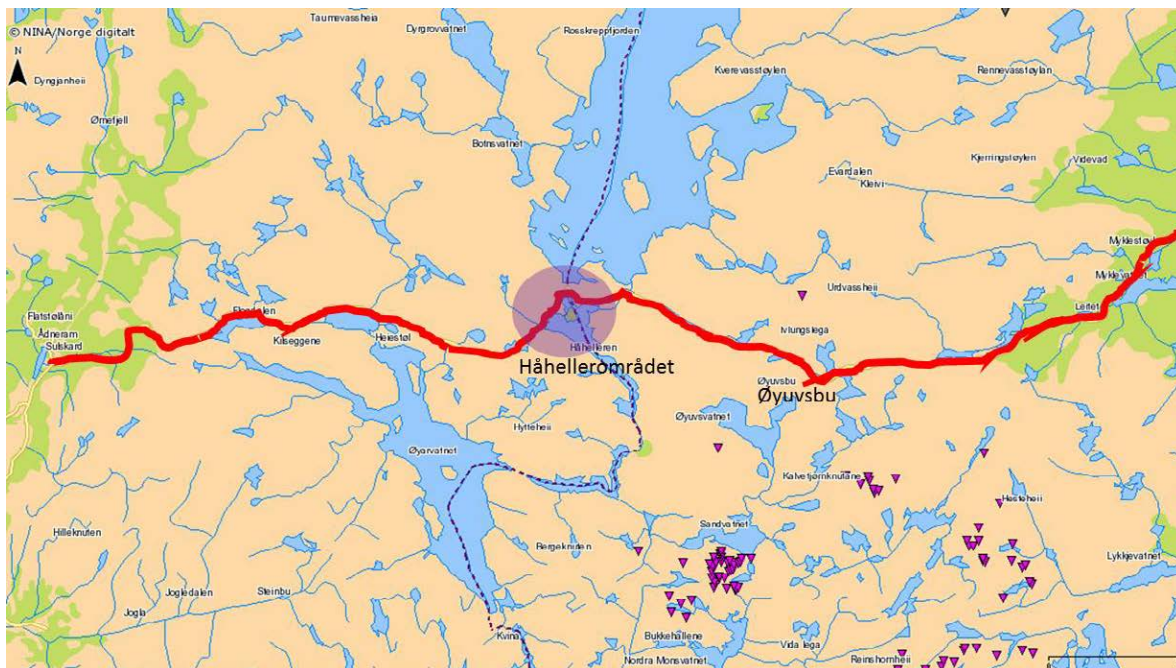
*positive effekten for villreinen veies opp mot den samfunnsmessige kostnaden ved tiltakene, og effektene for villreinen vil måtte kunne dokumenteres. En ser for seg å prøve ut ulike tiltak i perioder, med målsetting om å få gode nok data til å kunne dokumentere effekten av hvert tiltak. Dette vil gi oss kunnskap om effekten av aktuelle tiltak, og slik danne grunnlag for anbefalinger i prosjektets sluttrapport.»*

Håhelleren skiller seg således fra Kjerag og Mån/Månfossen ved at hensynet til villreinen er en viktig faktor i tillegg til turisme/næringsutvikling. Bruken av Brokke-Suleskardvegen inngår som en viktig barriere for villreinen, bruken av vegen og landskapene rundt må finne sin form som har minst mulig negativ effekt på villreinens trekk og arealbruk. Derfor er det helt avgjørende at man løfter blikket og setter Håhellerområdet inn i et større landskapsutsnitt som er tilpasset villreinens arealbruk. Dette betyr at tilbudet til de besøkende økes på arealer der det er liten konflikt mot villrein, og at tilbudet til de besøkende reduseres / nedbygges på arealer der det er stor konflikt mot villrein.

## 5.3 Kunnskapsgrunnlag – Kunnskapsbehov?

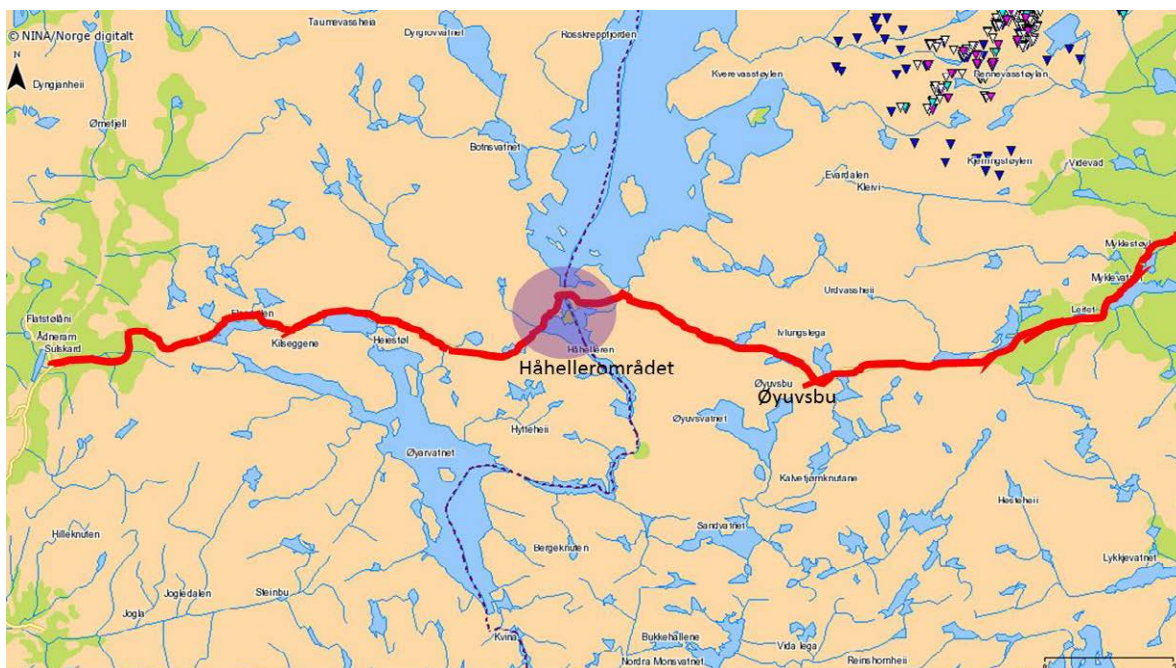
### 5.3.1 Kunnskapsgrunnlag, Villrein

Kunnskapsgrunnlaget om villrein er stort i SVR området. I tillegg til mange historiske studiar og villreinfaglege utgreiingar i samband med ei rekkje kraftutbyggingar, så vart det sett i gang ei storstilla innsamling av GPS data mm. i 2007, og i 2011 kom sluttrapporten (Strand m.fl. 2011). I 2011 gjekk prosjektet over i ein implementeringsfase, der ulike tiltak skulle utgreiast eller setjast i verk for å betre situasjonen for villrein, samtidig som GPS merkinga vart vidareført. Arealforvaltninga av denne delen av prosjektet konsentrerer seg om såkalla fokusområde, dvs. område der det er spesielle utfordringar knytt til forholdet mellom menneske og villrein. Brokke-Suleskarvegen er eit viktig fokusområde i forhold til trekk over vegen til beiteområda sør for vegen, spesielt om vinteren. Ein viktig diskusjon er difor når vegen er open, i forhold til effektar på villrein. I juli, august og september er det lite villrein nær vegen, og konfliktnivået er lågt (**figur 5.1, 5.2, 5.3**) ). Berre éi simle har vore i området og sør for vegen i juli, og det var i 2014.

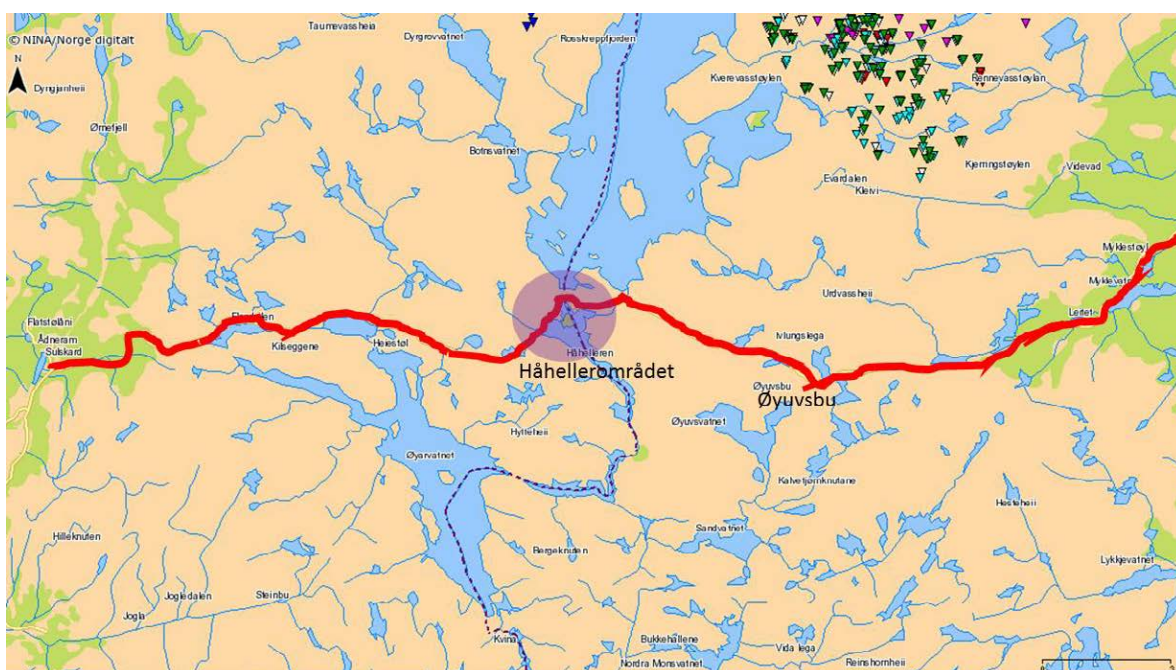


**Figur 5.1** Alle GPS posisjonar frå merka simler i juli for perioden 2007-2015 i Brokke-Suleskar området.





**Figur 5.2** Alle GPS posisjonar frå merka simler i august for perioden 2007-2015 i Brokke-Suleskar området.



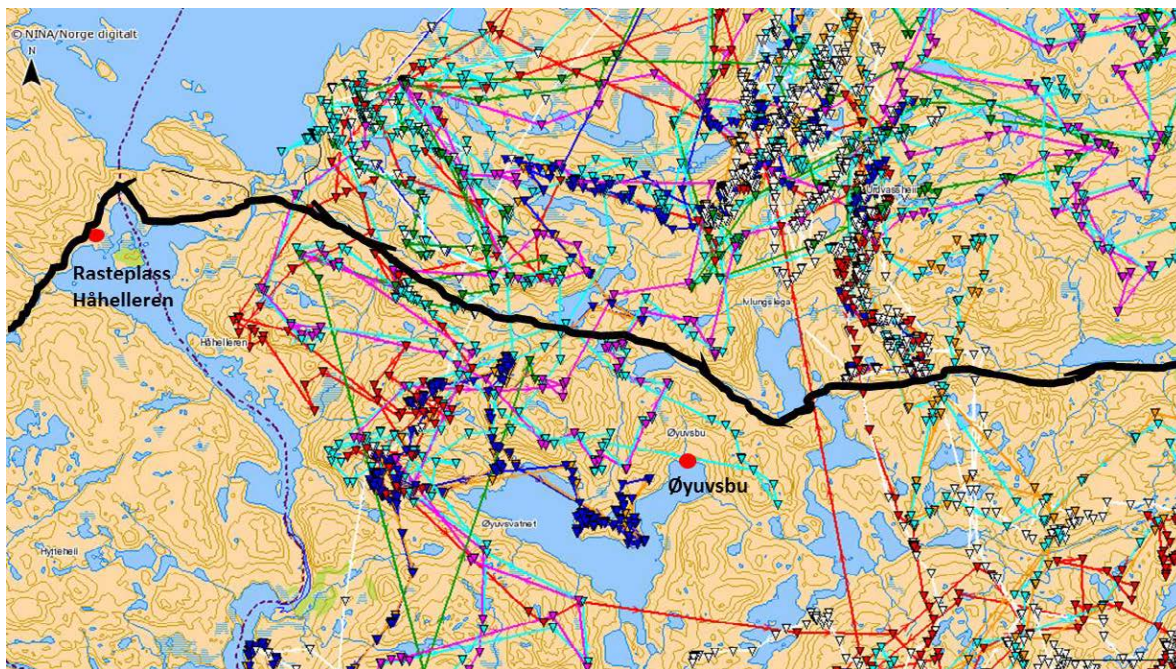
**Figur 5.3** Alle GPS posisjonar frå merka simler i september for perioden 2007-2015 i Brokke-Suleskar området.







detaljar rundt kryssing av vegen i slutten av oktober og november. Kartet viser den uheldige plasseringa av Øyuvsbu i forhold til trekkområda for villrein, både aust og vest for turisthytta.



**Figur 5.6** Viser detaljar rundt kryssing av Brokke-Suleskarvegen i området mellom ny rasteplass Håhelleren i vest og Kvislevatnet som ligger helt inntil vegen i øst.

Samla sett viser eksemplet frå Brokke Suleskar fleire interessante forhold som er viktige for forholdet mellom villrein og vegen:

- For det fyrste er dette eit område der vi tydeleg ser at reinen har ein årstidsavhengig bruk av området. Det gjer det vanskelegere å skilje mellom kor viktig reinens naturlege arealbruk er, samanlikna med kor viktig vegen er for trekk og vandringshøve.
- Vidare er det dokumentert at vegen har ein viss negativ innverknad på trekkhøva sørover i oktober, men også at det ikkje ser ut til å være eit lengre tidsrom der det er direkte konflikt mellom rein og veg med dagens driftsregime.
- Data frå november og gjennom vinteren viser at reinsdyra brukar nærområda til vegen som vinterbeite etter at vegen vert stengt 1 november.
- Det pågåande eksperimentet med å auke rein-bestanden kan medføre at dyra byrjar trekke sørover tidlegare og at ein då vil sjå ein lengre periode der det er konflikt mellom vegen og reinens vandrings- og beitehøve i dette området.

### 5.3.2 Konklusjon villrein og bruk av Håhellerområdet

Håhelleren ligg slik sett «i skuggen» av og på sørsida av Rosskreppfjorden, og er i mindre grad omfatta av villreintrekk og beite i denne perioden. Av dei stadene langs Brokke-Suleskarvegen som omfattar villreinområdet, så er det **området ved Håhelleren gjev minst konflikt**. Slik sett er dette eit godt utgangspunkt for å utvikle Håhelleren vidare som den viktigaste stoppestaden over fjellet.

Villreinen brukar store areal og skal ha høve for trekk og beite framover. Det er difor viktig å sjå Håhelleren i eit langsiktig og stor-skala perspektiv. Det vil seie at ein må gjere strategiske og langsiktige val om kva effektar Brokke-Suleskarvegen skal ha på villreinens overleving, i eit langsiktig perspektiv. Saman med vidareutvikling av rasteplassen og informasjonspunktet ved Håhelleren, må ein då gjere val også i forhold til andre stopp-punkt langs vegen. Kanskje må ein vurdere om andre stopp- og rasteplassar langs vegen må stengast eller innskrenkast pga. av viktige trekkruiter for villreinen. Vi drøftar dette nærare i diskusjonen.

Med basis i ei villreinfagleg vurdering peikar altså rasteplassen ved Håhelleren seg ut som ein lokalitet der ein kan stimulere dei reisande langs Suleskarvegen til å stoppe bilen og ta pause. Her kan ein slik sett auke t.d. service-tilbodet for dei vegfarande. Det bør vere eit klart mål og det er sterkt ønskjeleg at det blir eit tilsvarende redusert tilbod av andre raste- og stopp-plasser langs Suleskarvegen som er meir problematiske av omsyn til villrein-interessene.

### 5.3.3 Kunnskapsgrunnlag, Bruk av Håhellerområdet

#### *Bruk av vegen*

Det er gjort trafikkteljingar ved Flogevatn (vest for Håhelleren) langs Fv 987 Brokke-Suleskar. Dette er ikkje systematiske teljingar, men dei gjev ein god peikepinn på stader for stopp og parkering, samt volum på dei enkelte stadene. Teljeperioden var frå omlag 1. juni til rundt 20. oktober, og tal teljedøgn var 138 i 2013 og 126 i 2014. For 2013-2014 vart det telt omlag 77 000 køyretøy; dette tilseier i snitt 608 køyretøy per døgn. Andelen tungtransportar er rekna til 10-11%. Trafikkmengda aukar gradvis frå opninga av vegen rundt 1. juni, for så å nå ein topp i slutten av juli. Frå omlag 1. august minkar trafikken igjen gradvis til vegen blir stengt 1. november. Unnataket er veke 37, i starten av september, som gjev ein ny topp. Dette truleg pga. stor aktivitet i fjellet knytt til sauesanking, fiske, jakt og generelt stor utfart til fjells på fine septemberdagar. Trafikkmønsteret på Brokke-Suleskarvegen fylgjer om lag same mønsteret som andre fjelloverganger, t.d. som Fv27 over Venabygdsfjellet i Oppland/Hedmark.

Det kan vere interessant å gjøre ei lita øving på kor mange som er på reise ferie eller fritid på vegen. Om vi tek utgangspunkt i totalt 77 000 bilar (2014) og trekkjer frå 10% tungtransport, så får vi omlag 70 000 personbilar. 76% av disse er på ferie og fritidsreiser, (Rogalandsforskning 1997 referert i Buen 2013) og dette vil si vel 53 000 bilar. Gjennomsnittlig tal personar i bilane varierer litt mellom undersøkingar, men vi kan ta utgangspunkt i 3.3 personer i kvar bil (Gundersen m.fl. 2015). Dette gjev nær 160 000 reisande.

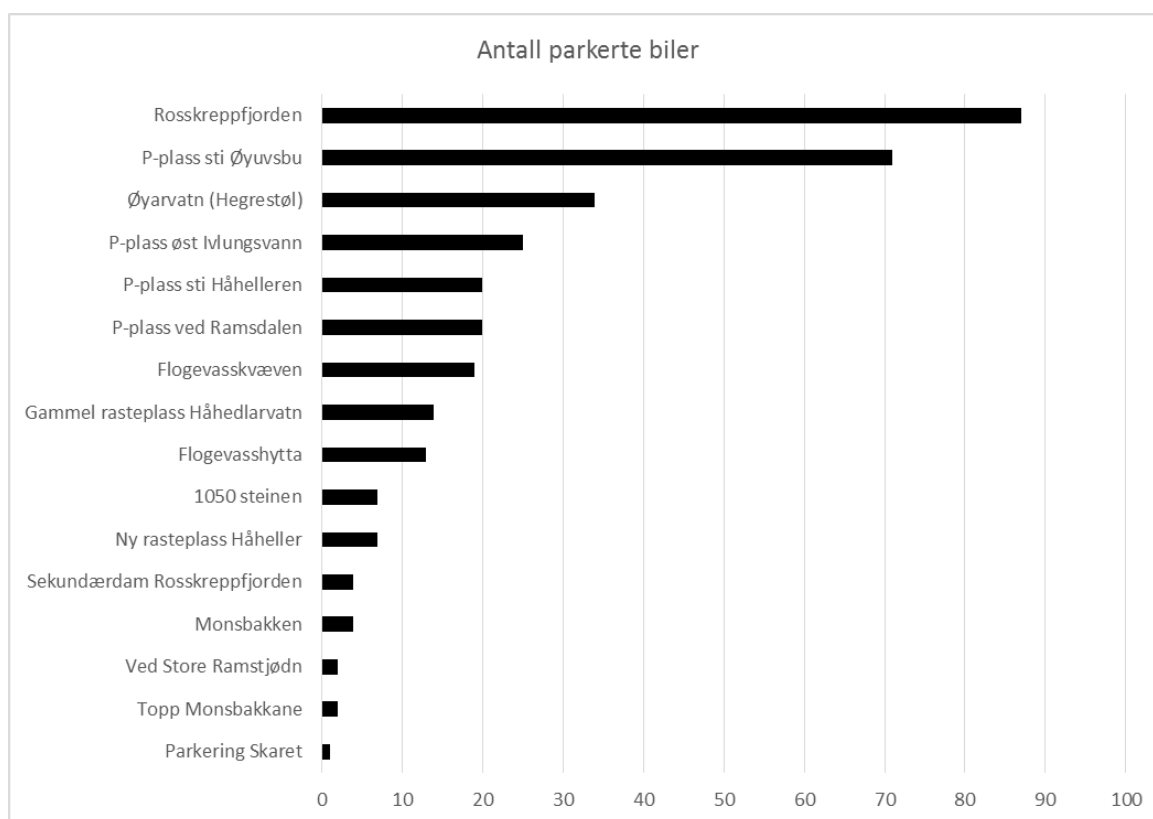
Det er en rekke muligheter for stopp langs vegen, men mange avkjørsler er små og lite tilrettelagt for stopp (**figur 5.7**). Det er fra en rekke instanser rettet ønske om å utbedre flere stopp og rastemuligheter langs vegen (Høringer til Forvaltningsplan SVR), og også utvidelse av hovedrasteplassen på Håhelleren. Dette tyder på at trafikken på hovedrasteplassen er stor, spesielt i ukene før og etter 1. august. Det er gjennom GPS merkeprosjektet samlet inn dokumentasjon på biler som står parkert langs hele strekningen fra Vestre Austmannaskaret til øst for Ivlungsvatn (Tonstad 2013, 2014); i juli og august i 2013 og i september og oktober i 2014. Det ble i alt registrert biler parkert på 16 steder langs vegen, og i alt ble det registrert 329 personbiler, 5 bobiler og 66 båthengere. Båthengere ble i all hovedsak registrert på Rosskreppfjorden og Øyarvatn.

I 2013 ble det gjennomført tellinger av biler som sto parkert langs Brokke-Suleskarvegen lørdag 27. juli (parkerte biler på 13 steder), søndag 4. august (6 steder), onsdag 7. august (6 steder) og søndag 11. august (8 steder). Det ble registrert 145 parkerte biler. Følgende tre steder hadde flest parkerte biler: Øyuvsbu, dam Rosskreppfjorden og inngang Ramsdalen ved Håhedlarvatn. I alt ble det registrert parkerte biler på følgende 15 lokaliteter: Skaret, Flogevasskvæven, Flogevasshytta, Monsbakken, Øyarvatn (Hegrestøl), Topp Monsbakkane, Ved Store Ramstjødn, P-plass ved Ramsdalen, Gammel rasteplass Håhedlarvatn, Ny rasteplass Håheller, P-plass sti Håhelleren (Gjeterhytta), Rosskreppfjorden, 1050 steinen, P-plass st Øyuvsbu og privat P-plass øst Ivlungsvann.

I 2014 ble tidspunktet valgt fordi bruken av vegen kan komme i konflikt med villrein i denne perioden. Vi har derfor ikke data fra høysesongen sommerstid i 2014. I løpet av 8 tilfeldige dager spredt i perioden ble i alt registrert 184 parkerte biler langs vegen, i tillegg til 2 bobiler og 31 båttilhengere. Følgende tre steder hadde flest parkerte biler: Øyarvatn, dam Rosskreppfjorden og ved Øyuvsbu. I tillegg ble følgende steder registrert med parkerte biler: Skaret, Flogevasskvæven, Flogevasshytta, Monsbakken, Øyarvatn (Hegrestøl), Topp Monsbakkane, Ved Store Ramstjødn, P-plass ved Ramsdalen, Gammel rasteplass Håhedlarvatn, Ny rasteplass Håheller,

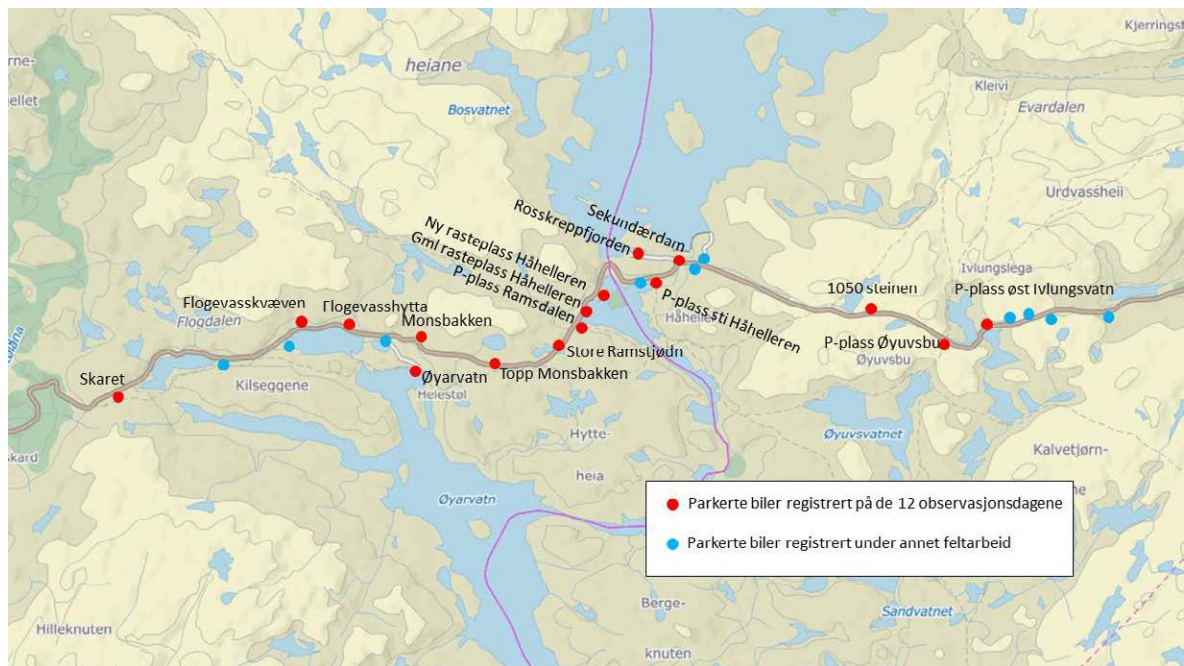
P-plass sti Håhelleren, Rosskreppfjorden, 1050 steinen, P-plass sti Øyuvsbu og P-plass øst Ivlungsvann. Her er en kort oppsummering av de viktigste plassene:

- Rosskreppfjorden: Grunneierparkering, turister som leier Statskog sine hytter, sauefolk, jegere, folk som fisker i fjorden, samt turister som parkerer der for å ligge over noen dager i bobiler (dette er en helt uproblematisk plass i forhold til villrein).
- Øyuvsbu: DNT-hytte
- Øyarvatn: Vatnet grenser til SVR, båtrampa er ikke bomma, mange som fisker.
- Ivlungsvatn. Parkeringsplass for grunneiere. Står mye åpen på grunn av sauefolket og delvis andre brukere som fiskere og padlere.
- Sti til Håhelleren: DNT-sti
- Ramsdalen: DNT-sti.
- Flogevasskvæven/Flogevasshytta: parkering for sauefolk
- Gammel rasteplass ved Håhellervatn: Trolig mest vegfarende turister, men og DNT-turister og sauefolk.
- 1050-steinen: grunneierparkering og delvis «vill-parkering».



**Figur 5.7** Viser fordelingen av de 329 parkerte bilene som ble registrert på 12 forskjellige tidspunkt/dager i juli, august, september og oktober i 2013 og 2014.





**Figur 5.8** Viser alle lokalitetene hvor det er registrert parkerte biler i prosjektperioden. De røde punktene angir der det ble registrert parkerte biler med den systematiske metoden, mens de blå punktene angir steder der det er registrert parkerte biler (1 eller flere) under feltarbeid.

Vi gjør her litt vurderinger av parkeringsplassene som er registrert:

- Parkeringsplassen ved Øyvusbu er sprengt enkelte helger og mange parkerer i vegkanten. DNT har flere ganger tatt opp spørsmålet om parkeringsplassen kan utvides. Det kan tenkes at dette behovet blir tatt opp igjen i ganske nær framtid jfr. trafikksikkerhet.
- De private parkeringsplassene til grunneierne er i de fleste tilfeller sperret med kjetting. Unntaket er den litt større parkeringsplassen øst for Ivlungsvatnet. Denne blir mye brukt av folk som gjeter sauene.
- Vi har også observert en del biler parkert på steder der det ikke er p-plass, ofte av terrenggående biler (SUV).

Registreringene er gjennomført på dagtid og kveldstid, på hverdager og helg, under ulike værforhold (sol og regn), ulike måneder og i to sesonger. I tillegg er det gjennomført registreringer langs vegen av parkerte biler ved feltdager i området i 2013 og 2014 (Gundersen pers. medd.). Materialet, både de tilfeldige stikkprøvene og observasjoner gjort under feltarbeid, gir således et bilde på potensielle plasser for parkerte biler langs vegen og også en indikasjon på volum parkerte biler på plassene (**figur 5.8**). Det er viktig å være klar over at bildet vil endre seg gjennom sesongen, fordi bruken endrer seg (tur, jakt, fiske, gjeting osv.). Det er registrert få parkerte biler på den nye rasteplassen ved Håhelleren. Dette skyldes at det er en rasteplass og det er forbudt å parkere og campere. I løpet av sommeren er det et stort ukjent antall biler som raster her, men få som bryter reglementet og parkerer. Disse bilene er gjennomgangstrafikk som er registrerte av trafikk tellerne til vegvesenet.

Det har ikke vært mulig å fremskaffe så mye data om de som ferdes med kjøretøy over Brokke-Suleskar, men andelen ferie og fritidsreiser er vist å være så stor som 76 % i 1997 (Rogalandsforskning 1997 referert i Buen 2013). Dette tilsier en svært stor andel som kommer langveis fra (utlendinger, nordmenn) og som har liten lokalkunnskap om området (førstegangsbesøkende).

### Bruk av landskapet

Det finnes mange historiske kilder om bruken av Håhellerområdet, om helleren og bosettinger der (f. eks. Ryningen 1985, Hageland 1992), om falkefangst på Hytteheia (Undheim 2010). Skriftlige kilder peker på den store betydningen Håhelleren har hatt i området, som et knutepunkt som forbandt ferdsele i området og som en plass med stor identitet gjennom det menneskene som har vært der har opplevd og fortalt videre (Ryningen 1985). Med samfunnsendringer endrer landskapsverdiene seg, og i dag er det nye spor som veger, kraftutbygginger og hytter setter sitt klare preg på landskapet. Beitebruken dominerer fortsatt stort, og setter sitt klare preg på opplevelsen av landskapet. I tillegg består landskapet av naturgitte formasjoner og elementer, slik som variert topografi, topper, bekker, fosser,

I tillegg til oversikt over hvor kjøretøyene stopper og parkerer langs vegen, er det gjennomført tellinger av ferdsel på de merkede stiene i Håhellerområdet (**figur 5.9**). I alt er 7 lokaliteter telt, henholdsvis 5 lokaliteter i 2013 og 4 i 2014 (egne data). Tellerlokalitetene er plassert langt fra Brokke-Suleskarvegen, og fanger dermed kun opp de som er på lengre dagstur eller flerdagerstur. Sammenlignet med mange andre T-merka stier i Norge er ferdselen i området på middels nivå. Ferdselen inn Ramsdalen er forholdsvis lav (900 personer), mens stien som går forbi Håhelleren og videre sørover har noe større ferdsel (1400 personer). Det er større tetthet av stier og også større trafikk i området rundt Øyuvsbu/Ivlungsvatn som ligger et stykke øst for Håhelleren. Ferdselen i terrenget er sterkt korrelert med trafikktellinger på vegen, og viser størst trafikk i ukene før og etter 1. august, samt en sekundærtopp i midten av september.



**Figur 5.9** Viser telldata på T-merket stinett med turisthyttene Håhelleren og Øyuvsbu i Håhellerområdet med basis i registreringene i 2013 og 2014.

Overnattinger i turisthytter i området kan i tillegg gi en indikasjon på bruksintensiteten. Som gjennomsnitt for overnattinger i løpet av året i perioden 2006-2014 er det registrert 1564 overnattinger på Øyuvsbu og 256 overnattinger på Håhelleren. Av andre turisthytter som er

tilknyttet T-merka stinett ved Håhelleren har vi følgende overnattingstall i samme periode: Gaukhei (1337 overnattinger), Svartenut (654), Taumevatn (1529) og Tjønndalen (178). Overnattingstallene bygger opp under konklusjonen fra tellerne om at det er middels turisttrafikk i området. I tillegg til turister og vandrere er det lokale brukere i forhold til jakt, fiske og landbruk som utgjør noe trafikk.

Mange av de som ferdes på vegen er på ferie- eller fritidsreiser, og mange av disse har turen over fjellet som en del av en lengre reise. I forhold til den store trafikken på vegen gjennom sommersesongen, er ferdselen uti terrenget med utgangspunkt i vegen «overraskende» lav. Dette betyr at en stor andel av de som bruker vegen, holder seg i nærheten av vegen, enten bare betrakte gjennom bilvinduet, korte stopp/trakk på rasteplasser eller korte turer i terrenget i nærheten av rasteplassene.

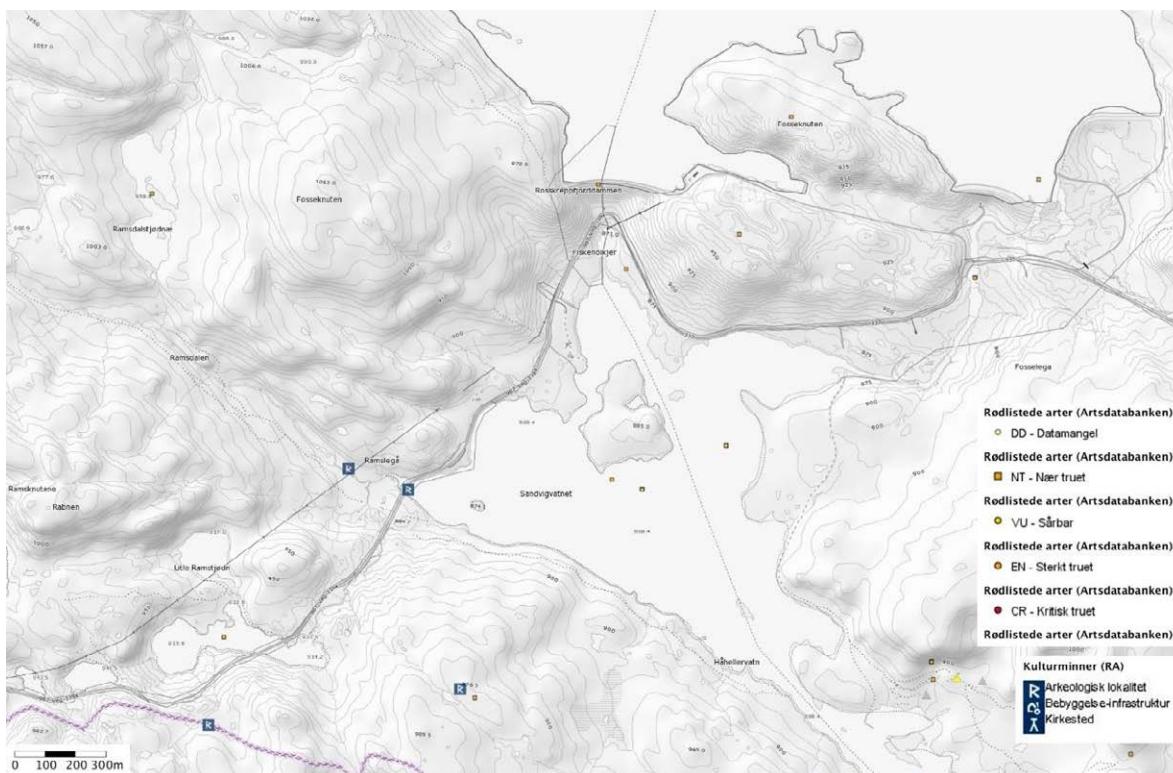
#### **5.3.4 Utfordringer – balansere bruk-vern og kanalisering som et mantra?**

Kanalisering og konsentrasjon av brukerne er et mantra i dagens forvaltning, og begrepet er brukt i ulike sammenhenger. I forhold til en bruk-vern diskusjon, vil det være et overordnet mål å flytte på folk fra områder som er sårbare iht verneverdiene, til områder som er mindre sårbare eller mer robuste. Brokke-Suleskarvegen er et veldig oversiktlig vegsystem; det er stort sett vegen fra A til B og med få muligheter for avstikkere og stopp. Vegregimet (f. eks. åpningstider) og tiltak som gjøres langs vegen i forhold til rasteplasser og andre tilbud vil ha direkte innvirkning på de som bruker vegen. Derfor vil det i praksis være enkelt å håndtere hvor bilturisten stopper langs vegen, ved å stenge av rasteplasser som er lokalisert i sårbare områder og utvikle/forbedre tilbudet i lite sårbare områder. Håhellerområdet og den nye rasteplassen er godt egnet for å kanalisere bruken langs vegen.

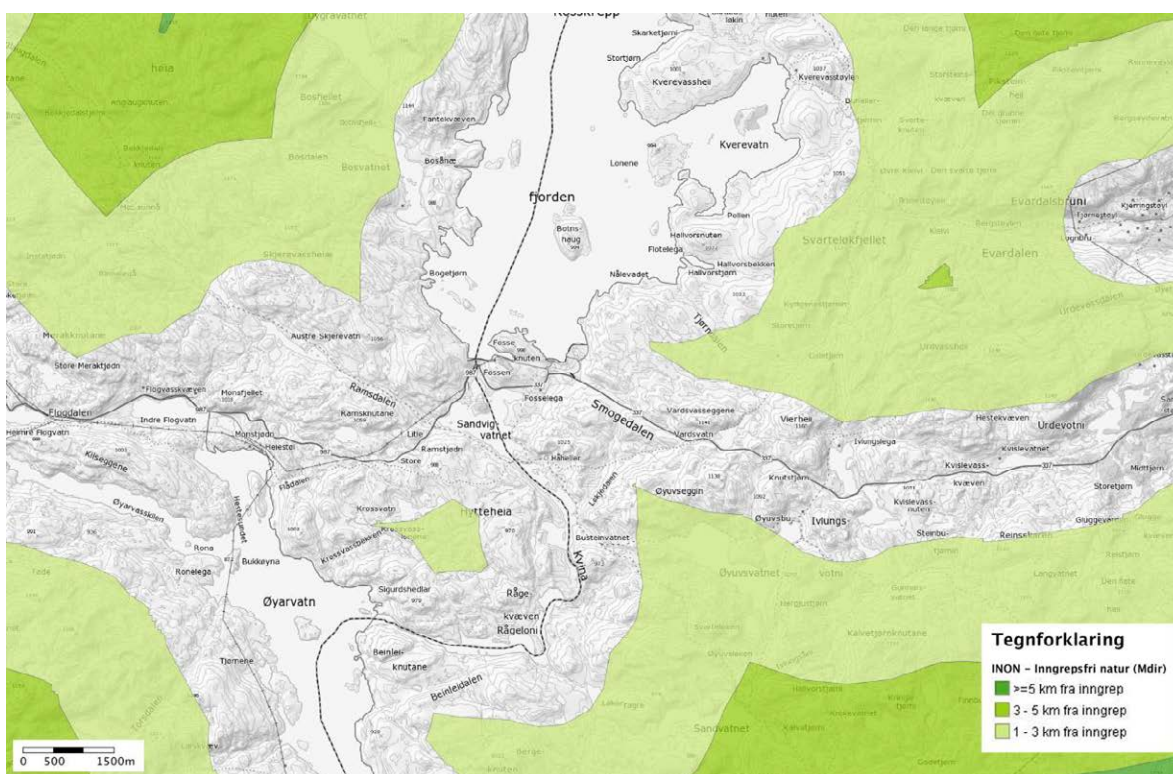
Når det gjelder fotturisten er utfordringene i første rekke knyttet til beliggenheten av turisthytta Øyuvsbu. Parkeringsplassen til Øyuvsbu er blant de mest brukte, og det samme gjelder det merkede stinettet i forbindelse med turisthytta. For å få en logisk helhet i håndtering av både biltrafikken og fotturisten i terrenget, bør turisthytta flyttes til Håheller-området. Dette vil gi en kanalisering av all trafikk som gagnar villreinen, og en eventuell ny turisthytta vil kunne knyttes nærmere opp til den nye rasteplassen og utviklingen av nye tilbud i Håheller-området.

Forekomst av andre verneverdier i området er knyttet til rødlistearter og kulturminner (**figur 5.10**), og kart over inngripesfrie naturområder i Norge viser at inngrepene med vannkraftutbygginger og veg dominerer i nærområdet til Håhelleren (**figur 5.11**).





**Figur 5.10.** Viser forekomst av rødlistearter og kulturminner i Håhellerområdet (Kilden NIBIO).



**Figur 5.11.** Inngrepsfrie naturområder (INON) i Håhellerområdet (Kilde: Miljødirektoratet).

## 5.4 Bruk og brukere – i dag og framover?

Den mest relevante brukergruppen å ha kunnskap om i denne utredningen, er de som kjører bil på vegen og eventuelt stopper eller har lyst til å stoppe/raste langs vegen. Dette er det, så vidt oss bekjent, begrenset med kunnskap om, men siden trafikken hovedsakelig er ferie og fritidsreiser er det en del fellestrekk som kan beskrives med erfaringer fra andre områder. I tillegg er det mye kunnskap om de tilreisende til regionen som helhet som er relevant.

### 5.4.1 Kunnskap om de besøkende til regionen

NINA har etterhvert gjennomført en lang rekke brukerundersøkelser i villreinområder i Sør-Norge, og en del av denne kunnskapen er relevant i forhold til Håheller-området. Hovedmotivet for å besøke fjellområdene er oftest stillhet og ro, naturopplevelse og oppleve landskapet. De aller fleste er på en fottur, men de besøkende oppgir i tillegg en lang rekke aktiviteter. Mange av aktivitetene er knyttet til bruk av merket stinett (fra 80% til 90% av de besøkende). Det er stor spennvidde knyttet til hvordan idealturen er for de besøkende, der noen ønsker sterk tilrettelegging og det er greit med mange andre besøkende, er det en del som ønsker liten grad av tilrettelegging og å være alene. Dette spekteret av besøkende er det spesielt viktig å håndtere i en forvaltningssituasjon. Kanskje enda mer relevant i forhold til Håheller-området er at materialene viser noen interessante utviklingstrekk (noen er kun lokalt dokumentert):

- Langt flere nasjonaliteter
- Økende alder på de besøkende
- Færre på flerdagerstur, og flerdagsturen er kortere (2-3 dagers)
- Flere på dagstur (til «highlights»), og kortere dagsturer (<4 timer)
- Mindre «motstand» mot tilretteleggingstiltak – særlig det som gjelder stien
- Økende interesse for topturer
- Stor økning i bruk av det merkede stinettet
- Økende tilfredshet med forvaltning og tilrettelegging
- Mindre kunnskap om regelverket

Det er begrenset med kunnskap om hvem det er som går dagsturer eller flerdagersturer i Håheller-området. I 2013 og 2014 ble det gjennomført en spørreundersøkelse på turisthytta Øyuvsbu. Spørreskjemaet samlet inn nøkkelinformasjon om den besøkende og den turen de er på, og ble oversatt til engelsk og tysk. Baksiden av skjemaet inneholdt et kart der de skulle tegne ned turruten sin. Dette er stort sett standard skjema som er brukt i mange fjellområder i sør Norge (n=155). Datamaterialet viser en dominans av nordmenn (84%), som er tilreisende og som gjerne er der for første gang. Et annet kjennetegn er at de er ganske opptatt av at det skal være god tilrettelegging i området med merkede stier, bruer, klopper og overnattingsplasser. En stor andel av de som besøker Øyuvsbu går bare på T-merka stier. Et annet kjennetegn med Øyuvsbu er at det er mange barnefamilier som bruker hytta for overnatting og som utgangspunkt for kortere turer.

I forhold til Håheller-området er det spesielt å merke seg at det er etterspørsel etter korte turer til attraksjoner eller som rundturer. Barnefamilier er viktig målgruppe.

## 5.5 Informasjonsbehov – i hvilken form?

### 5.5.1 Rasteplassen – konkret nivå

Rasteplassen ved Håhelleren nordvest for Sandvigvatnet (868 moh) ble åpnet 16. juni 2010, i sammenheng med Suleskarvegen sitt 20-års jubileum. Tiltaket er blitt satt i gang for å motvirke «villcamping» i området, kanalisere ferdsele og informere om SVR og formålet med vernet. Rasteplassen har toaletter, interaktiv informasjonstavle, breiband og parkeringsanlegg. Det er ikke dekning for mobiltelefoner i området. Den interaktive tavlen har vært i drift siden 2010. Vi har data fra 2010 og 2012, og i 2010 hadde den nærmere 90 000 oppslag fordelt på rundt 14 000

unike brukere, mens i i 2012 var det tilsvarende tallet omlag 14 000 unike brukere som hadde sett på omlag 80 000 sidene. Gjennomsnittlig trykkesfrekvens er over 5 per bruker, og bruksfrekvensen av tavla sammenfaller med trafikkmengde på vegen og er størst rundt månedskifte juli-august. Det folk leter mest etter er informasjon om: vandringer i fjellet, utsiktspunkt, villrein, Sira-Kvina kraftselskap og Statskog. Utlendingene trykker helst på informasjon om: vandringer, steder å kjøre til med bil, steder som er verdt et besøk og villrein. Tallene viser noen interessante tall i forhold til hva som etterspørres av de besøkende, men dette avhenger jo også stort av hvilke tilbud de har å velge i. Vi har selv ikke sett tavla.

Grovt regnet kan vi anslå at det er i underkant av 1/3 av de som er på ferie – fritidsreise som bruker den interaktive tavla (forutsetter at en person trykker på vegne av gruppe på 3.3. personer i personbilen som er på ferie-fritidsreise). Uansett, tavla må jo kunne sies å ha vært en suksess.

Det folk søker etter av vandringer, attraksjoner og steder å besøke sammenfaller stort med den generelle trenden om økt etterspørsel etter korte vandringer, enten som en rundtur eller mot en attraksjon. En attraksjon kan i denne sammenhengen være så mangt, knyttet til naturfenomener eller natur- kulturhistorien i landskapet. Håhellerområdet har en særlig stor attraksjon knyttet til selve Håhelleren, som ganske spektakulært naturfenomen, men også alle de historiene som «ligger» i landskapet der knyttet til ferdsel og bosetting. Utsiktspunkt er et annet opplagt og ettertraktet turmål for en kortere stopp med bil. Med utgangspunkt i rasteplassen ligger Fosseknoten (1053 moh) i nordvest innenfor rekkevidde av en kilometer i luftlinje.

De interaktive informasjonstavlene er et eksempel som illustrerer i hvor stor grad villreinen kan gjøre folk nysgjerrige på dens barske levevis i høg fjellet. Villreinens sårbarhet og skyhet gjør at potensialet for opplevelse først og fremst er knyttet til historiefortelling. Det er altså *historien* og ikke nødvendigvis villreinen som bør utnyttes bedre. Dette er viktig ettersom villreinens skyhet og radius gjør at villreinopplevelser i naturen er sjeldne. Gjennom en tilnærming der opplevelsene skapes gjennom historiefortelling og kunnskapsformidling kan formidlingen skje gjennom gjennom skilting og merking til kulturminner knyttet til villrein. Villreinen kan også være en inngang for å besøke steder i lokalsamfunnet som har ivaretatt tradisjoner og som kan tilby en smak av rein.

### 5.5.2 Informasjonskanaler – overordnet nivå

Om ein ser informasjonen som lekk i ein besøksstrategi så bør den fange opp brukaren sitt behov for praktisk informasjon, i tillegg til den informasjonen SVR vil formidle fra Håhellerområdet. Det er stort behov for brei og samordna informasjon på nettet. Det er behov for god og kontinuerleg oppdatert informasjon på nettet – som er både er brei (retta mot spekteret av brukargrupper og behov) og påliteleg (om offentlig kommunikasjon, prisar). Og ikke minst om tilbudet man legger til rette for i Håheller-området. Det vil være viktig å videreformidle kunnskap om at vegen går gjennom et sårbart villreinområde, og at det er lagd visse restriksjoner på hvor man kan stoppe langs vegen.

## 5.6 Behov for tilrettelegging / tiltak – som service og som ressursforvaltning?

Vi forutsetter som tidligere utledet, at et langsiktig strategisk mål for utviklingen av turisme langs Brokke-Suleskarvegen bør foregå sommerstid og i området tilknyttet den nye rasteplassen på Håhelleren. Det er i dette området man bør satse på tilrettelegging for økt kapasitet og tilbud til de besøkende.

Et hovedtiltak i Håhellerområdet for å få en robust og varig situasjon i forhold til villreinens arealbruk og trekk er at turisthytta Øyuvsbu med tilhørende infrastruktur av p-plasser og merka T-stier blir flytta. Vi forutsetter at turisthytta blir flytta et eller annet sted nær vegen og i nærheten av rasteplassen på Håhelleren, for å styrke kanaliseringen av hele området.



Håheller-området er et område uten de store spektakulære naturattraksjonene, og det er få steder som peker seg umiddelbart ut som hovedattraksjoner å satse på for fremtiden. Attraksjonen er i første rekke knyttet til at det er en slyngende asfaltert veg i høgfjellet, med sitt landskap, topografi, vann og vegetasjon tett innpå vegen. Det er ikke uten grunn at Suleskarvegen er svært populær veg for MC kjøring. Landskapsinngrepene med dammer, magasiner og tilhørende infrastruktur setter sitt klare preg på landskapet enkelte steder, og i noen tilfeller kanskje også utgjør en attraksjon for de besøkende (f. eks. ingeniørkunst, fornybar energi). Landskapet langs vegen kan langt på veg oppleves på egen hånd fra bilvinduet eller med MC. En sentral utfordring er å utvikle tilbud og aktiviteter som bidrar til at flere stanser opp og velger å bruke tid på.

Flere undersøkelser bekrefter at det viktigste for turistene er kvaliteten i området, til retteleggingen og berømmelsen eller omdømmet området har. Undersøkelsene indikerer at verneområder ikke er det som nødvendigvis styrer valg av reisemål, og landskapsvern som SVR er en del av i Håheller-området har en langt svakere tiltrekningskraft enn for eksempel nasjonalpark. Det er også slik at vernestatusen området har ser ut til å være viktigere for utlendinger enn for nordmenn, og spesielt gjelder jo dette nasjonalparkbegrepet som er en merkevare i internasjonale markeder.

En eventuell utvidelse av rasteplassen må skje innenfor forsvarlige estetiske og funksjonelle rammer. I forhold til det villreinfaglige vil en utvidelse medføre økt kanalisering av de besøkende, og må anses som et positivt tiltak forutsatt nedprioritering av andre stopp- og rasteplasser langs vegen.

Vegetasjonen i området er generelt sårbar for slitasje, og spesielt i våte partier. Det vil være avgjørende at man opparbeider slitesterke underlag ved tilrettelegging for større volum av besøkende.

De nye turmulighetene som etableres må bli en sentral del av den interaktive tavlen og eventuelt også inn på tur-appen hvis dette utvikles for verneområdet. Med rasteplassen som utgangspunkt peker det seg ut en del sentrale muligheter for å videreutvikle tilbudet:

- Topptur til Fosseknuten (1053 moh) vil være et opplagt turmål som er mulig å nå fra rasteplassen som en kort tur (varighet 1-2 timer). Små attraksjoner underveis vil øke verdien. Det vil være stor etterspørsel å komme seg opp å få utsikt over landskapet i dette småkuperte terrenget. Nordover preges utsikten av Rosskreppfjorden med vannkraftutbygging og terrenginngrep, mens man sørøstover ser innover i SVR verneområde. Dette gir en god mulighet til å fortelle historier om bruk-vern i tillegg til å formidle verneverdier i SVR.

- Rundtur rundt Fosseknuten. Dette byr på en spennende vandring opp Ramsdalen og videre langs Ramsdalstjødnæ og rundt på nordsiden tilbake til rasteplassen. Her får man virkelig oppleve noe av terrenget i Setesdal, med formasjon og vekslinger mellom frodighet og karrighet, bekker og små fosser, landskapet osv. Dette blir på en måte en kroppslig erfaring med landskapet som skiller seg stort fra det man opplever i bil langs Suleskarvegen. Infrastrukturen rundt rundturen må planlegges i sammenheng med toppturen.

- Håhelleren er en opplagt attraksjon i området, men det er utfordringer knyttet til hvor stien skal ligge i forhold til parkering av biler. Et startpunkt i direkte tilknytning rasteplassen er utfordrende, fordi stien vil gå parallelt med vegen et stykke. Alternativt, må det utvikles en egen parkeringsplass på valgt startpunkt for turen til Håhelleren (enten øst eller vestsida av vannet).

- Tilbud for padling og roing på vannet. Dette må være en form for utleie, og må forankres godt mot aktuelle grunneiere. Et slikt tilbud åpner for å padle ned til Håhelleren, og andre attraksjoner rundt vannet (øy, strand osv.). Må avklares i forhold til eventuelle sjeldne fuglearter i området.

- Fiskeplass med universell utforming. Fisketurisme er noe av det mest populære man kan tilby.
- Kulturhistorisk vandring som får frem noen av kulturminnene i området, knyttet til ferdsel, landbruk, jakt og fangst osv. Dette kan for eksempel gjøres ved å gjenskape kulturminner langs en kulturhistorisk sti som tar utgangspunkt i rasteplassen, f. eks. falkefangerhytte, fangstanlegg for villrein, seterbruk i området. Området rett sør for den nye rasteplassen, Hytteheia, innehar viktige kulturminner, men sterk tilrettelegging for en vandring her vil fort komme i konflikt med villrein.
- Lengre vandreturer er det allerede et godt tilbud knyttet til, og her er det mer snakk om endringer som kan fungere som avbøtende tiltak for villreinen, jfr. det som tidligere er nevnt rundt flytting av Øyuvsbu med tilhørende infrastruktur. Det vil være naturlig å flytte Øyuvsbu slik at den inngår som en naturlig attraksjon/turmål med utgangspunkt i den nye rasteplassen ved Håhelleren.
- Organiserte opplevelsesturer – er vanskelig å tenke seg et marked for dette, men overnatting Håhelleren, kulturhistorisk vandring, landbruk (sauesanking) etc. kan være aktuelt.
- Informasjon om sauenæringa ved Håhellervatn. Jæren smalelag har driftehytte og sankeplass rett ved vegen som kan brukes til å markedsføre landbruket og som kan bli en attraktiv stopp-plass for bilturistene: informasjon om heiebeita/sauen, demonstrasjon av gjeterhunder i arbeid, sauerasar, sauer som barn kan ha kontakt med, og eventuelt salg av produkter.

## 6 Ritlandskrateret

### 6.1 Innledning

I arbeidet med besøksstrategi for Ritlandskrateret ble det tidlig klart at denne lokaliteten må få en litt annen form enn Kjerag, Månfossen og kanskje også Håhelleren. Kjerag og Månfossen er godt etablerte turistattraksjoner, og Håhelleren har fokus på kort stopp og bilturisme. I Ritlandskrateret er ferdsele i dag på et lavt nivå, og man står i startgropen på økt tilrettelegging og bruk for friluftsliv og turisme. Hva skal attraksjonen bestå av? Attraksjonen må utvikles, synliggjøres og legges til rette for. Derfor har vi valgt å gjennomføre en enkel landskapsanalyse for i første rekke å vise attraksjoner i området, men også for å vurdere områdets sårbarhet for tilrettelegging. Det er altså en kombinert analyse som forsøker å løfte fram attraksjonene og tilrettelegging rundt disse, samtidig som man vurderer handlingsrommet man har innenfor en sårbarhetsvurdering og det å ta vare på verdiene. NINA har nylig publisert en metodikk for vurdering av sårbarhet (Eide m. fl. 2015) som er brukt som inngang for analysen.

Ritlandskrateret er en spesiell lokalitet på mange måter, og ikke bare knyttet til historikk, geologi og landform rundt meteornedslaget for 500-600 millioner år siden, men også i stor grad knyttet til landskapets urørte karakter av naturtyper, vassdrag og det fysiske landskapet. Vi har derfor lagt vekt på å beskrive disse kvalitetene i kart og tekst, for å gi et godt beslutningsgrunnlag for videre utvikling av ferdsel og attraksjoner i området. Selve rammen for bruk og opplevelse i Ritlandskrateret kan deles inn i den fysiske, sosiale og forvaltningsmessige dimensjon. I rapporten utgjør presentasjonen av disse tre delene selve faktagrunnlaget, eller rammen for bruk og opplevelse. Den fysiske dimensjonen inkluderer selve naturgrunnlaget i området, landskapsform, naturverdier, men også fysiske elementer som er innført av mennesker. Det fysiske er altså slik området framstår i dag. Den sosiale dimensjonen handler om menneskenes bruk av området, dvs. en rekke parametere knyttet til ferdsel og bruk av området. Den siste dimensjonen, den forvaltningsmessige, handler om hvordan vi mennesker forsøker å styre utviklingen av området, og dette inkluderer i denne rapporten lover, eiendommer, planer og også tilrettelegging/informasjon som gis til de besøkende. Det er i denne delen selve informasjonsplanen kommer inn, altså hvordan vi ved hjelp av informasjon og tilrettelegging kan lede folk til gode attraksjoner/opplevelser og samtidig bevare områdets karakter og verdier for fremtiden.

I tiden etter at Ritlandskrateret ble stadfestet å være et meteorkrater i 2008 ble det etablert forskjellige typer informasjon og infrastruktur. Hjelmeland vekst hadde ansatt en person i 2 år for å jobbe med dette, og det er etablert utstilling i næringsbygget i Hjelmeland der de besøkende kan stoppe og få informasjon om Ritlandskrateret. I samme periode ble det etablert en hjemmeside av Hjelmeland vekst (nedlagt) som senere er overtatt av kommunen. Etablering av parkeringsplassen på Kleivaland er anlagt med avtaler med grunneierne. I tillegg er det etablert informasjon ved parkeringsplassen, og skiltet en rundtur til utsiktspunktet ved Gapahuken. Ellers er det lagd noen brosjyrer om krateret og turer i området, samt at det finnes internettsider som omhandler Ritlandskrateret.

Presentasjonen av dagens ramme for Ritlandskrateret, etterfølges av en diskusjon om hvordan området kan utvikles videre gjennom informasjon og tilrettelegging. Det er ingen fasit på denne analysen, men det går klart frem hva analysen bygger på av kunnskap og vurderinger. Det har vært viktig for oss at analysen er etterprøvbart, for at de som skal foreta beslutninger klart kan se hvilke forutsetninger som ligger til grunn.

### 6.2 Metode

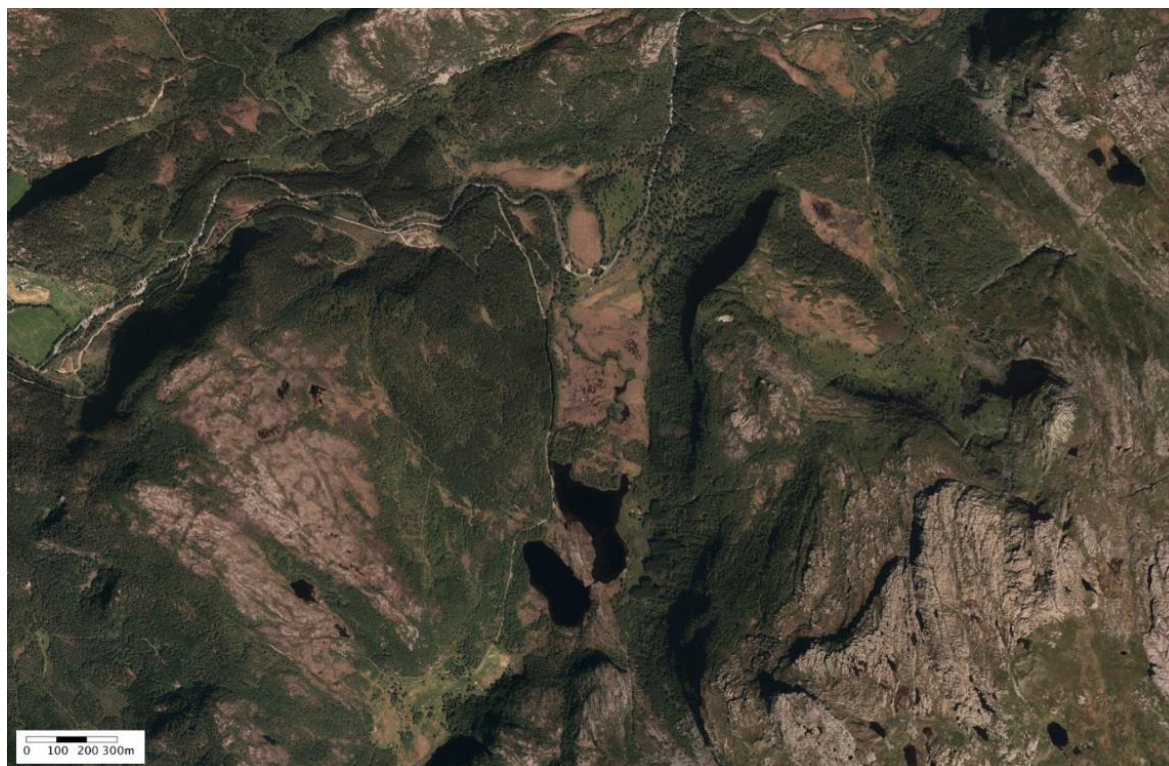
I alt vesentlig er dette en skrivebordsøvelse. Området ble besøkt en dag høsten 2015, og notater, foto og inntrykk fra denne dagen med lokalkjente som guider har vært svært verdifullt for analysen. Det ble også gjennomført møte med personer i Hjelmeland denne dagen, og vi fikk

med materiell som er laget for Ritlandskrateret. Det var meget nyttige diskusjoner på møtet i kommunen og med de lokalkjente guidene som var med opp i terrenget. Denne dagen ble det også etablert kontakter til ressurspersoner som senere er kontaktet per telefon. Denne informasjonen gir et godt overordnet bilde av situasjonen ved Ritlandskrateret.

Dernest har vi søkt opp tilgjengelig litteratur om Ritlandskrateret. Denne litteraturen kan deles inn i fire temaer: Meteornedslaget, verdier i verneområde (mange temaer – villrein, karplanter, vassdrag osv.), turer og turruter, samt lokalhistorie. Litteraturlista viser litteraturen som er benyttet.

Data som finnes i nasjonale baser har vært viktigste kunnskapskilde for å beskrive den fysiske rammen for Ritlandskrateret. Her er en liste over de viktigste databasene: Naturbasen, Artsobs (Mdir), Rovbase, Artdatabanken, Kilden NIBIO, Kulturminner (RA), Freda bygninger (RA), SEFRAK (RA), Naturtyper (Mdir), Utvalgte naturtyper (Mdir), Områdevern (Mdir), Kulturlandskap (Mdir), INON (Mdir), Flomsoner (NVE), Nedbørsfelt (NVE), Verna vassdrag (NVE), Verneskog, Løsmasser (NGU), Bergrunn (NGU), Rødlistede arter (Artsdatabanken), Amtskart (Kilden), diverse Areal- og skogressurser (Kilden), Nasjonalt referansesystem landskap (Kilden), Temakart for landskap (Kilden), Jordsmonn (Kilden), Naturtyper i skog (Kilden), Verdsatte friluftsområder (Mdir), og Statlig sikra friluftsområder (Mdir). I tillegg gir «Forvaltningsplan for verneområda i Setesdal Vesthei, Ryfylkeheiane og Frafjordheiane» oppdatert kunnskap om verneverdier innenfor landskapsvernområdet i tilknytning til Ritlandskrateret.

Analysedelen og presentasjonen av temaene bygger på en landskapsanalyse, der de enkelte tema og kartlag presenteres og settes sammen i en syntese. Analysen er da sporbar i forhold til de fakta som presenteres og de vurderingene som gjøres undervegs. I og med at vi kun har brukt lett tilgjengelig kunnskap fra området, har analysen sin svakhet. Ideelt sett burde det ha vært gjennomført mer feltobservasjoner og etterprøving av datamaterialet for å kunne gjennomføre en god sårbarhetsanalyse. Slik sett gir analysen bare en pekepinn på forhold som er verdt å vurdere i forhold til attraksjoner/opplevelseskvaliteter sett i sammenheng med naturverdiene.



**Figur 6.1** Flyfoto av Ritlandskrateret (Kilden NIBIO, 2012).

## 6.3 Historikk rundt meteorkrateret

Det var geolog Fritjof Riis som oppdaget krateret (**figur 6.1**). Etter først å ha undret seg over den spesielle geologien allerede i 1985, ble bevisene for krateret først fremlagt i 2008. Mye av litteraturen er skrevet av Riis og andre forskere som har fordypet seg i materien, både populærvitenskapelig (f. eks. Riis 2008) og vitenskapelig. Den geologiske historien kan leses uttømmende mange steder, bl.a. ved søk etter artikler på internett. Kort fortalt slo det en meteoritt ned i området for i overkant av 500 millioner år siden og dannet et krater som var over 2 kilometer i diameter og 350 meter dypt. Krateret ble dannet på grunt hav, og i perioden etterpå ble krateret fylt med sediment og skjult dypt ned i berggrunnen. Landheving og erosjon har siden vasket frem krateret og synliggjort det slik det er i dag. Østsiden av kraterveggene er bevart og det er de som er synlige i dag.

Ritlandskrateret har blitt fremhevet i en rekke vitenskapelige fora, det er publisert vitenskapelige arbeider (Azad m.fl. 2011, Beyer 2011, Kalleson m.fl. 2010, 2011, Riis m.fl. 2011a,b) og historien er videreformidlet en rekke steder i brosjyrer, tidsskrift og på internett. Den geologiske hovedattraksjonen er Ritlandstrukturen, der også ikke-geologer kan få et godt inntrykk av hvordan det opprinnelige krateret så ut, hvordan kreftene virket da grunnfjellet ble knust ved sammenstøtet og om utstrekningen av rasmaterialet fra kraterkantene. Som ekskursjonsmål bør en se på hele det ca 10 km<sup>2</sup> store området mellom Ritland og Melands-Grønahei. Her får en demonstrert det subkambriske peneplanet, de kambriske sedimentene og de kaledonske overskyvningene i et meget godt blottet fjellandskap, og en får et inntrykk av relasjonene mellom krateret og peneplanet som ble truffet.

## 6.4 Landskapsanalysen

### 6.4.1 Fysisk dimensjon

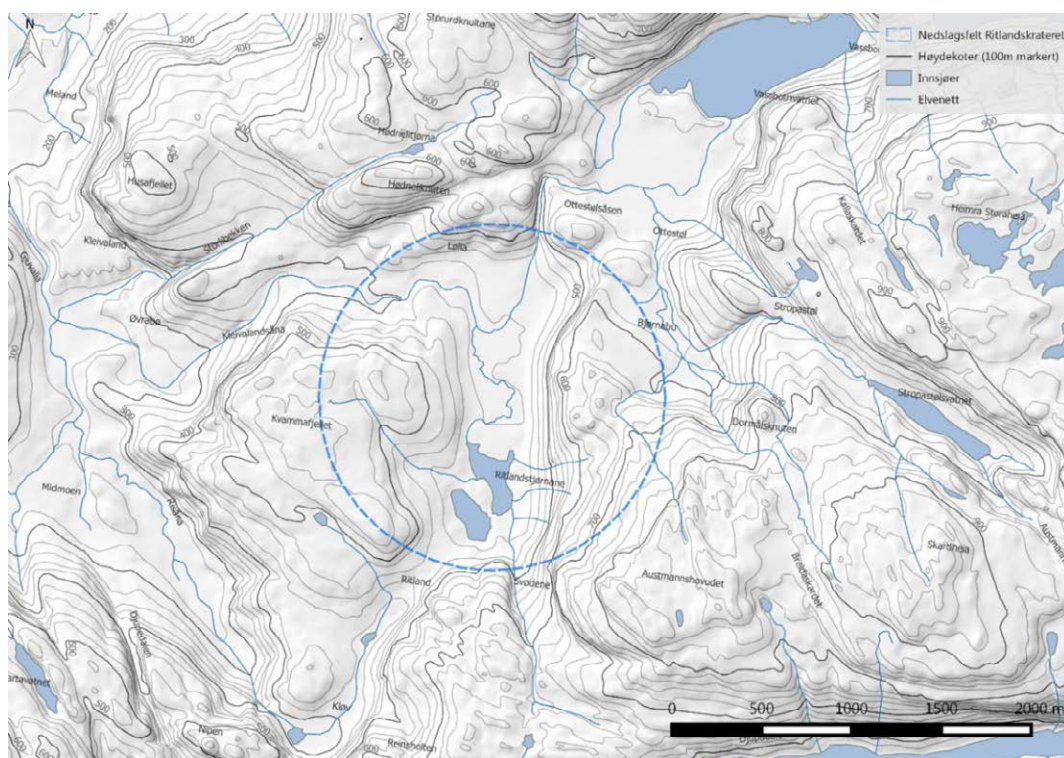
#### 6.4.1.1 Landskapsform og geologi

I følge naturtyper i Norge (NiN) tilhører det meste av området hovedtypen ås- og fjelltopplandskap og landskapstypen småkupert høyfjellslandskap.

Det er de store linjene i den geologiske historien som har formet det dramatiske vestlands landskapet i områdene rundt Ritlandskrateret (**figur 6.2**). Ritlandskrateret inneholder mange interessante geologiske formasjoner nettopp fordi det har vært et krater, en forsenkning, som har samlet sedimentære bergarter før den ble løftet opp av den kaledonske fjellkjedefolding. Da ble grunnfjellet (peneplanet) løftet opp og skøyv seg over de yngre bergartene. Riis (2008) beskriver de ulike geologiske prosessene som et slikt nedslag gir i øyeblikket og i tiden etterpå på en lettfattelig måte, og viser de sporene man den dag i dag kan se fra disse prosessene. Dette inkluderer spor i landskapet som skiferavsetninger i perioden etter at krateret var dannet, utrasninger fra kraterkanten og avsetninger i bunnen av krateret før havet kom inn, deformert berg og stein som følge av nedslaget, fossile avsetninger som er bevart nede i krateret osv. Den eneste fossile avsetningen i Rogaland finnes forøvrig i Ritlandskrateret, og det er funnet 4 forskjellige artsgrupper, trilobitter, brachiopoder, hyoliter og svamper.

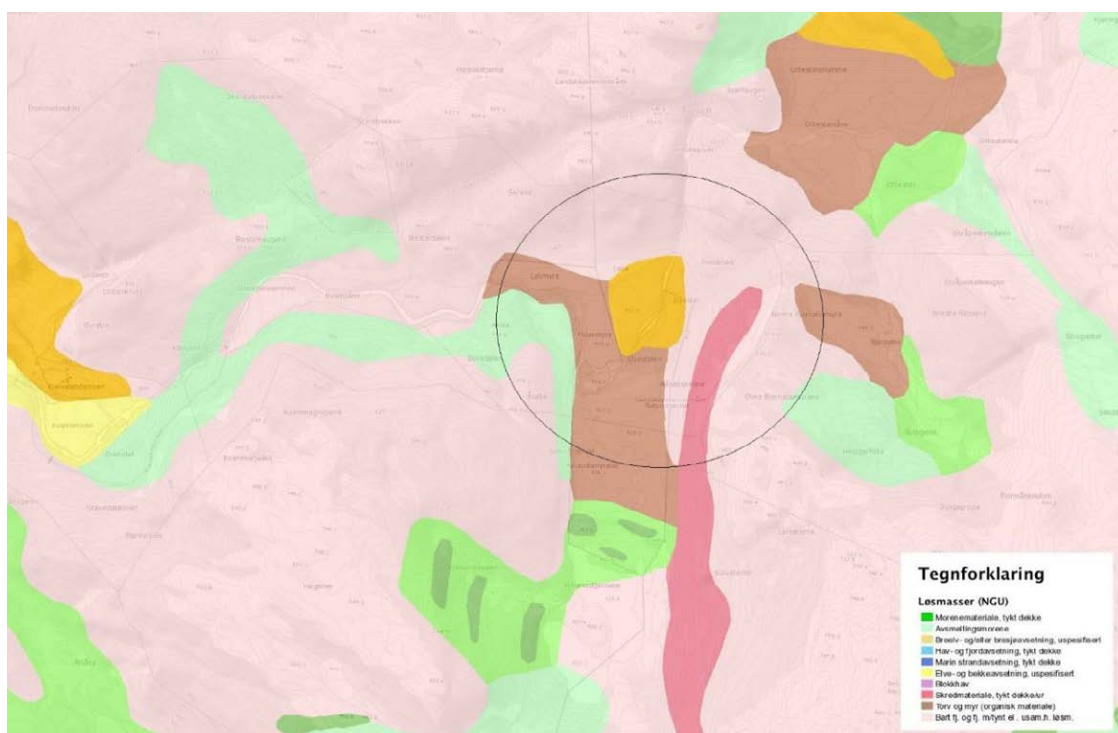
Landskapet er preget av dramatiske elementer: rasmark, fossejuv (Knutajuvet, Åvejuvet), bergvegger, fjelltopper, skrenter, blokkmark osv.





**Figur 6.2** Viser landformen i Ritlandskrateret.

Kvartærgeologien gjennom de siste to millioner år har resultert i de landformene vi ser i dag, med dype daler, vann og blankslippte berg i dagen. Det er også mange formasjoner fra siste istid, der for eksempel en flere kilometer lang morenerygg lenger øst mot Jøsenfjorden, Trollgarden, strekker seg over flere kilometer. Vi ser at selve krateret inkluderer ulike typer løsmasser (**figur 6.3**): breelvavsetning, skredmateriale, torv/myr/organisk materiale og avsmeltingsmorene.



**Figur 6.3** Løsmassene i krateret er formet av ulike kvartærgeologiske prosesser (Kilde: NGU).



Konklusjon: Ritlandskrateter gir virkelig en opplevelse av et krater, selv om man ikke ville tenkt på dette uten å få vite om det. Området vil på mange måter være spektakulært som landform for de besøkende, og mange av de dramatiske formasjonene man finner i typisk Vestlandsnatur er representert i krateret. Meteornedslaget og de spesielle tilhørende sporene gir en stor ekstra dimensjon for de besøkende. Det er en spennende historie å fortelle, og med synliggjøring av de sporene som finnes, vil det være enda enklere for de besøkende å skape seg bilder av den voldsomme hendelsen. Den fossile lokaliteten er en attraksjon i seg selv.

#### **6.4.1.2 Naturgrunnlaget**

Ritlandskratetet representerer en gradient fra skog til fjell, og naturtyper som skog, myr, beitemark og fjell er representert i området (**figur 6.4**). Skogen dominerer i alle de lavereliggende hellningene inne i krateret, mens myr dekker store arealer i bunnen av krateret sammen med vann og snaumark. Når det gjelder de kulturbetingete naturtypene forekommer disse rundt gården Ritland (nedlagt) og ellers lenger ned ved Kleivaland.

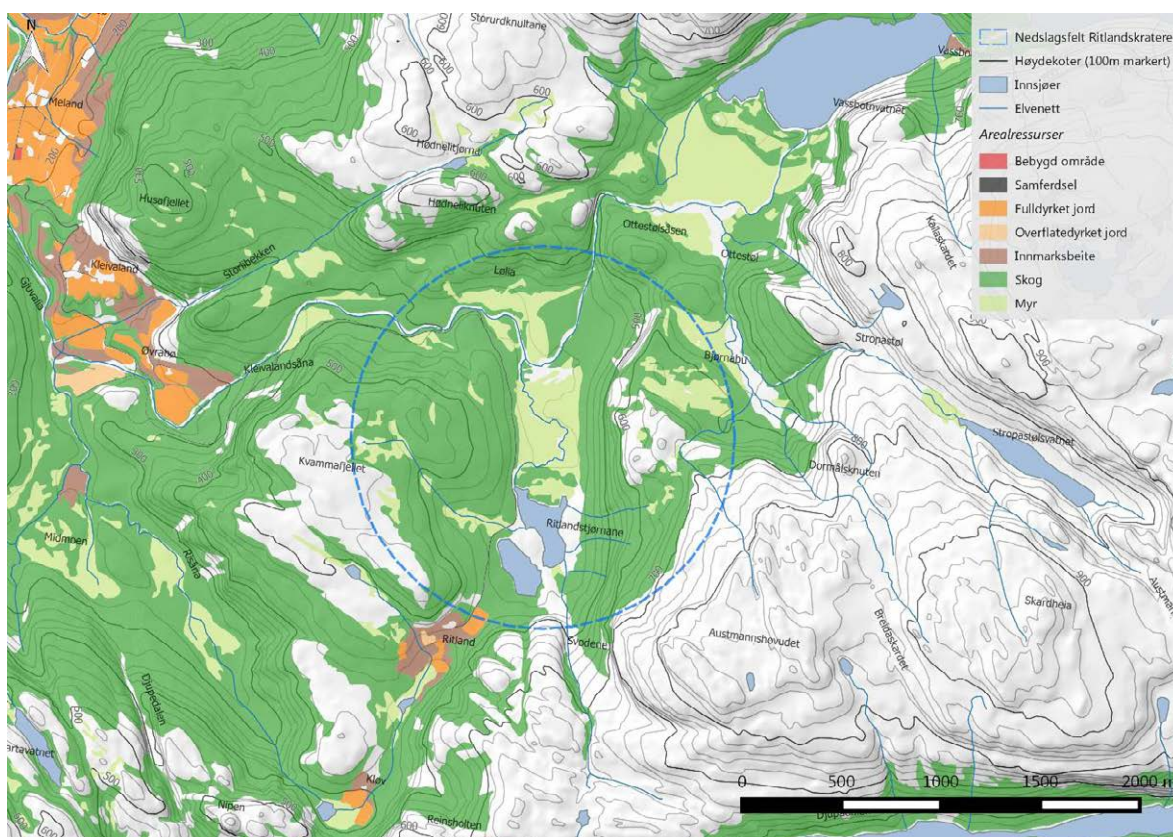
I de lavereliggende delene finnes det furuskog som går opp mot 500 moh. Det finnes innslag av varmekrevende treslag i sørvendt li i bunnen av krateret, bl.a. hassel. Tregrense med fjellbjørkeskog ligger på 600-700 moh, men pga bart fjell i dagen og mangel på jordmonn kan den være atskillelig lavere.

Ser vi på treslagsfordelingen er denne dominert av barskog i de lavereliggende delene (**figur 6.4**), hovedsaklig furuskog. Et større furuskogområde finnes i lia mot Kvamafjellet. Det finnes også granplantinger i området, spesielt fremtredende er områder med hogstmoden granskog som ligger langs myrkanten på øst- og vestsiden ved Ritlandstjønna/-myrene. Ellers er store deler av de mer høyereliggende områdene preget av fjellbjørkeskog som går over i snaumark mot fjellet.

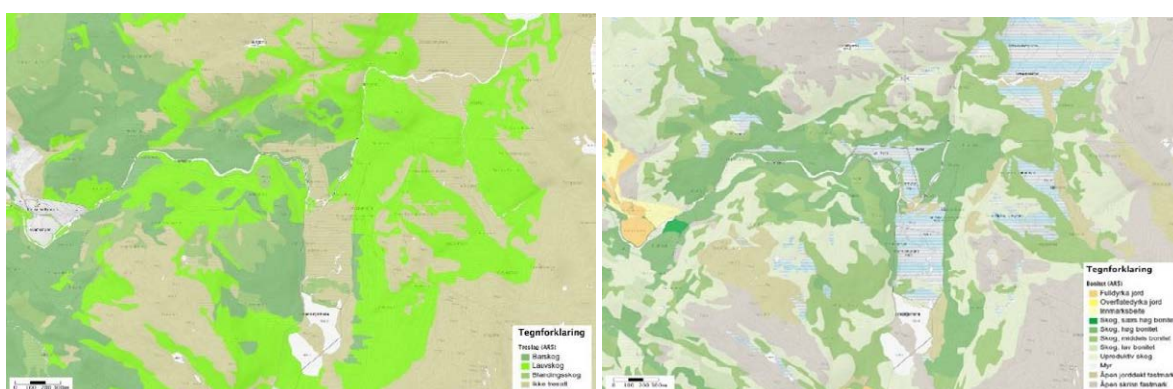
Fordeling av bonitet på skogen varierer stort, gjennom en gradient fra høy til lav bonitet fragmentert i området (**figur 6.5**). Bonitetskartet viser også stor små-skala variasjonen i naturgrunnlaget ved Ritlandskratetet (**figur 6.5**).

Skogen i området er jevnt over klassifisert som gammel (**figur 6.6**), og ser vi dette i sammenheng med volum stående masse som stort sett er lav i hele området, kan vi tolke dette dithen at området er preget av gammel skog som har kommet opp naturlig i området. Granplantingene på øst- og vestsiden av Øyastølmyra har opplagt større volum enn det som går frem av kartet (**figur 6.6**). Både furuskogene og bjørkeskene har lavt volum og er forholdsvis gamle. Områder rundt den gamle Øyastølen og områder opp mot fjellet bærer preg av gjengroing og har da lavere alder. Det er relativt store arealer med myr i området, og ellers preger snaumarkområdene fjellet med skrint jordsmonn (**figur 6.7**).

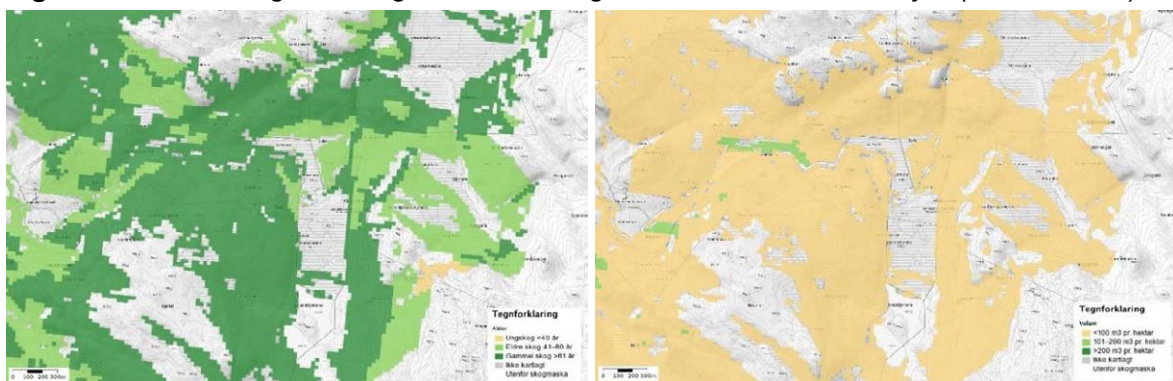
Konklusjon: Naturgrunnlaget er meget variert med hensyn på mange variable. Variasjon og kompleksitet er noe som preger området, med ofte store variasjoner i naturtyper, bonitet osv. innenfor korte avstander.



**Figur 6.4** De viktigste naturtypene i Ritlandskrateret og omeng (Kilden NIBIO)



**Figur 6.5** Viser treslagsfordelingen til venstre og bonitetsforholdene til højre (Kilden NIBIO)



**Figur 6.6** Viser aldersfordelingen på skogen i området til venstre og volum skog på arealet til høyre (Kilden NIBIO).

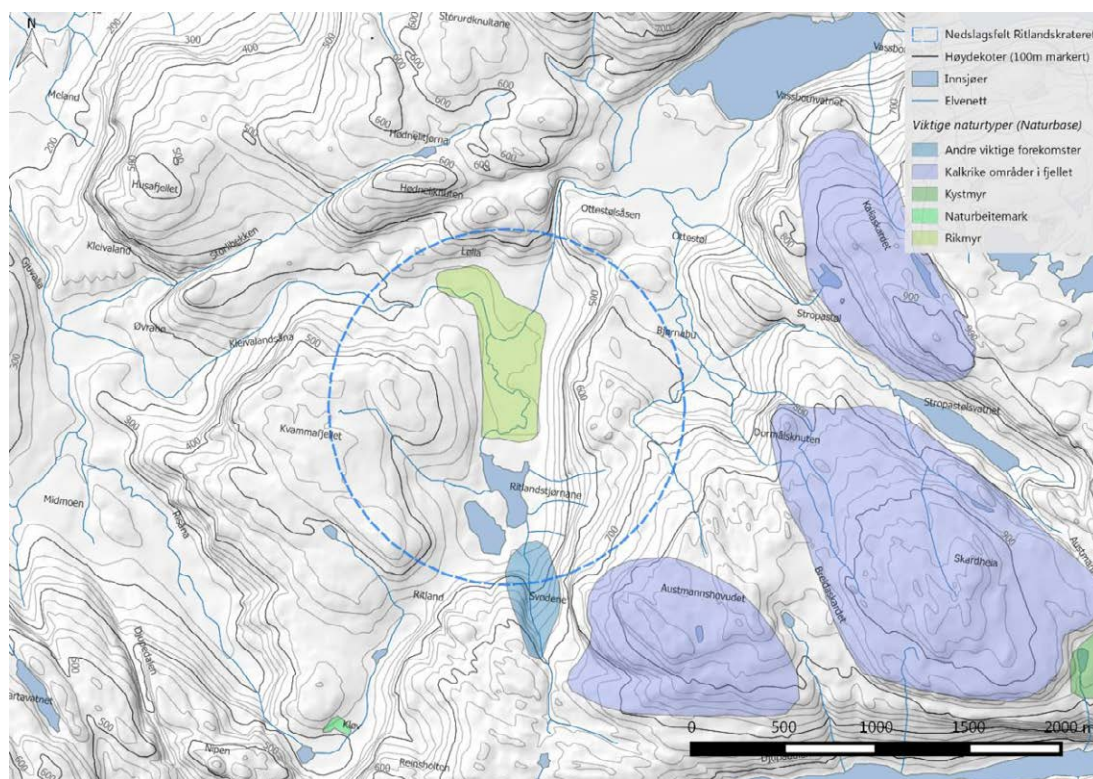




**Figur 6.7** Viser arealer av myr og snaumarksområder i Ritlandskrateret (Kilde: NiN).

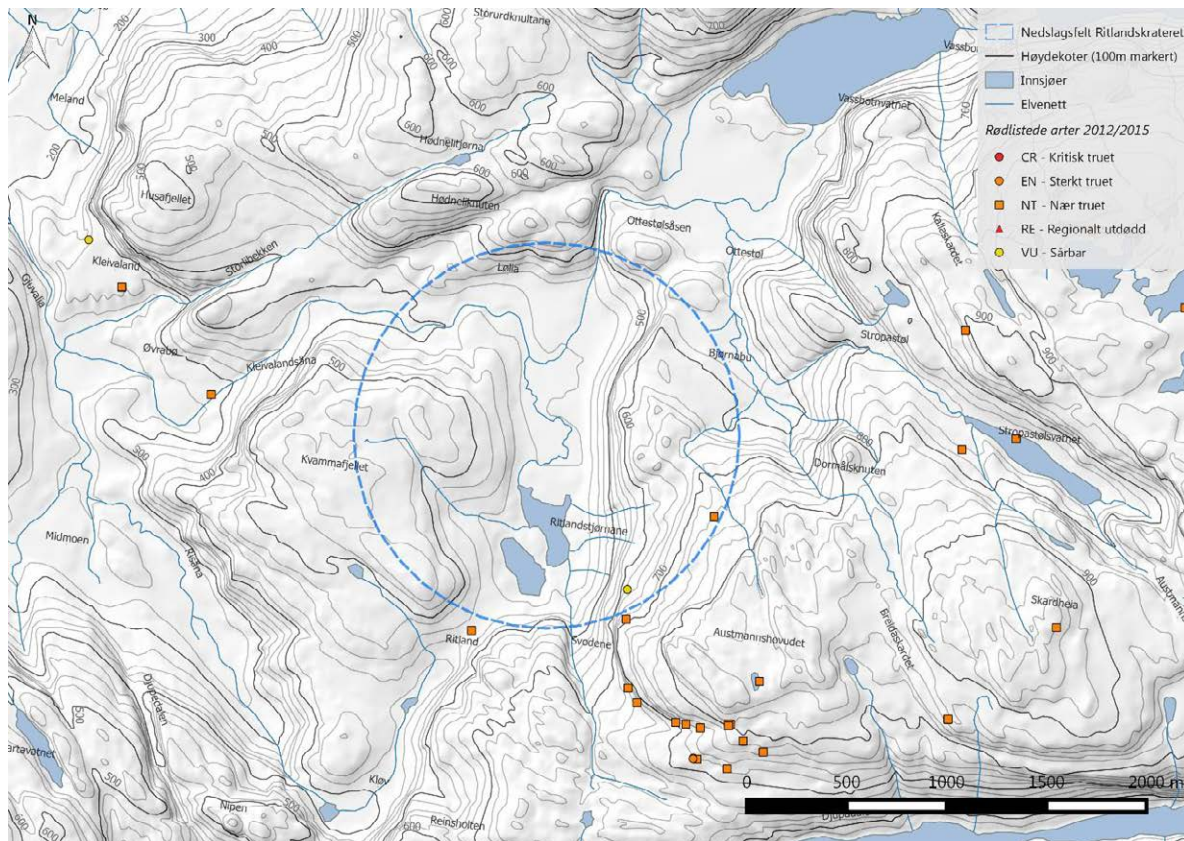
#### 6.4.1.3 Naturverdier

Landskapet i Ryfylkeregionen er dominert av grunnfjell og sure bergarter, men i området rundt Ritlandskrateret er det variert med hensyn på naturtyper (**figur 6.4**) og verneverdige naturtyper (**figur 6.8**). Kalkrike områder i fjellet gir grunnlag for rikt planteliv. Det er en fredet Rikmyr ved Øyastølen, og ellers finnes det innslag av kystmyr, rasmark, bekkekløfter og naturbeitemark.



**Figur 6.8** Forekomst av verneverdige naturtyper i området (Kilde: NiN).

Når det gjelder truede arter er en del av disse registrert i den nasjonale databanken til Artsdatabanken (**figur 6.9**). Lista er nok ikke uttømmende, men av fugler er det registrert strandsnipe, fiskemåke, svartand, storlom, bergirisk og trolig også hubro og hønsenhauk i området. Av karplanter finner vi rødlistearter som fjellnøkleblom, norsk malurt, engbakkesøte, skredmjelt. Lokalitetene er spredt i landskapet, men spesielt høy konsentrasjon i skaret ved Austmannahovudet. Her er det kombinasjon av å være sørvendt og kalkrikt jordsmonn.



**Figur 6.9** Viser registrerte forekomster av rødlistearter i området med grad av truethet (Kilde: Artsdatabanken).

Området er en naturlig del av det nest største villreinområdet i Norge, Setesdal vesthei. Vormedalsheia utgjør et randområde for villreinen. Området har ikke vært brukt av reinen de siste årene. Så sent som på 1990-tallet hadde 2-300 individer fast tilhold i området. Men slike randområder vil kunne være spesielt viktig i fremtiden, for å kunne fungere som viktige refugier og for tilpasning til mer ustabile værforhold som følge av klimaendringene (Strand m.fl. 2011). Dette er spesielt viktig i Setesdal Vesthei, siden vinterbeitene er svake og utsatt for nedising. Man vet fra tidligere at i år med nedisa beite kunne villreinen komme helt ned til bjørkeskogen i Vormedalsheia. Dette var før Ulla-Førre utbyggingen og denne bruken sank raskt etterpå til etterhvert å forsvinne helt. Vinterstid er det svært liten ferdsel i området (f. eks. kun 60 overnattinger på Melands Grønhei) så potensialet for konflikt mellom ferdsel og villrein er liten, selv om det er observert noen mindre villreinflokker i Vormedalsheia øvre deler i 2014 og 2015.

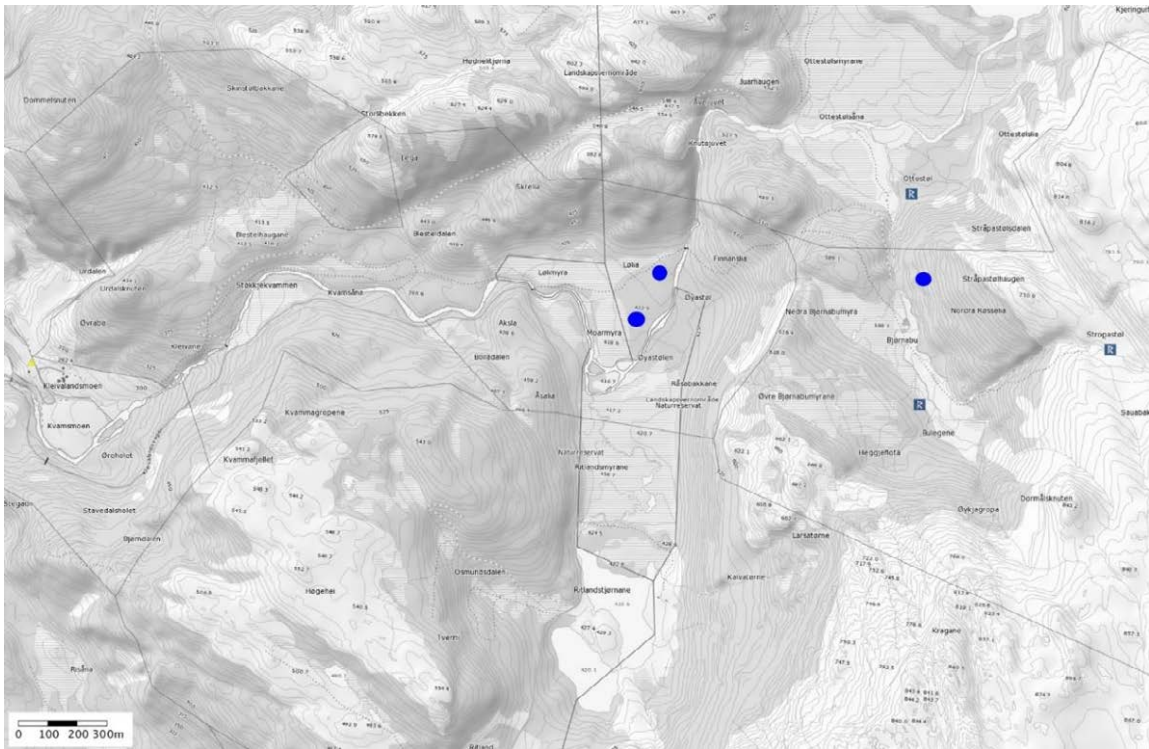
Konklusjon: Det er en god del innslag av sjeldne naturtyper og arter. Spesielt sjeldne karplanter i området vil kunne ha en attraksjonsverdi for naturinteresserte besøkende. Det å vite at området inngår i villreinområdet Setesdal Vesthei vil være en viktig historie og fortelle, og er med på å underbygge områdets urørte karakter for de besøkende.

#### 6.4.1.4 Kulturminner

I SEFRAK databasen er det registrert to bygninger på slåttemarksmyr ved Øyastølen (**figur 6.10**), men disse er trolig fjerna i dag. I dette området er tidligere slåttemyrer ryddet og restaurert,



og det tas sikte på jevnlig slått av disse for å holde naturtypen i hevd. T-merka sti til Melands Grønahei og rundturen om Gapahuken går forbi denne myra, og det vil være en viktig historie å fortelle de besøkende. Utenfor selve krateret er det registrert en SEFRAK bygning ved Bjørnabu, som også muligens er fjerna. Det er også registrert tre seterstøler som kulturminner: Bulegene, Ottestøl og Stropastøl i utkanten av området. Bjørnabu er også et vakkert bevart stølsområde.



**Figur 6.10** Registrerte kulturminner i området (Riksantikvaren: Kulturminner, Freda bygninger, SEFRAK).

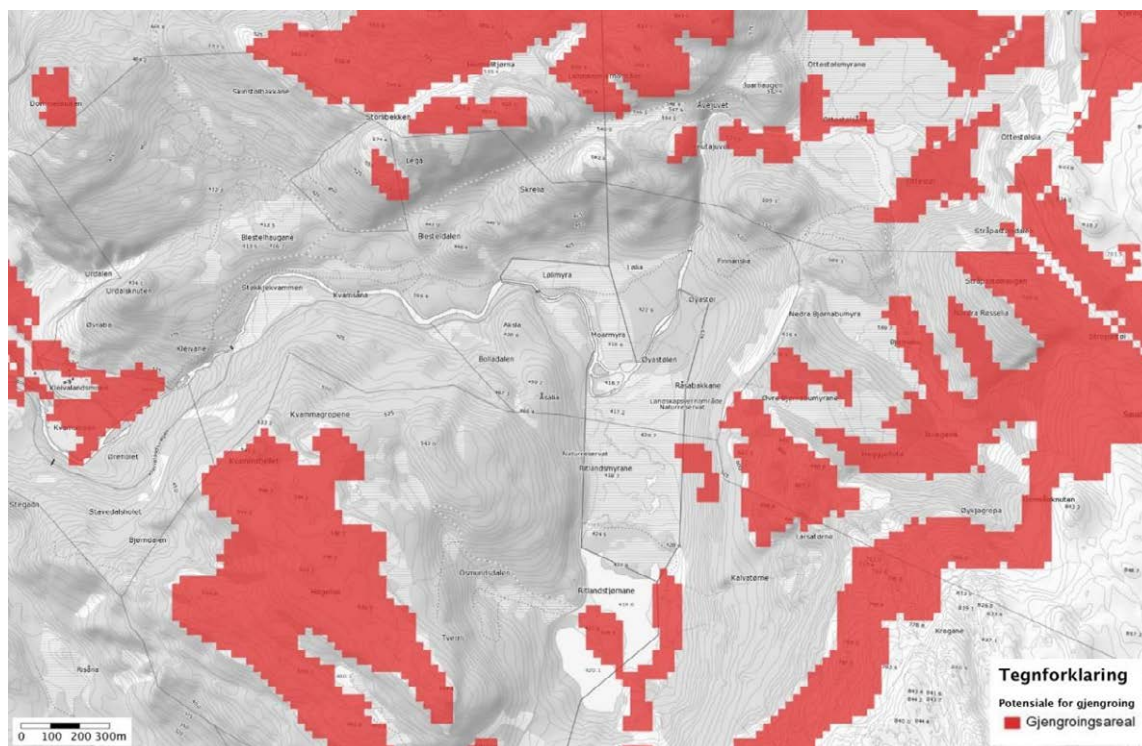
Konklusjon: Det er ifølge nasjonale kartdatabaser begrenset med registrerte kulturminner i området. Det er spesielt stølene med sin estetikk i landskapet og historie som kan ha attraksjonsverdi for de besøkende. Historien om slåttemyr ved Øyastøl og den restaurerte naturtypen der vil sette de besøkendes eget liv i perspektiv, der man tidligere måtte bruke alle tilgjengelige ressurser for å få nok utkomme til familien.

#### 6.4.1.5 Endringsprosesser – påvirkning

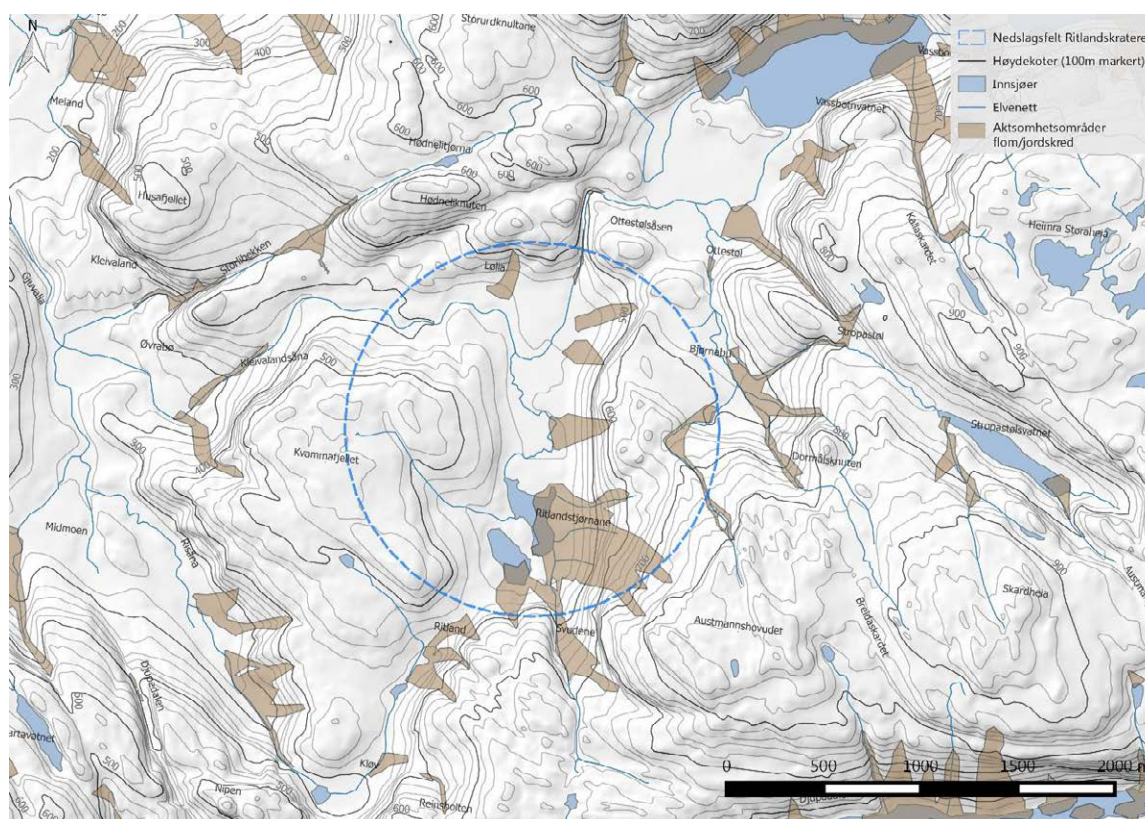
De viktigste endringsprosessene i landskapet i et kort tidsperspektiv er preget av mindre aktivitet innen landbruk og beite. Det er omlag 2000 sau og lam på beite i hele Vormedalsheia. Det er potensiale for gjengroing av store arealer i fremtiden i følge kartlegginger (**figur 6.11**). Dette vil lokalt potensielt kunne utgjøre en trussel mot arter som er knyttet til åpne kulturbetingete biotoper, slik som naturbeitemark og forekomster av f. eks. skredmjelt i fjellet. Men trusselen er ikke fremtredende. Gjengroing av einer i Øyastølsmyra har vært et problem, men det er satt i verk skjøtselstiltak for å åpne opp myrarealene igjen.

Hogst er spesielt aktuelt i dalen ned mot Kleivaland, men er lite aktuelt (pga verneskog) inne i krateret, med unntak av granplantingene og mindre uttak i furuskogene.

En annen påvirkning som er verdt å nevne i Ritlandskrateret er rasmark (**figur 6.12**), og eventuelt flomutsatte områder. I tillegg til å være påvirkningsregimer i viktig naturtype, vil den også indikere områder som er i stadig endring. Det er en del flommarksområder i forbindelse med myrsystemet rundt Øyastølen. Vi ser også at det er mange skredutsatte områder langs kraterveggene på hele østsiden, og spesielt på østsiden Ritlandstjørnane. Det er i disse områder også mulig å finne fossiler.



**Figur 6.11** Viser potensialet for gjengroing med skog i fremtiden hvis dagens påvirkningsregime opprettholdes (Kilden NIBIO)



**Figur 6.12** Viser flom- og skredutsatte områder i Ritlandskrateret (Kilden NIBIO)



Konklusjon: Dynamikken i landskapet kan gi gode historier til de besøkende, spesielt fordi man er tonet inn i det historiske gjennom dannelse av krateret. Andre historier om endring vil dermed passe godt inn i konteksten de besøkende er i, og i denne sammenheng kan både naturlige og menneskeskapte endringsprosesser være relevante. Spesielt endringer i landbruket og gjengroing er lett synlige prosesser i området.

#### 6.4.1.6 Innførte elementer

Selv om ressursene i Ritlandskrateret har vært utnyttet i lang tid, og til tider sterkt med landbruk og utnyttelse av utmarksressursene, kan vi si at området i dag har en urørt karakter. Dette blir spesielt fremtredende når man tenker på hvilken region man er i med kraftutbygginger og utbygging av infrastruktur over store arealer, også i fjellene. Det er enkelte anlegg og bygninger å peke på som er ført inn i landskapet. Vegen fra Kleivaland og helt inn til Ritland har skogsbilvegstandard, bygningene på Ritland og tre små bygninger rundt Ritlandsvanna, og noen traktorveger spredt i terrenget (mot bla. Kvammafjellet og mot Ottestøl). Gapahuken og tilrettelegging for friluftsliv kan legges inn under paraplyen enkel tilrettelegging. Det er altså svært få tekniske inngrep i området. Likevel, vegen inn til Ritland er et teknisk inngrep som gjør at selve krateret ikke er en del av det som defineres som inngrepsfrie områder i Norge (se **figur 6.13**). Hele nedbørsfeltet Vormo er i tillegg et varig verna vassdrag som ble varig verna mot kraftutbygging gjennom Verneplan II for vassdrag i 1980.



**Figur 6.13** INON. Inngrepsfrie områder i Ritlandskrateret, 1:10 000 til venstre og 1: 50 000 til høyre (Miljødirektoratet). Ritlandskrateret midt i bildene.

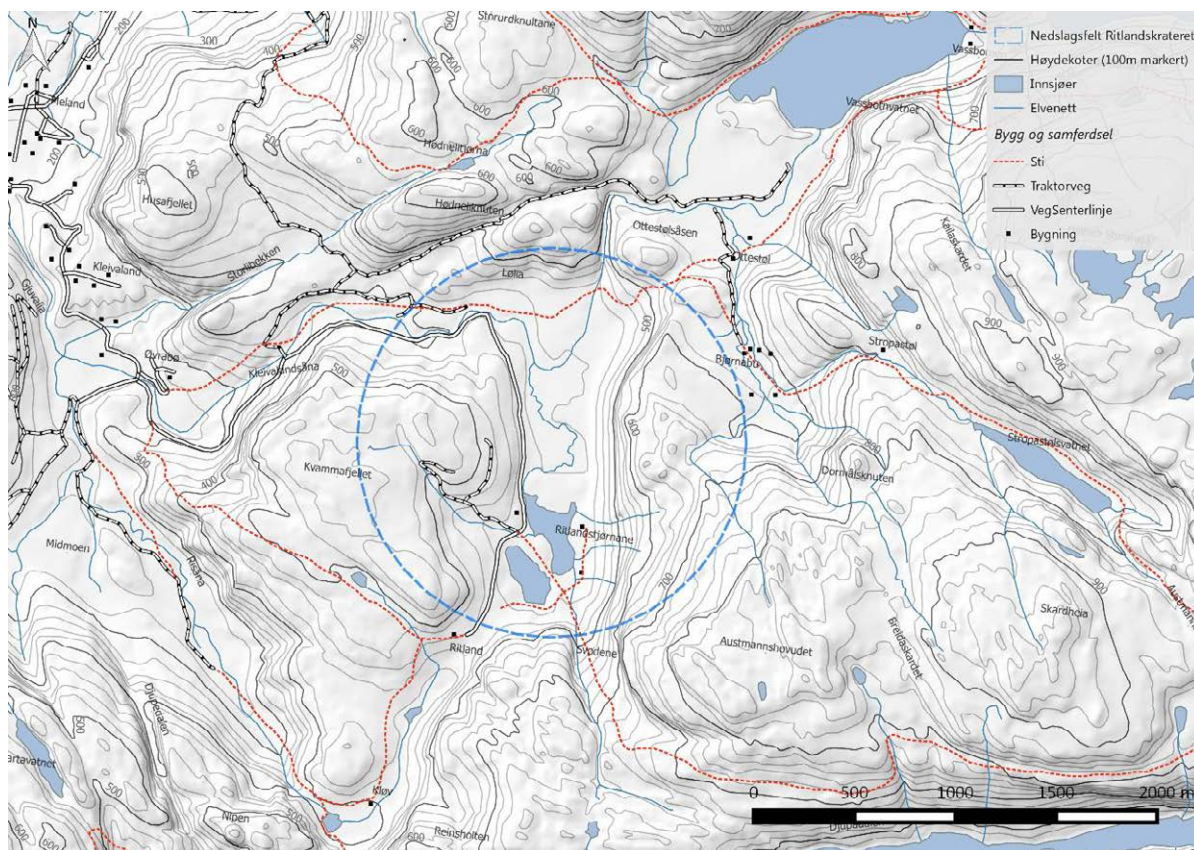
Konklusjon: Det er nettopp fraværet av tekniske inngrep som er en viktig opplevelsesverdi i området. De besøkende får inntrykk av urørthet og autensitet, noe som er mangelvare i naturlandskapet i Ryfylkeregionen. De tekniske inngrepene som er definert i området, slik som skogsbilveg, traktorveg og de få bygningene, er ikke fremtredende i området.

#### 6.4.2 Den sosiale dimensjon

Siden Ritlandskrateret ble kjent har trafikken til området økt. Det er god skilting til parkeringsplassen på Kleivaland der det er god plass. Det er gjennomført informasjonstiltak, enkel merking av turruter, enkel tilrettelegging (f. eks. kloppegging) og etablering av Gapahuken på utsiktspunktet. T-merka stier er markert i **figur 6.14**, og fra p-plassen går det T-merka sti langs tre turruter til krateret. Den mest brukte stien går fra p-plassen til den eneste turisthytta i Vormedalsheia, Melands Grønahei (600 overnattinger, Stavanger turistforening). Stien opp til Gapahuken mellom Langemyr og Knutajuvet følger i stor grad traktorvegen opp til Langemyr, for deretter å ta av til venstre til utsiktspunktet ved Gapahuken. Deretter er det anlagt en ny sti ned Lølia til den T-merka stien som går til Melands Grønahei og Ottestøl. Dette er da en rundløype som går tilbake til p-plassen, og se vedlegg 1 for bildeserie fra denne turen. Sommeren 2015 var det skrevet seg inn ca 800 personer i gjesteboka i Gapahuken (per 12. oktober). De som ankommer p-plassen kan velge ulike traseer inn til krateret: skogsbilvegen inn til Ritland og eventuelt t-merka sti ned igjen, forholdsvis kort rundtur om Gapahuken, lang rundtur med overnatting om Melands Grønahei, eller T-merka sti langs den gamle Gardsvegen over Stegane til Ritland og eventuelt skogsbilveg ned igjen. Den lange rundturen om Meland Grøneheia gir

mange spennende opplevelser knyttet til rik og interessant botanikk, frodighet og stor variasjon i naturmangfold, landskap og geologi. I tillegg har hele området en urørt karakter langs T-merka sti. Når det gjelder bruken av området er dette i all hovedsak folk som er på fottur. Lokalbefolkningen bruker området i forbindelse med landbruk: tilsyn, stølene, tur og jakt.

Tilretteleggingen inkluderer altså en rekke elementer: P-plass, informasjonstavler, skilting, stimerking, gapahuk, bruer, klopper.



**Figur 6.14** Viser infratraktur for friluftsliv og landbruk.

Konklusjon: Tilretteleggingen i området er forholdsvis enkel. Av store tilretteleggingstiltak vil vi spesielt peke på p-plassen på Kleivaland. Det er mulighet for kortere og lengre vandringer og rundturer i området.

### 6.4.3 Forvaltningsdimensjon

Med forvaltningsrammen mener vi det menneskene gjør av tiltak og regler for å styre utviklingen av området.

Vern etter naturmangfoldloven utgjør store arealer i selve krateret og i Vormedalsheia videre østover (**figur 6.15**).

Øyastøl naturreservat ble vernet i 1986, utgjør 327 daa og er 100% privateid. Formålet med vernet er å bevare et svært interessant og variert myrområde, med innslag av både fattigmyr- og rikmyrvegetasjon. Det er god kunnskap om vegetasjonssamfunnet på myra, både de rike og fattige delene, og i kjeldesamfunn og skogvegetasjon i kantene. Selve myrarealet er klassifisert som truet av gjengroing og det er iverksatt restaureringstiltak på slåttemark. Andre tiltak som kan være aktuelle er hogst av granplantinger og ellers rydding av skog under gjengroing.

Vormedalsheia landskapsvernområde ble vernet i 1991, utgjør 120 km<sup>2</sup>, ligg i Hjelmeland kommune og er 100% privateid. Formålet med vernet er «å ta vare på eit særmerkt og vakkert landskap som gjev eit godt tverrsnitt av Ryfylkenaturen frå fjord til høgfjell, og som inneheld sjeldsynte og sårbare naturelement.»

Utbredelsen av det nasjonale villreinområdet Setesdal Vesthei omfatter hele Ritlandskrateret slik det er definert av Miljødirektoratet (**figur 6.16**). Grensene for villreinområdet er definert på basis av historiske data, i første rekke erfaringsbasert kunnskap. Det er få systematiske registreringer av villrein siste år i området (Strand m.fl. 2011), men det er sett flere mindre flokker med villrein i Vormedalsheia vintrene 2014 og 2015 (Odden pers.medd.). Hva som skjer med videre forvaltning av villreinstammen har avgjørende betydning for om Vormedalsheia kan bli tatt i bruk igjen. Det er i dag ønskelig å utvide arealbruken til villreinen gjennom å øke bestandsnivået, og slik sett kan Vormedalsheia få økt betydning i fremtiden. Bruken av områdene lengst i vest handler også mye om hva som skjer i trekkområdene rundt Blåsjø.

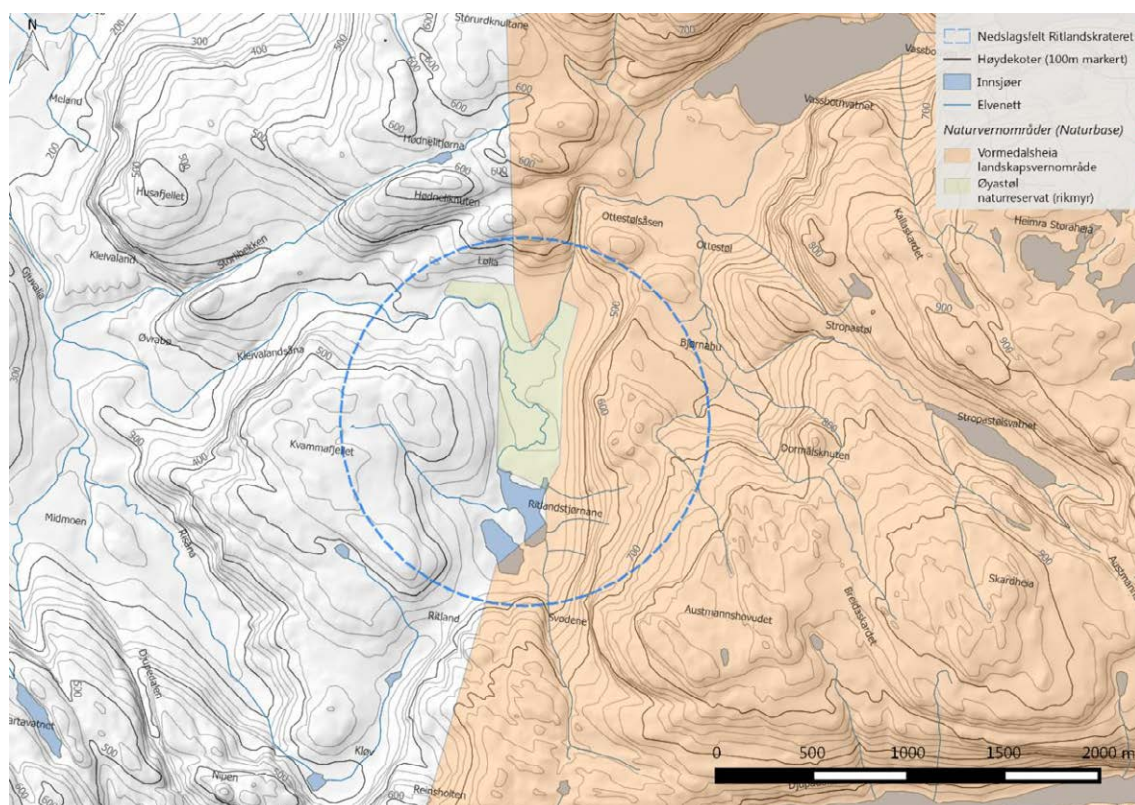
Vormo er et varig vernet vassdrag og Ritlandskrateret ligger innenfor hele nedbørsfeltet (**figur 6.17**).

Av andre forhold av betydning for forvaltningen av området inngår selvfølgelig privat eiendomsrett, og **figur 6.18** viser eiendomsgrensene i området. Det er snakk om 6-7 eiendomssteiger i området. Gården Ritland har store arealer i krateret og i Vormedalsheia forøvrig.

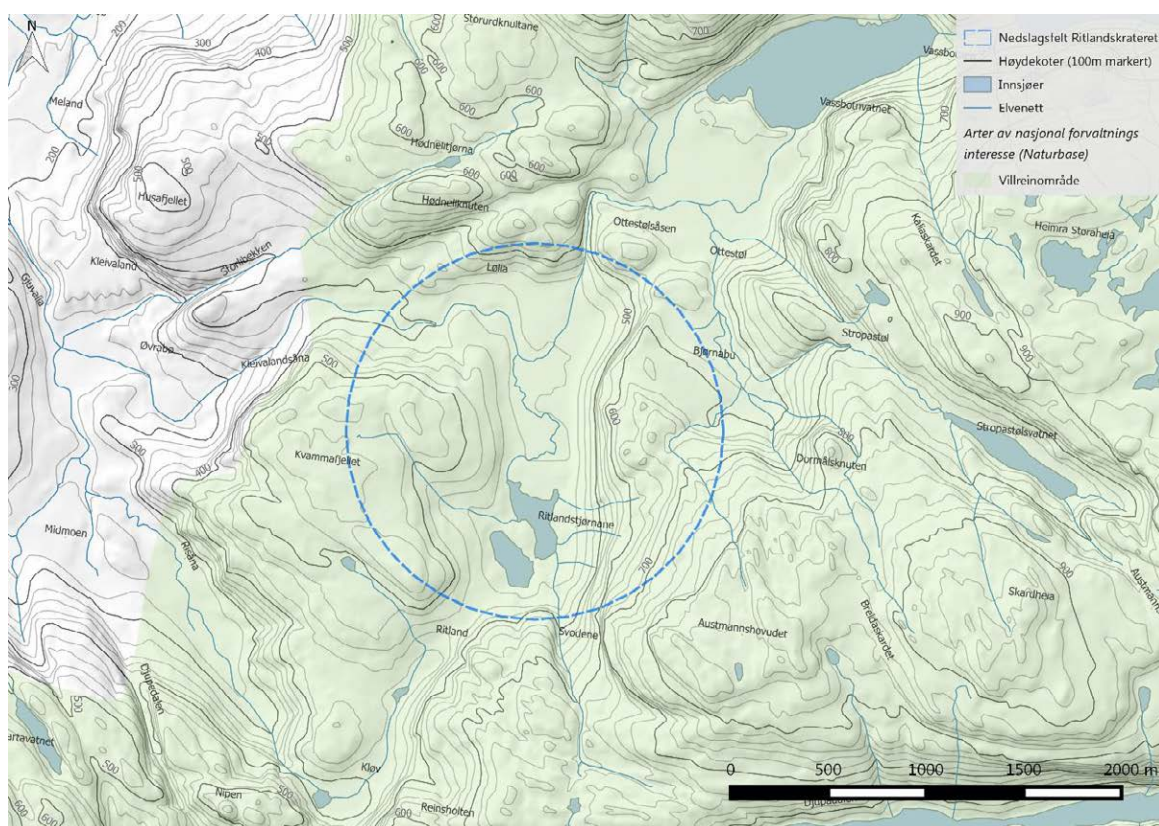
Kommunale planer gir viktige føringer for forvaltningen av området. Landbruk har betydning på forvaltningen av området med aktive bruksarealer ved Kleivaland, gjennom hogst og beite (**figur 6.4**). Ritland ligger rett ved krateret og er et nedlagt gårdsbruk. Området ligger innenfor verneskoggrensene med de restriksjoner som ligger på uttak og foryngelse av skogen i slike området (**figur 6.19**). Verneskog er i følge §12 Skogbruksloven skog som tjener til vern for annen skog eller gir vern mot naturskader. Det samme gjelder områder opp mot fjellet der skogen er sårbar og kan bli ødelagt ved feil skogbehandling. Det er med andre ord spesielt arealene i dalen ned mot Kleivaland, og granplantingene på østsiden og vestsiden av Øyastøl naturreservat som er aktuelle tømmer-skoger, og ellers vedhogst og uttak til eget bruk i området. Det er sau på beite (ukjent antall), men i hele Vormedalsheia er det beregnet å være omlag 2000 sau og lam.

Konklusjon: Området har en forvaltningsramme som er preget av at området inneholder mange verneverdier og begrenset næringsaktivitet. Forvaltningen bærer preg av at området har en enkel bruk preget av friluftsliv og opplevelse, og noe landbruk.



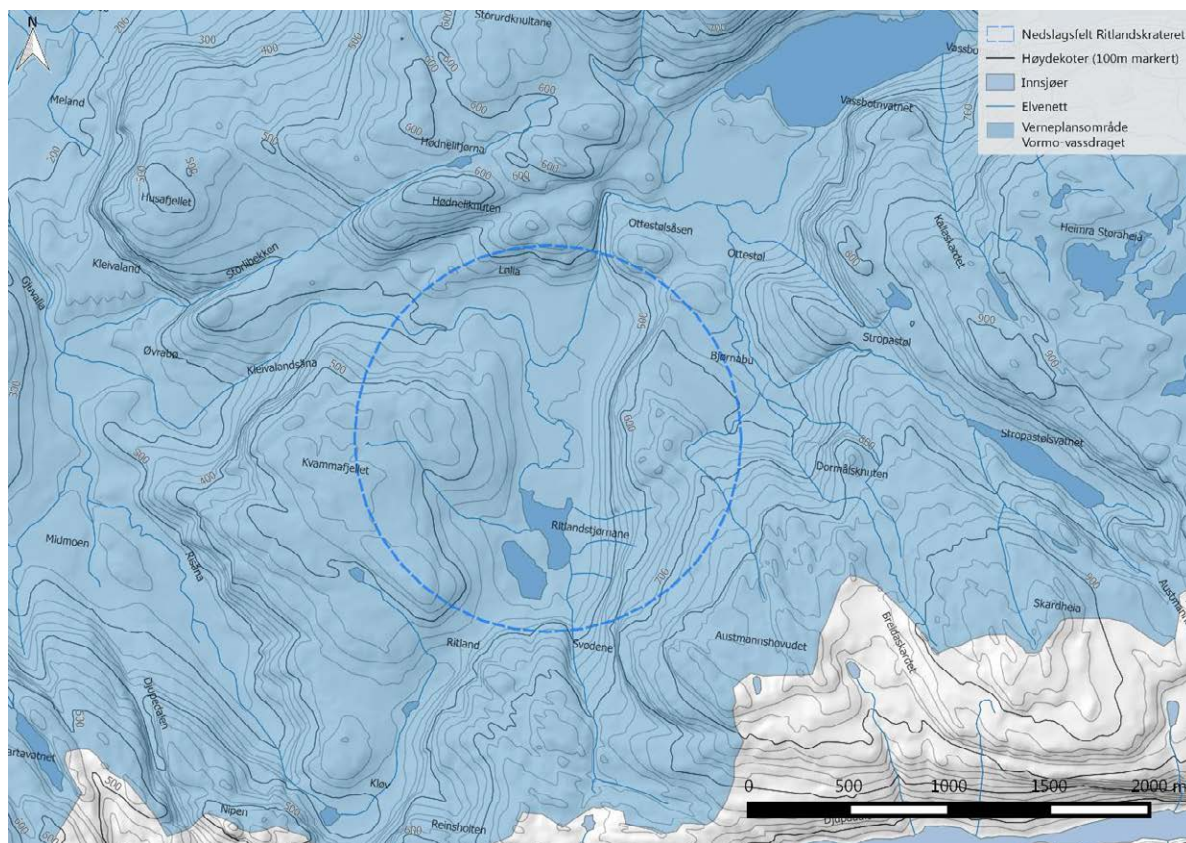


**Figur 6.15** Verneområder i Ritlandskrateret, Øyastøl naturreservat og Vornedalsheia landskapsvernomsråde (Kilde: Miljødirektoratet).

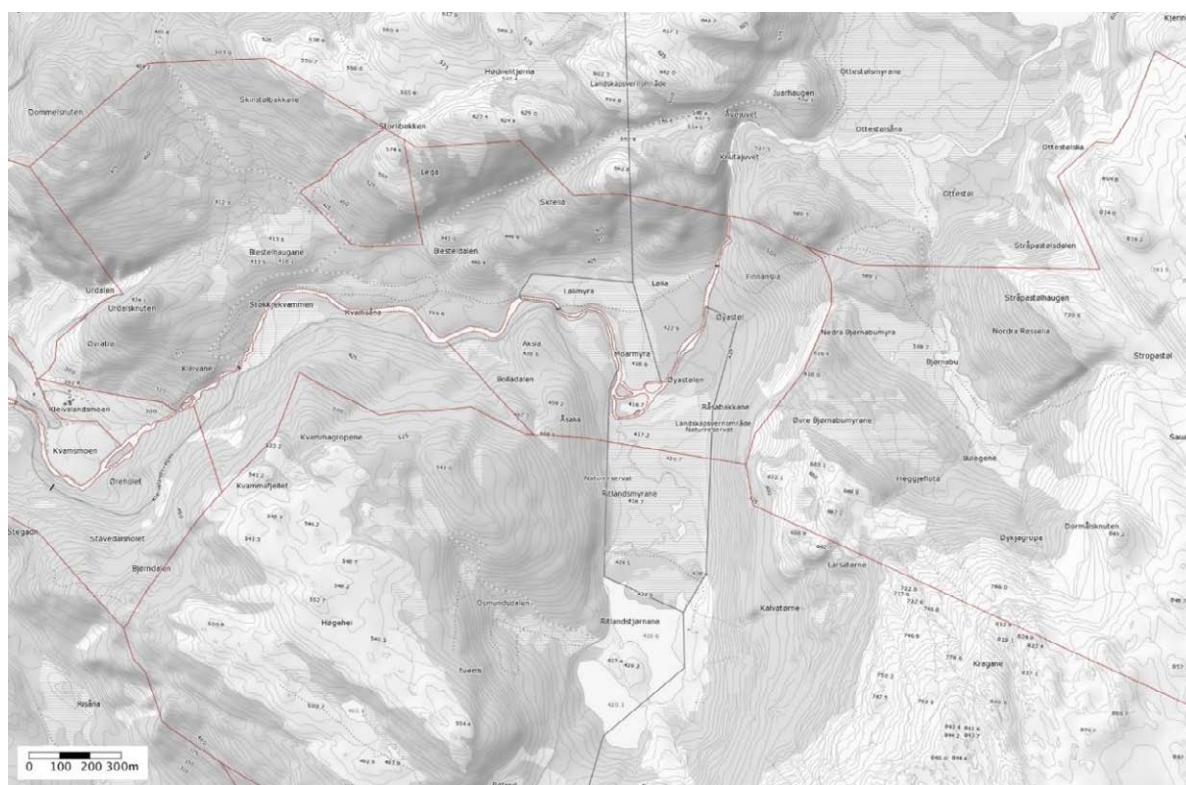


**Figur 6.16** Grensene for nasjonalt villreinomsråde Setesdal Vesthei (Kilde: Naturbasen Miljødirektoratet).





**Figur 6.17** Nedbørsfeltet til det varig verna vassdraget Vormo (Kilde: NVE)



**Figur 6.18** Eiendomsgrenser i området (Kilde: NIBIO).





**Figur 6.19** Areal definert som verneskog i området (Kilde: NIBIO).

## 6.5 Plan for tilrettelegging og informasjon

Det er ikke lett å ramme inn Ritlandskrateret i en turismesammenheng i Ryfylkeregionen, blant annet fordi området er så lite utviklet som attraksjon og besøksmål. Dette har å gjøre med at selve krateret som utgjør kjernen i attraksjonen først er blitt kjent siste ti år. Det er viktig at Ritlandskrateret som attraksjon ses i sammenheng med de mange andre attraksjonene i regionen, slik som før omtalte Kjerag og Månfossen, og ikke minst Prekestolen og Skomaker-nibba. Hva kan Ritlandskrateret tilby som de andre attraksjonene ikke har?

Selve krateret og den spesielle geologiske historien knyttet til dette er den store attraksjonskraften. Det umiddelbare blikkfanget i Ritlandskrateret er bilder av store landskapsutsnitt over krateret, og der man får inntrykk av de store kreftene som har vært i sving. Men selve landskapet skiller seg ikke vesentlig ut fra andre landskap i regionen; det er ikke intuitivt lett å oppdage eller «lese» krateret i landskapet. Dette er en historie som må fortelles. Den informasjon som gis er med andre ord avgjørende for at folk skal kunne ha følelsen av hendelsen og landskapet i seg selv er på ingen måte selvforklarende for det fenomenet man kommer dit for å oppleve.

I tillegg viser landskapsanalysen i første rekke de mange naturverdiene som finnes i området knyttet til geologisk historie, landformer, naturtyper, artsdiversitet, vassdragsnatur og kulturspor. Kraternedslaget og historien rundt har nasjonal interesse. Innslaget av rike naturtyper og områdets urørte karakter gjør i tillegg at området blir spesielt i regional sammenheng. Området er fortettet på mange verdier og har en stor kompleksitet, i tillegg til de dramatiske landformene som kjennetegner Vestlandsnaturen. Området har i dag forholdsvis få besøkende, som i hovedsak går fottur, og området har en enkel tilrettelegging for friluftsliv.

**Hovedutfordringene i videre arbeid med å utvikle området blir å øke bruken og skape bedre opplevelser for de besøkende, samtidig som man ivaretar naturverdiene og den urørte karakteren i området.**

### 6.5.1 Kommunikasjon: Hvordan komme seg til Ritlandskrateret?

Hjelmeland kommune ligger omlag 65 km nordøst for Stavanger. Med bil kjører man først til Hjelmeland ferjekai og deretter mot Vormedalen. Etter omlag 20 minutters kjøretur langs skilta veg kan du parkere bilen på Kleivaland parkeringsplass. Fotturen starter på Kleivaland og det er flere alternativer for å komme inn i krateret. Det å følge bomvegen mot Ritland (2,5-3 km) er korteste og enkleste veg. Mange følger DNT merking mot Melands Grønhei og etter omlag 3 kilometer står man i kraterbunnen. Et annet alternativ er å følge skiltmerking via Gapahuken (6-7 km). Denne turen byr på noe mer utfordringer. Et siste alternativ fra p-plassen er stien mot Trodla-Tysdal og ta av mot Ritland gård og opp forbi Austmannahovudet til Melands Grønhei (4-5 km). Man kan via nettsiden få informasjon om hvordan man kommer seg til Ritlandskrateret; noen også med motorsykkel, sykkel eller buss. Det går buss fra Hjelmeland til Vormedalen de fleste dagene. Fra Vormedalen er det 1,5 km å gå langs veien til P-plassen på Kleivaland.

### 6.5.2 Bruk og brukere – i dag og fremover?

Rundturer knytt til bilturisme er populært i regionen, og det er forholdsvis enkel tilgang fra Stavanger (og det blir enda bedre tilgjengelighet med tunnel langs Rv13). Det er begrenset med kunnskap om de besøkende til området. Den beste informasjonen er gitt i turboken ved Gapahuken, og denne viser i underkant av 1000 besøkende i løpet av sommeren. Vi ser også fra denne besøksboken at det er svært mange utlendinger som har gått rundturen, spesielt i høysesongen i månedsskiftet august/juli. Dette viser jo at lokaliteten har stort potensiale for å trekke til seg langt flere utlendinger.

Det er usikkert hvor mange som følger de andre turrutene inn til krateret, enten ved å følge vegen innover eller langs T-merka sti mot Melands Grønhei. En enkel telling av parkerte biler med registreringer for å få et gjennomsnitt for antall personer per bil, vil gi bedre kunnskap om antall besøkende totalt til lokaliteten. Omfanget av sykling inn vegen til Ritland er også ukjent.

Dagens bruk er totalt dominert av fotturer, og vi kan anta at naturopplevelse, stillhet og ro står helt sentralt i motivasjonen for å gå tur der, i tillegg til å oppleve det særegne ved krateret. Dette har vi belegg for fra mange andre undersøkelser på tilsvarende lokaliteter i fjellet. Og spesielt utlendingene er opptatt av det urørte og at inngrep/tilrettelegging ikke skal bli for dominerende. Det er det enkle og det urørte som mange prefererer, og gjerne i kombinasjon med en trygg stimerking.

Det er brukergrupper med spesielle interesser som vil komme til området, og som det er et potensiale for å henvende seg til i fremtiden. Geologifaget tilknyttet gass- og oljesektoren står sterkt i Stavanger regionen, og med sine store nasjonale og internasjonale nettverk, vil dette omfatte mange personer. Den geologiske historien i området er unik og vil være et svært attraktivt reisemål for denne gruppen. Også de andre verneverdiene (fossiler, botanikk, vassdrag) vil kunne tiltrekke seg spesielle bruker- og interessegrupper.

### 6.5.3 Eksisterende informasjon og innfallsport

Ritlandskrateret gir kun 1580 treff på internett, og er således en lokalitet som er forholdsvis ukjent og lite omtalt. De fem første sidene er [www.ritlandskrateret.no](http://www.ritlandskrateret.no), Wikipedia, [www.visitnorway.com](http://www.visitnorway.com), [www.geo365.no](http://www.geo365.no), samt turforslag DNT. Mye av informasjonen handler om historien rundt meteorkrateret, og dels informasjon om turer i området, dels om naturverdier i området, og selvfølgelig verneområdene.

Ankomsten til Ritlandskrateret skjer i all hovedsak via parkeringsplassen på Kleivaland, og dette gjør det enkelt å nå dem som skal inn i området med informasjon (**figur 6.20**). I dag er det god og titalende informasjon om Ritlandskrateret utarbeidet av Hjelmeland Vekst, «Velkommen til Vormedalen – portalen til Ritlandskrateret». Informasjonen er gjengitt på tre språk (norsk, engelsk, tysk) og gir en god beskrivelse av hendelsen, foto av spor etter nedslaget i geologi og landskap, og et godt kart over området. Kartet viser tre innfallsporter til krateret: Rundtur til Gapahuken, T-merka sti til Melands Grønhei og vegen inn til Ritland. Kartet gir inntrykk av at

anbefalt tur er opp til utsiktspunktet ved Gapahuken, og det er også denne som er godt skiltet fra p-plassen.

I tillegg er det en informasjonssøyle som presenterer verneområdene. Her gis informasjon om alle verneområdene i Setesdal-Ryfylkeheiene inkl. kart over verneområdene, «Varig verna områder i Setesdal-Ryfylkeheiane». Det finnes informasjon om hva som finnes av kvaliteter i verneområdene generelt, «Velkommen til verneområda i Setesdal Vesthei – Ryfylkeheiane». I tillegg finnes det spesiell informasjon om landskapsvernområdene i Hjelmeland kommune, Vormedalsheia (120 km<sup>2</sup>) og Lusaheia (122 km<sup>2</sup>), «Hjelmeland». Under overskrifta «På god fot med naturen» fortelles litt om verneregler og om rettigheter og plikter. I tillegg er det plassert noen plakater med turforslag i nedkant av verneområdeinformasjonen, som viser turstien fra Kleivaland til Trodla-Tysdal. Denne turinformasjonen virker litt «påklistret» og burde vært integrert i de andre kartene/informasjonen.

Vi må anta at mange av de besøkende er her for første gang, og trenger klar veiledning på turalternativer, opplevelser/attraksjoner i området og hvordan man ferdes til attraksjonene. Denne informasjonen er enkel, informativ og rettet mot det de besøkende ønsker å få informasjon om. I tillegg har den god design, informasjonstavla og søyla harmonerer med hverandre og gir inntrykk av helhet. Informasjonen er godt plassert med en tiltalende kulturmark og bjørkeskog i bakgrunnen, akkurat der turen starter fra p-plassen. Med dagens tilbud er dette nok og presis nok informasjon om området. Folk er ikke interessert i å bruke mer tid enn dette på informasjon i starten av turen (Vorkinn 2011).



**Figur 6.20** Informasjon om Ritlandskrateret til venstre og søyle med informasjon om verneområdet og turmuligheter til høyre. (Foto: Vegard Gundersen)





**Figur 6.21** Informasjon p-plass Kleivaland om Rittlandskrateret. (Foto: Vegard Gundersen)



**Figur 6.22** Informasjonssøyle Kleivaland med p-plass i bakgrunnen. (Foto: Vegard Gundersen)

Det er i det hele tatt veldig «ukomplisert» å være på tur i området. Gratis parkering, og de besøkende opplever en stor grad av frihet ved å komme dit og gå tur.

Det andre informasjonspunktet er ved utsiktspunkt Gapahuken. Informasjonen her er direkte rettet mot det du ser fra utsiktspunktet, og den er veldig pedagogisk fremstilt med kart og foto som er gjenkjennbar i landskapet. Her kan man studere, lese og kikke ut i landskapet samtidig, og få detaljert kunnskap om formasjoner og geologi. Også denne plakaten er utarbeidet av Hjelmeland vekst, og gir en ny og mye mer detaljert fremstilling av selve krateret enn den mer overordna informasjonen som ble gitt ved p-plassen. Samme plakat finnes både på utsiden og innsiden av Gapahuken. På innsiden av Gapahuken er det en postkasse med besøksbok der besøkende kan skrive seg inn, men ellers er det ingen informasjon der. Vi må også her konkludere med at informasjonen er meget god; pedagogisk, enkel, tiltalende og ikke overlesset. Og all informasjonen er rettet mot krateret og det man ser fra utsiktspunktet.



**Figur 6.23** Gapahuken (Foto: Vegard Gundersen).





Figur 6.24 Informasjonsplakater i Gapahuken (Foto: Vegard Gundersen).

## 6.5.4 Informasjons- og tilretteleggingsforslag

### 6.5.4.1 Overordnet nivå

Tilretteleggingen av Ritlandskrateret har fått en fin start. Det er opparbeidet en stor, god og tiltalende p-plass, det er bygd en fin gapahuk, det er god og tiltalende informasjon på p-plassen og Gapahuken, en rundtur via Gapahuken er skiltet i henhold til merkehåndboken fra DNT, og det er ellers gjort noe tilrettelegging med bl.a. klopplegging.

Landskapsanalysen viser at det er mange opplevelseskvaliteter og attraksjoner i området, og videre utvikling av området må bygge på dette. Hele rammen for opplevelsen/attraksjonen er et forholdsvis urørt område, og det er særs viktig at denne kvaliteten bevares for fremtiden med enkel og naturvennlig tilrettelegging.

Det er rundturen som markedsføres i dag, men vi mener det bør utvikles alternativer; noe som er enklere for de besøkende og noe som er mer krevende. De som ankommer parkeringsplassen får da tilbud om ulike turruter som er forskjellige med hensyn på turlengde og opplevelse. Rundturen om Gapahuken kan være krevende nok for mange, og et enklere alternativ er inn vegen til Øyastølmyrene. I dag er denne ikke merket, i stedet står det skilt til Trodla-Tysdal ved p-plassen som virker forvirrende for de som vil besøke krateret. Det andre alternativet som er en rundtur om Melands Grønahei, er en to dagers tur / helgetur med mange spennende opplevelser underveis.

**Vi foreslår at attraksjonen Ritlandskrateret bygges ut over tid, med basis i en helhetlig sti- og informasjonsplan.** For å holde nyhetsverdien rundt lokaliteten «varm» kan det gjerne utvikles en attraksjon eller et tilretteleggingstiltak hvert år fremover. Alt trenger ikke å komme med en gang; det er heller en fordel at nyheter fra området kommer jevnlig, for eksempel i form av et nytt informasjonspunkt eller en stimerket rundtur. Videre stimerking følger samme mal. **Vi foreslår at det på sikt etableres 3 alternative turruter for å oppleve området, 4 hovedinformasjonspunkt, 5 tematiske informasjonspunkt og at det anlegges en ny sti langs Fossil-lokaliteten (figur 6.25).** Informasjonspunkt (C) blir spesielt viktig som inngang til krateret. På sikt kan et informasjonssenter i lokalitet (C) gi grunnlag for store besøksmengder. Attraksjonskraften kan da også ligge i arkitekturen (f. eks. Viewpoint Snøhetta, 50 000 besøkende per år) og service, selv om de aller fleste besøkende kommer for å se krateret og for å oppleve naturen; se også veilederen om innfallsporter og utkikkspunkt fra Miljødirektoratet (2015c). I punkt C kan det vurderes å bygge et enkelt tårn for bedre utsikt over myra og i krateret. Undersøkelser viser at naturopplevelsen (stillhet, urørthet, landskap, plante-dyreliv osv.) er den viktigste motivasjonen for besøket på de fleste slike besøkspunkt. Vi foreslår at det etableres gapahuker tilsvarende den som finnes i dag i punkt (C) og (D), slik at det tilsammen blir tilbud om tre gapahuker i Ritlandskrateret. Landskapsanalysen viser at det er lærings- og opplevelsesmateriale for flere enn de fem tematiske informasjonspunktene som er foreslått her, og dette kan utvikles videre når man har funnet en god mal på hvordan disse skal være.

Ritlandskrateret er i dag en lokalitet der det må stilles visse krav til de besøkendes evne til å gjennomføre turen. Den korteste turen er i underkant av 6 km tur/retur langs vegen, og turen til Gapahuken går på relativ «røft» underlag med hensyn på stein, bløte partier og bratthet. Det er derfor helt avgjørende at det informeres grundig om dette i markedsføringen av Ritlandskrateret og ved parkeringsplassen (standard, farbarhet, vanskelighetsgrad, lengde osv.) slik at den faktiske opplevelsen av krateret står i stil med den forventningen de besøkende har til besøket.

Oppsummert om forslag til overordna plan (figur 6.25):

**Punkt C – Hovedinnfallsport til Ritlandskrateret langs vegen: Nytt hovedinformasjonspunkt, godkjent bru over Vormo, arkitekttegnet besøkssenter evt. gapahuk, evt. ny p-plass før Aksla. Herfra kan man «fritt» velge nye attraksjoner og nye rundturer, korte og lange.**

#### 6.5.4.2 Detaljnivå

Vi har følgende forslag til plan for stier og informasjonspunkt (se **figur 6.25**).

**A.** Parkeringsplassen på Kleivaland (265 moh) er i turismesammenheng eneste alternative innfallsport til Ritlandskrateret, og informasjonspunktet ved parkeringsplassen når alle besøkende. Parkeringsplassen ligger noe for langt fra krateret, og korteste veg inn langs vegen er i underkant av 3 km. For mange blir dette en ganske lang tur/retur (6 km) og det må informeres godt om turlengder i markedsføringen av Ritlandskrateret. For å få store besøkstall må man vurdere muligheten for å organisere transport inn til krateret fra dagens p-plass. Alternativt kan p-plassen flyttes nærmere krateret, f. eks. vis a vis Henriksholmen før Aksla. Hvis parkeringsplassen vurderes flyttet er det veldig viktig (for opplevelsesverdien og urørthet), at p-plassen ikke etableres inne i selve krateret; at de besøkende må gå den siste strekningen øker kvaliteten.

**B.** Rundtur om Gapahuken. Her er mye av tilretteleggingen og informasjonen på plass allerede. Det er viktig å rette opp skiltmerkinga, så denne blir av høy kvalitet (rette stolper og konsekvent retningsgivende). Derneft må kloppegging fullføres over myra på toppen mot Gapahuken og over myrområdene med T-merka sti gjennom Øyastølsmyra naturreservet. Stien må også få en bedre trase ned lia fra Gapahuken og til T-merka sti ved Øyastølsmyraen naturreservat. Vedlikehold av bru eller ny bru over Vormo mot vegen bør ha høy prioritet, for å få en god forbindelse over mot vegen og nettverket av stier der. Man må vurdere sikkerhet rundt den gamle brua, og den bør stenges for allmenn ferdsel slik den er i dag.

(I) Vi foreslår også at det etableres en tematisk kulturhistorisk informasjonspunkt v/Øyastølsmyra naturreservat langs T-merka sti. Denne gir informasjon om kulturhistorisk bruk av området, og den storstilte restaureringen og skjøtsel som foregår på myra.

**C.** Enkleste tur opp til kraterbunnen er langs vegen inn mot Ritland. Det er omlag 2,5 km langs veg og dette er en lett tur. Vi foreslår et hovedinformasjonspunkt langs vegen ned mot Øyastølsmyra som hovedmål for turen, med god utsikt oppover i krateret fra bunnen og også utsikt over naturreservatet. De som ønsker enkleste tur går tur/retur på vegen. Det er imidlertid andre rundturer å velge: Over bru (hvis reparert) og T-merka sti ned til Kleivaland, videre inn T-merka sti og til Gapahuken, eller videre inn vegen til Ritland og den gamle gårdsvegen over Stegane ned til Kleivaland. Det må vurderes om ikke vegen inn til krateret skal være hovedattraksjonen og så deretter velge ulike traser. Vegen inn gir langt flere muligheter for tur. Det kan som tidligere nevnt vurderes transport inn til krateret, eventuelt flytting av p-plass, for å øke tilgjengelighet for et større spekter av brukere. Dette vil da også inkludere universell utforming for turen inn til hovedinformasjonspunkt (C). En arkitektonisk perle av et besøkssenter / informasjonssenter ville øke attraktiviteten betraktelig for hele området. Et enkelt tårn for bedre utsikt over fredet myr og krateret må vurderes. Fra punkt (C) har man «alle» muligheter for å utforske krateret videre til nye attraksjoner og rundturer (se **figur 6.25**).

(C) Nytt hovedinformasjonspunkt ved veg i kraterbunnen. Informasjonen rettes i første rekke mot meteornedslaget, men også informasjon om reservatet og de naturverdiene som finnes der av myrprosesser, naturtyper og arts mangfold.

**D.** Vi foreslår også at det markedsføres en to dagers tur (helgetur) som går langs den gamle gårdsvegen over Stegane til Ritland og videre til Melands Grønahei, og derfra tilbake over Bjørnebu og til Kleivaland. Landskapsanalysen viser at dette er en tur som byr på svært mange attraksjoner og opplevelser i urørte, varierte og spektakulære landskap. Her kan det etableres flere korte stopp med informasjon om geologi, botanikk, seterdrift osv. Det er stadig større etterspørsel etter todagersturer blant turistene i som går tur i naturen, og dette vil være en attraktiv tur for folk som ønsker en overnatting i fjellet.

(D) Nytt hovedinformasjonspunkt ved Ritlandstjønnna med god utsikt. Kan være tilsvarende informasjon som informasjonspunkt B. Kanskje litt mer fokus på botanikk i området.



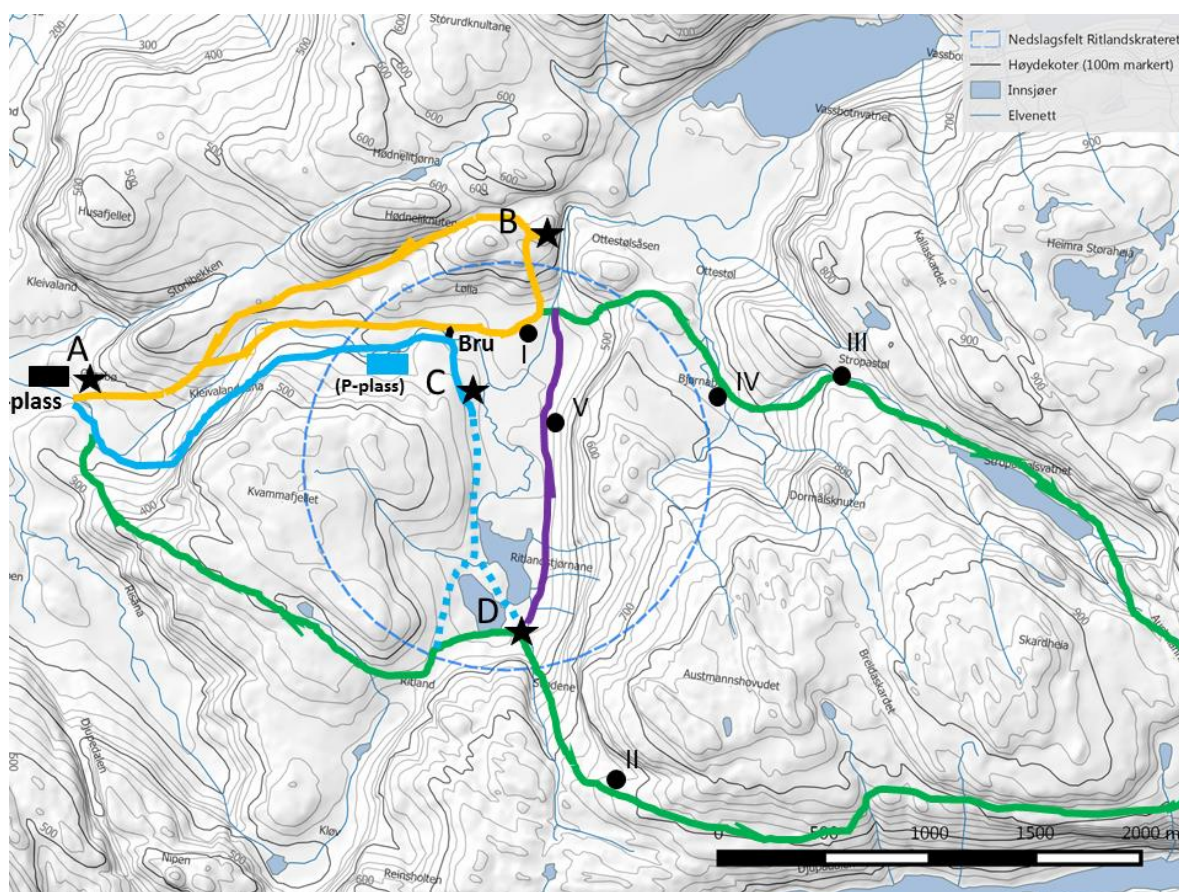
(II) Vi foreslår også at det etableres et tematisk botanisk informasjonspunkt langs T-merka sti ved skardet mot Austmannshovudet som gir informasjon om sjeldne naturtyper og sjeldne arter som man kan finne i nærområdet.

(III) Det etableres nytt tematisk informasjonspunkt ved Stropastøl der stien går over kraterkanten. Her informeres det om geologien og det at man faktisk står på kraterkanten.

(IV) Vi foreslår at det etableres et kulturhistorisk informasjonspunkt langs T-merka sti ved Bjørnabu som forteller om seterhistorien og vern av kulturhistorien i området.

D. Vi foreslår at det etableres en ny sti på østsiden av Øyastølmyrene naturreservat som legges slik at den gir lett tilgang til fossile forekomster. Det hadde vært en fordel om stien ble anlagt slik at det ble gjennomgangssti til Ritland. Stien i dette området må ikke etableres uten at det er en god plan for å håndtere slitasje på vegetasjon, og det må tas høyde for klopplegging våte partier og ellers der det er bæresvak mark.

(V) Det etableres et tematisk informasjonspunkt ved den fossile forekomsten.



**Figur 6.25** Viser sti- og informasjonsplan for Ritlandskrateret og omegn. Parkeringsplass Kleivaland (A) med dagens informasjonspunkt. Gul farge angir rundtur om Gapahuken (B). Blå farge angir ny hovedinnfart til krateret med besøkscenter/informasjonspunkt (C), eventuelt flytting av p-plass og tilkoblinger til videre attraksjoner og rundturer. Grønn farge angir lang rundtur om Melands Grønahei (D). Lilla farge angir ny sti langs fossil-lokaliteten med gjennomfart/rundtur om Ritlandstjønnane. Hovedinformasjonspunkt (svarte stjerner) og forslag til spesielle tematiske informasjonspunkt (Romertall).



**Figur 6.26** Eksempler på tårn og besøkssenter (C) (Foto: Kari Bentsdal)

### 6.5.4.3 Informasjonsplan

Hovedinformasjonspunkt på p-plass Kleivaland og ved Gapahuken setter en fin mal for videre utvikling av informasjonsplakater i området. Her er noen punkter en bør huske spesielt på:

1. Samordna informasjon på nettet, som i tillegg til hovedattraksjonen Ritlandskrateret, peker på de mange andre kvalitetene ved området: urørthet, verneområde og naturkvaliteter. Gode kart som viser turmuligheter er en forutsetning for å kunne planlegge turen. Informasjonen bør være på norsk, tysk og engelsk. Utvikling av nettsiden [www.ritlandskrateret.no](http://www.ritlandskrateret.no), må komme i tillegg til bred presentasjon i ulike turismeportaler.
2. Utvikle en strategi for markedsføring av Ritlandskrateret mot målgruppen av geologiinteresserte personer i Stavanger-regionen.
3. Viktig å utvikle gode kart som viser turmulighetene. Opparbeiding, skilting og merking av stier og turmuligheter bør ferdigstilles før kartet lages. Det må komme klart frem hvordan turen er med hensyn på lengde og vanskelighetsgrad. Mange av gjestene vil komme til denne lokaliteten for første gang. Norsk, engelsk og tysk.
4. Oppslagstavler som gir oversikt over andre attraksjoner i området, tematiske informasjonspunkt, og hvordan man kan planlegge turen for å få med seg disse som en del av Ritlandskrateret. Viktig å avgrense informasjonen på hovedinformasjonspunkt, og heller være mer utførmende på de tematiske informasjonspunktene som de besøkende oppsøker aktivt.
5. Oppslagstavler kan gjerne kombineres med 'turkort' – et lite kort som de besøkende kan ta med seg, med kart og annen kortfattet informasjon om turen. Eventuelt kan det være aktuelt å utvikle en mobil tur-app som kan være et godt alternativt for mange.
6. Viktig med kvalitet i alle ledd. Enkelte forhold kan ødelegge turopplevelsen og helhetsinntrykket fra området. Vær obs på behovet / kravene om standardisering av skilt/tavler mm, knytta til merkehåndbok og visuelle profilen for informasjon og markedsføring av verneområder (Miljødirektoratet 2015a).
7. Landskapsanalysen viser at det er flere muligheter for å utvikle tematiske informasjonspunkt enn de 5 som er foreslått her.



## 7 Kort diskusjon og oppsummering

### 7.1 Hovedelementene i besøksstrategien

Vi har tilpasset oppdraget slik at rapporten skal passe inn i en besøksstrategi for SVR, slik Miljødirektoratet (2015a) beskriver opplegget for besøksstrategier for nasjonalparker. Den aktuelle veilederen slår fast at tilsvarende føringer også kan gjelde for andre verneområder.

Det viktige i en besøksstrategi er at man tar godt vare på naturen og de besøkende. De besøkende i denne sammenheng er først og fremst de som i liten grad har besøkt/besøker verneområdene, og i rapporten fra Snøhetta (2015a) nevnes følgende brukere: «turister fra inn- og utland, lokale barnehager og skoler, tilfeldig forbigående, og den delen av lokalbefolkningen som ikke besøker områdene på eget initiativ». De besøkende skal bruke naturen, bli glad i den, og lære å ta vare på noe av den mest verneverdige naturen vi har. Dersom nå myndighetene tar større ansvar også for de besøkende og deres opplevelser, så er det ganske nye takter. Men det har jo vært ambisjoner også tidligere, slik som Fjellteksten fra 2003, som proklamerte at fjellområdene og verneområdene skulle brukes mer aktivt for næringsutvikling og verdiskaping, og etableringen av nasjonalparklandsbyer og –kommuner, og mer prosjektpregede innsatser som Verdiskapingsprogrammet for naturarven. Parolen er nå flere besøkende, og at flere fornøye besøkende til verneområdene vil medføre økt mulighet for å tjene penger lokalt, samtidig som man gjennomfører en forsvarlig forvaltning av naturverdiene. Formålet med besøksstrategien er altså tredelt: fornøye besøkende, bedre vern og større verdiskaping.

Formålet med vernet ligger fast, og i de tilfeller økt bruk går ut over verneverdiene, er det bruken som må vike. Ideen bak en besøksstrategi er å angi hvor man ønsker besøkende, og (bærekraftige) nivåer for antall besøk og type bruk som vedkommende område/innfallsport tåler. Dette vil si at typen besøk/bruk og «taket» for antall besøkende vil variere fra delområde til delområde, og man kan styre mot dette målet ved virkemidler knyttet til ulike typer informasjon, tilrettelegging, infrastruktur osv. Områder som tåler mye besøk kan «utsettes» for full eksponering/utvikling, mens man må være mer forsiktig i områder som er sårbare. Kunnskap om hvorfor og hvordan man ivaretar verneverdiene er en viktig komponent i en besøksstrategi, og skal skape større forståelse for vernet.

De lokalitetene som er studert i denne rapporten passer veldig godt inn i tankegangen bak en besøksstrategi. Dette er helt opplagte besøkspunkt, men likevel med forskjellige utfordringer knyttet til en rekke faktorer. **Kjerag** er en lokaliteten som befinner seg i den enden av skalaen der det er få konflikter mot verneverdiene, og kan således utsettes for full eksponering i forhold til en besøksstrategi. Likevel er Kjerag et godt eksempel på at det kan være andre forhold enn verneverdiene om spiller inn, i første rekke knyttet til sikkerhet for brukerne og kanskje trengsel og mulige interessekonflikter mellom ulike brukergrupper. Men dette kan man trolig finne løsninger på gjennom bedre kunnskap om de ulike brukergruppene, god informasjon, og tilpasset fysisk tilrettelegging, og evt. at forvaltningen aksepterer at økt trafikk kan redusere sikkerheten. Det kan også være en samhandlingsutfordring at mange lokale/regionale aktører har sterke interesser knyttet til Kjerag og Lysefjorden. Dette er også en påminning om at Kjerag ikke bare inngår som en attraksjon i SVR-sammenheng, men også for reiselivet mfl. i hele regionen.

For **Månafossen/Mån** er det også begrenset med konflikter mellom de besøkende og det å ta vare på verneverdiene. De største utfordringene ved dagens besøksmengde og en eventuell økning av denne vil være i forhold til estetiske og praktiske hensyn f. eks. slitasje på vegetasjon, erosjon og kanskje særlig i forhold til trengsel – særlig på strekningen opp til Månafossen. Dette er alle utfordringer som langt på veg kan løses lokalt med bedrete tilretteleggingstiltak, særlig knytta til stibredde og stikvalitet, og dette er arbeid som er godt i gang. Trygghet for de

besøkende er også en utfordring for forvaltningen av Måna-foss-besøkende, selv ferdsel til både Kjerag og Måna-fossen skjer på eget ansvar.

**Håhelleren** er et glimrende eksempel på hva man kan oppnå gjennom en besøksstrategi, når forholdet mellom besøkende og verneinteressene må avklares. De besøkende kan her ha en negativ påvirkning av naturverdiene (les: villrein), men man kan finne løsninger som både kommer de besøkende til gode og som fungerer som avbøtende i forhold til villrein. En besøksstrategi er veldig opptatt av innfallsporter, kanaliseringmuligheter og etablering av f. eks. utsiktspunkt der de besøkende kan få en visuell opplevelse av verneområdet. Det er verdt å merke seg at i områder som Håhelleren må man løfte blikket og se et større landskapsutsnitt i sammenheng. Områder som tåler mye besøk (ny rasteplass Håhelleren) må eksponeres og utvikles, mens sårbare områder (les området rundt Øyuvsbu) må eksponeres forsiktig og endog reduseres. Rapporten diskuterer / gir forslag til en rekke tiltak som kan øke eksponeringen i disse tre områdene, og som trolig vil være viktige for å øke antall besøkende og få flere fornøyde brukere av området.

**Ritlandskrateret** er enda en annen type attraksjon, med ganske lave besøkstall i dag, men med tydelige muligheter for utvikling og for å kombinere flere besøk, bedre opplevelser og læring om natur- og kulturarv. Men dette krever en solid innsats og vilje til innsats fra mange aktører. Innfallsporten er klar, men både nye turruter, informasjonstiltak og tilretteleggingstiltak mm kan utvikles videre. Her er det gode muligheter for en gradvis utvikling og oppbygging av tilbudene, og for en god samkjøring mellom verneinteresser og brukerinteresser.

Arbeidet med besøksstrategier innebærer altså en ny innretning for forvaltningen og andre aktører som må inkluderes i arbeidet. I tillegg til å ha omsorg for naturen skal man også ha omsorg for de besøkende. Forvaltningen får et medansvar som vertskap, og for å redusere terskelen for besøk skal de legge til rette slik at de besøkende føler seg velkomne. Det er viktig at vertskapsaktørene fremstår som samordnet og tydelige. Dette kan by på utfordringer i forhold til eksisterende eksponering og infrastruktur, f.eks. i forhold til hvordan området markedsføres og kvaliteten på eksisterende merking, tilrettelegging etc. Det vil være viktig å fokusere på de mulighetene naturverdiene byr på og som også inviterer de besøkende til å ta del i vernearbeidet. På Håhelleren vil det for eksempel være viktig å informere om hvorfor det er restriksjoner på stopp og parkering på andre strekninger langs vegen, og på en slik måte at de besøkende føler at de tar del i vernet. For Ritlandskrateret er det en storslagen naturhistorie med meteornedslag for 500 millioner år siden, men denne dramatikken kan ikke lett leses ut av landskapet, den må fortelles.

## 7.2 Kommunikasjon med de besøkende

Vi har nevnt en del tiltak for å bedre kommunikasjonen til de besøkende. Informasjonen vil måtte foregå på flere nivåer. På overordnet nivå vil markedsføring og eksponering på internett, besøkssentre og i form av brosjyrer og andre trykksaker kunne være avgjørende for trekke til seg flere folk til området og for å informere om et helhetlig tilbud i områdene rundt verneområdet. Når det gjelder informasjon på stedet vil denne være mer spesifikk på naturverdier, utsiktspunkt, attraksjoner, turmuligheter, visse verneregler og på sikkerhet og hva gjesten må være forberedt på. Kvaliteten på informasjonen er avgjørende, og det er viktig at informasjonen fremstår samordnet og entydig – både i form og innhold.

Brukerundersøkelsen til Apon (2014) ved Kjerag var liten, men interessant. Den viste bl.a. at utlendingene dominerer, at de fleste er førstegangsbesøkende, og NB: likevel er det informasjon fra venner og bekjente som er deres viktigste informasjonskilde om Kjerag. Dette er en påminning som er kjent fra mye reiselivsarbeid og markedsføring: en fornøyd gjest er veldig viktig for å rekruttere nye gjester. Apon gjorde den observasjonen at mange av turistene bruker veldig liten tid på å lese oppslagstavler! Vorkinn (2011) hadde ansvar for en observasjonsstudie ved to innfallsporter og informasjonspunkt (Spranget og Grimsdalen) til Rondane nasjonalpark,

for nettopp å undersøke hvordan informasjonstavler brukes av de besøkende. Funnene er relevante også for denne rapporten, og bekrefter langt på veg Apons observasjon. Bare 25-30 % av de som passerte skiltene ved informasjonspunktene på Spranget og i Grimsdalen stoppa opp, og plasseringspunktet for skiltene så ut til å ha stor innvirkning på hvor mange som stoppa. Er det mange skilt på samme sted, så ser det ut til å virke negativt inn på hvor lenge folk stopper. Få skilt gir større sannsynlighet for at de som stopper også ser på alle. Videre bruker de som stopper mest tid ved skilt med lite tekst. I snitt brukte de om lag ett minutt ved hver plakat.

Det er derfor viktig å *være nøktern i troen på effekten av egen informasjonsvirksomhet*, og ikke minst å ha en bevisst strategi for *hvordan* man informerer ved innfallsportene. I den ene delrapporten fra Snøhetta (2015b) om «Skiltsystem» i forbindelse med merkevarearbeidet for Norges nasjonalparker sier de på side 2, under overskrifta Oppmerksomhet:

«Hva vil man oppnå med skiltene? *Informere, navigere, inspirere og motivere til å finne ut mer.* Studier viser at etter den tredje setningen i lengre tekst mister leseren interessen, hvis ikke innholdet kan linkes direkte til annen forståelig grafikk. Kan man i tillegg dele opp teksten i enkle overkommelige tekstmengder, vil leseren lettere bevege seg gradvis igjennom informasjonen uten å miste interesse. Gjennomsnittlig vil en besøkende bruke 10 sekunder foran et informasjonspunkt. Det blir derfor viktig å være bevisst på hva slags informasjon som er viktigst å formidle til mottakeren.»

Det er også viktig å ha en strategi for samspillet mellom informasjon og fysisk tilrettelegging, særlig når det gjelder det å kunne eller ville *Navigere brukerne*. Normalt sett vil god fysisk tilrettelegging (særlig tiltak knytta til stien/veien) være mer effektive enn informasjon for å påvirke/styre gjestenes atferd og navigering, dersom dette er ønskelig eller nødvendig.

## 7.3 Fysisk tilrettelegging

De besøkende må guides, veiledes og informeres godt om naturverdier, turmuligheter osv., og en må klare tilpasse informasjonen til de behov og forventninger de besøkende har for besøket. Mange av de besøkende i disse lokalitetene er der for første, og kanskje eneste gang, og tilretteleggingen må legges opp deretter. Tilretteleggingen må følge opp den informasjonen som er formidla, og den må være robust og sikker i forhold til aktuell bruksintensitet og bruk.

Håheller-området skiller seg ut ved å ha lav grad av tilrettelegging og få tilbud til de besøkende ute i terrenget. For å nå målene om økt kanalisering og opplevelse av verneområdet, er det avgjørende at man bruker ressursene til å øke tilbudet i området rundt den nye rasteplassen langs Brokke-Suleskardvegen. Dette blir et avgjørende knutepunkt for stopp og opplevelse av verneområdet. Noe av det som bør prioriteres er etablering av utsiktspunkt. Folk i dag er på farten, og det er et økende behov for tilbud knyttet til korte stopp og det er stor attraksjonskraft i gode utsiktspunkt (Snøhetta 2015a). De besøkende vil da få utsikt videre inn i verneområdet, noe som kan stimulere til fortsatt utforskning av nasjonalparken på egenhånd. Utsiktspunktet blir da også et naturlig informasjonspunkt der de besøkende får mer informasjon/kunnskap om SVR området. Utsiktspunktet skal tåle økt besøk og kanalisering, og kan fungere avbøtende i forhold til andre områder. Et slikt tilbud bør også være for alle, og ha en universelt utformet gangsti. Eksemplet med utsiktspunkt på Håhelleren viser på en god måte tankegangen bak en besøksstrategi, en vinn-vinn situasjon i forhold til bruk og vern. Det finnes flere tilsvarende eksempler på at gode utsiktspunkt er viktige attraksjoner, f. eks. Viewpoint Snøhetta ved Hjerkinns og rasteplasser/attraksjonspunkt langs Nasjonale turistveger.

Ritlandskrateret har noe av de samme utfordringene som Håhelleren, i den forstand at de besøkende «må hjelpes» til en forståelse av kvalitetene i området. Det trengs fortellinger, og det trengs tiltak i terrenget i form av turruter, utsiktspunkt og informasjonspunkt som gir mulighet for ulike typer besøkende til å koble det de sanser og ser med det de fortelles eller kan lese seg til. Dette er en ganske ny attraksjon og arbeidet med informasjon og tilrettelegging er begynt godt

og forsiktig. Men det er veldig gode muligheter for å utvikle dette videre, gjerne som stadig påfølgende tiltak for å utvide med flere turruter, med ulike opplevelser, ulike tema og som stiller ulike krav de besøkende. For Ritlandskrateret er det gode muligheter for å unngå konflikter mellom verneinteressene og besøkssatsingen, dersom tiltakene og kanaliseringen gjøres på en god og kunnskapsbasert måte.

For Mån/Månaafossen og Kjerag vil behovet for nye tiltak være mer som en logisk oppfølging av det en alt er godt i gang med, og særlig i regi av Jæren friluftsråd (Eikeskog/Mån/Månaafossen) og Stavanger Turistforening (Øygardstølen/Kjerag). Begge steder er behovet i stor grad knyttet til tiltak for utbedring og restaurering av stien/stier, både for å takle stor bruk, dempe erosjon og slitasje, og gjøre rutene tryggere for de som ferdes. Også kvaliteten og kapasiteten på parkeringsplassene (Eikeskog og Øygardstølen) er et tema. Ut fra dagens kunnskapsnivå ser det ut til å være en mindre utfordring å balansere bruk mot verneinteressene for disse to lokalitetene, enn for Håheller-området. Skjøtsel av kulturlandskapet rundt Mån er et viktig tema, men kanskje er en slik skjøtsel lettere å realisere om en klarer å stimulere videre bruk og opplevelse av gården og området. Besøket til Kjerag ser ut til å vokse og vokse, og tanken om en ny betjent STF-hytte på/ved Kjerag-plataet er reist. Utgangspunktet skal være trygghet for de besøkende, men det reiser også prinsipielle spørsmål fordi en er i et nasjonalt villreinområde, og fordi en ny hytte kanskje kommer i konflikt med eventuell omgjøring av vernestatusen til nasjonalpark.

## 7.4 Kunnskapsbehov – om bruk og oppfølging av tiltak

En offisiell satsing på besøksforvaltning er på mange måter et paradigmeskifte, der hensynet til de besøkende av verneområdene inngår som en viktig og positiv del av verneområdeforvaltningen. For å få til en god forvaltning som både har omsorg for de besøkende og for verneverdiene, er det helt avgjørende at man også har god kunnskap om bruken og de besøkende. De siste årene er det brukt store ressurser på å innhente denne type kunnskap fra mange verneområder, bl.a. Hallingskarvet (2010 og 2014), Varangerhalvøya (2014), Forollhogna (2014), Reinheimen (2011), Jotunheimen (1992, 2002, 2010), Dovrefjell-Sunndalsfjella (2009, 2010), Rondane (2009), Langsua (2015) og Femundsmarka (2015). Datainnsamlingen er gjort med bruk av svarkasser (med et enkelt spørreskjema) som står strategisk plassert ved «alle» innfallsporter til verneområdet. Antall innfallsporter og dermed svarkasser som er brukt ved datainnsamlingen har variert mellom 12 og 28 i de nevnte områdene. Svarkasser er en enkel og lite kostnadskreven datainnsamlingsmetode når en ønsker å dekke store områder over en lengre tidsperiode, og når det finnes tydelige innfallsporter og ferdselsruter. Det er derfor en metode som også er utbredt internasjonalt. Vi anbefaler at det arbeides for å gjennomføre en svarkasseundersøkelse i SVR (inkl. enkle bortfallundersøkelser) som gir kunnskap om bruken og brukerprofilene ved «alle» innfallsportene til SVR. Erfaringer fra de nevnte områdene viser at brukerprofilene (hvem som bruker innfallsporten og hva de etterspør) varierer veldig mye fra sted til sted, dvs. hvert enkelt sted har sine muligheter og utfordringer med hensyn på brukere og vern. En svarkasseundersøkelse kan med fordel kombineres med automatiske tellere på utvalgte innfallsporter, for å vurdere svarprosenten og finne antall besøkende til SVR. Kostnaden med svarkasseundersøkelse vil avhenge stort av egeninnsatsen knyttet til det tømme og å etterse svarkassene i løpet av feltsesongen.

Vi ser det også som viktig å lage en plan for å følge utviklingen av bruken av verneområdet. Med økt fokus på de besøkende og med tilretteleggings- / informasjonstiltak som retter seg mot de besøkende, vil det være helt nødvendig med data som viser utviklingen. Uten en slik «overvåkingsplan» vet man veldig lite om hvordan verneområdet utvikler seg med hensyn på f. eks. bruksintensitet, brukertilfredshet, brukerkonflikter osv. Vi anbefaler at det etableres noen faste tellepunkt i verneområdet for å følge bruksintensiteten, spesielt i områder der man forventer endringer som følge av tiltak. For å få kunnskap om endringer hos de besøkende til verneområdet, vil en gjentakelse av svarkasseundersøkelse om f. eks. 10 år, kunne si noe om de viktigste trendene.



I mange verneområder er heller ikke den lokale/regionale bruken kartlagt og dokumentert på en fullgod måte, og erfaring viser at «kassemetoden» ofte er lite egnet til å fange opp slik bruk, kanskje med unntak av lokal/regional turgåing langs samme traseer som «fjernturister» bruker. Dette kan være bruk og brukerinteresser knytt til landbruk, jakt, fiske, annen høsting mm. Det er svært viktig at alle aktuelle brukerinteresser blir kartlagt, hørt og vurdert når en «total besøksstrategi» skal utvikles, og at satsingen blir vurdert sammen med verneinteressene.

NINA utredet og utarbeidet en fullskala søknad for nytt kunnskapsgrunnlag om «Frafjordheiane landskapsvernområde – Lysefjorden i juli 2015: «Kunnskapsgrunnlaget for ny reiselivsutvikling og god forvaltning, med vekt på ferdsel, bruk og brukarar». I søknaden er det spesifisert bakgrunn, problemstilling, samarbeidspartnere, metoder, tidsplan og budsjett m.m. for gjennomføring av en slik kunnskapsinnhenting. Dette kan være et nyttig dokument for videre arbeid for å få til en god kunnskapsbasert forvaltning i området. Her er eksempel på metode og budsjett hentet fra søknaden:

«Sjølvsregistreringskasser utplassert i strategiske punkt nær og langs alle innfallsportar frå juni 2016 og ut september. Her skal berre eit lite skjema (dobbeltsidig A5-ark) fyllast ut, for å samle kort info om brukaren, aktiviteten, og fyrst og fremst e-post adresser. Saman med registreringskasser vil vi plassere automatiske teljarar, langs dei same stiar/ruter der kassene står. Etterundersøking til alle dei registrerte brukarane (via e-post). Her skal dei fylle ut eit større nettbasert skjema. Lokal bruk, og ikke minst den som er forankret i landbruk og tradisjonell utmarksbruk må samles på annet vis.

## 7.5 Etterord

Rapporten gjelder fire ulike attraksjoner / innfallsporter, som også stiller ulike krav til både informasjon og tilrettelegging. Det underbygger et viktig prinsipp, nemlig at det er lokale forhold og kunnskapen om lokale særpreg og behov som må bestemme hva som er gode tiltak. Dette trenger ikke å være i konflikt med det nasjonale arbeidet med å gjøre nasjonalparker/-verneområder til en standardisert merkevare. Men det lokale særpreget må komme til uttrykk i den lokale implementeringen av merkevaren og ikke minst i besøksstrategien. Nå er ikke alle detaljer på plass om hva som blir de nasjonale føringer for etablering av Merkevaren Norges nasjonalparker, eller for besøksstrategier. Men det det er klargjort at strategi-tiltak i SVR må innordne seg de nasjonale føringene uansett om SVR skifter status til nasjonalpark eller ikke (Miljødirektoratet 2015a). Og da er en også i den situasjonen at en må identifisere alle aktuelle innfallsporter, startpunkt og eventuelle utkikkspunkt – i forhold til bruken av den nye designmanualen (<http://designmanual.norgesnasjonalparker.no/>).

Like viktig er det å involvere hele spekteret av lokale/regionale aktører i arbeidet med å få plass den endelige besøksstrategien. I den grad ulike aktører samarbeider om informasjon mm så kvalifiserer hver enkelt til rollen som vertskap, ifølge Snøhetta (2015a:5). «Det er vår klare anbefaling at man i kommunikasjon mot besøkende frigjør seg fra hva som *skiller* aktørene i et forvaltningsperspektiv, og beveger seg i retning av det som *saml*er aktørene i et brukerperspektiv.» Hele arbeidet med Merkestrategien er laget ut fra et «kundeperspektiv».

Dersom SVR blir nasjonalpark, så vil trolig informasjonen / tiltakene få langt mer tyngde – kanskje ikke primært for de besøkende, men for de mange aktører i regionen som «vil mye og ulikt». Ikke minst gjelder dette Kjerag. Det er litt merkelig å se tilbake på mange oppslag fra Stavanger Aftenblad (på nettet) om utnytting og utvikling av Kjerag/Lysefjorden (2008-2012) – det er knapt nevnt med et ord at dette er (eller grenser til) et verneområde – ikke som en kvalitet og ikke som et eventuelt hinder.

## 8 Litteratur

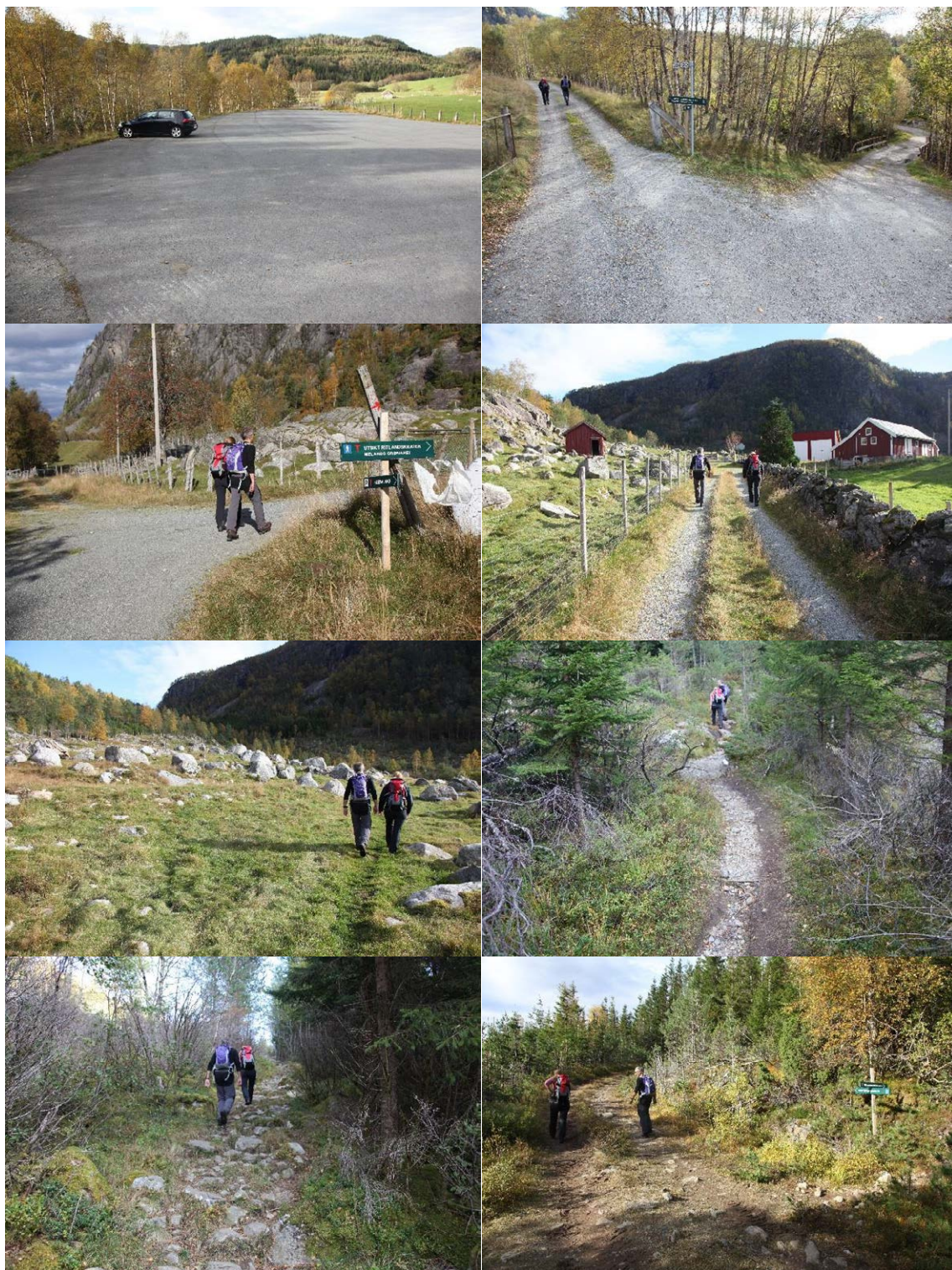
- Apon, J.C. 2014. Reiselivsutvikling og tilrettelegging i Lysefjorden – en undersøkelse blant Kjerag-turister. Rapport 2014-001. Outdoorlife Norway
- Azad, A. S., Tomczyk, M., Dypvik, H., Kalleson, E. and Riis, F. 2011. Syn-impact and early-post impact sedimentation in the Ritland impact structure, Western Norway. Geological Society of Norway, Winter Meeting, Stavanger, Norway (abstract).
- Beyer, C. 2011. Palaeomagnetic investigation of the Ritland structure. Geological Society of Norway, Winter Meeting, Stavanger, Norway (abstract).
- Buen, F. 2013. Foredrag holdt på styremøte SVR, Valle kommune.
- Den Norske Turistforening, Friluftsrådernes Landsforbund & Innovasjon Norge 2013. Merkehåndboka. Håndbok for tilrettelegging av turruter i fjellet, i skogen og langs kysten. Oslo: DNT. Frøstrup, J. C. 2008. Håhellerhytta. Vandringer i Setesdal Vesthei. Friluftsførlaget, Oslo.
- Eide, N.E., Hagen, D., Gundersen, V., Vistad, O.I., Fangel, K., Erikstad, L., Strand, O. & Blumentrath, S. 2015. Sårbarhetsvurdering i verneområder. Utvikling av metodikk for å vurdere sårbarhet for vegetasjon og dyreliv knyttet til ferdsel i verneområder i fjellet. – NINA Rapport 1191. 64 s. + vedlegg.
- Gundersen, V., Bredin, Y.K., Sandal, R.J. & Harmansen, P. 2015. Ferdsel i tre fokusområder i Setesdal Vesthei: Brokke-Suleskardvegen, Store Urevatn og Blåsjø- Steinbuskaret. NINA Minirapport – foreløpig utgave. 43 s.
- Gundersen, V., Strand, O., Panzacchi, M. & Nerhoel, I. 2013. En sti er ikke en sti for villreinen. Villreinen 2013: 22-25.
- Gundersen, V., Strand, O., Nerhoel, I., Wold, L.C., Panzacchi, M. & Fossgard, K. 2012. Ferdsel i villreinens rike. Villreinen 2012: 34-37.
- Gundersen, V., Andersen, O., Kaltenborn, B. P., Vistad, O. I. & L. C. Wold. 2011. Målstyrt forvaltning – Metoder for håndtering av ferdsel i verneområder. NINA Rapport 615. 102 s. + vedlegg
- Harestad, A. 2014. Skjøtselsplan for Mån i Frafjordheiane landskapsvernområde. Slåttemark. Norsk landbruksrådgjeving Rogaland.
- Jæren friluftsråd 2013. Årsmelding 2012. 28 s.
- Jæren friluftsråd 2014. Årsmelding 2013. 32 s.
- Jæren friluftsråd 2015. Årsmelding 2015.
- Kalleson, E., Dypvik, H. and Riis, F. 2010. The Ritland impact structure, Western Norway. 41th Lunar and Planetary Science Conference, Houston, Texas. (abstract).
- Kalleson, E., Riis, F., Setså, R., Azad, A. and Dypvik, H. 2011. The Ritland impact structure – shock deformation in minerals and outcrops. Geological Society of Norway, Winter Meeting, Stavanger, Norway (abstract).
- Miljødirektoratet 2015a. Veileder for besøksforvaltning i norske verneområder. Veileder M-415. Trondheim: Miljødirektoratet. 41 s.
- Miljødirektoratet 2015b. Planlegging og gjennomføring av brukerundersøkelser i norske nasjonalparker og øvrige verneområder. Veileder M-416. Trondheim: Miljødirektoratet. 15 s.
- Miljødirektoratet 2015c. Innfallsporier. Informasjonspunkt, startpunkt og utkikkspunkt. Veileder M-417. Trondheim: Miljødirektoratet. 32 s.
- Mimir. 2011. Forprosjekt Villrein som reiselivsattraksjon. En rapport utført på oppdrag for Miljøverndepartementet. MIMIR, Oslo.
- Mæland, S. 2002. B.A.S.E. En studie i samtidskultur. Ekstremt friluftsliv-Eksistensielle dilemmaer-Sublime opplevelser. Hovedoppgave i kulturstudie. Høgskolen i Telemark. 128 s.

- Riis, F., Kalleson, E., Dypvik, H., Krøgli, S.-O. and Nilsen, O. 2011a. The Ritland impact structure, southwestern Norway. *Meteoritics and Planetary Science*, v. 46, pp. 748-761.
- Riis, F., Kalleson, E., Setså, R., Azad, A. and Dypvik, H. 2011b. The Ritland impact structure – new evidence on age, environment and mechanisms of impact. Geological Society of Norway, Winter Meeting, Stavanger, Norway (abstract).
- Ryningen, A. 1985. Håhelleren. Gards- og ættesoge for Valle kommune. Bind 4, Valle kommune.
- Snøhetta 2015a. Merkestrategi Norges Nasjonalparker, Miljødirektoratet. Oslo. 21 s.
- Snøhetta 2015b. Skiltssystem Norges Nasjonalparker, Oslo. 42 s.
- Snøhetta 2015c. Merkestrategi Norges nasjonalparker. Vedlegg utviklingspunkt. Oslo. 4 s.
- Stavanger Turistforening 2013. Plan for utbedring av sti Øygardsstøl – Kjerag – Langavatn. Notat av 25. august 2013.
- Stavanger Turistforening 1987. Fra fjordheiene. Nasjonalpark i Rogaland. Stavanger. 131 s.
- Strand, O., Panzacchi, M., Jordhøy, P., Van Moorter, B., Andersen, R., og Bay, L. A. 2011. Villreinens bruk av Setesdalsheiene - Sluttrapport fra GPS-merkeprosjektet 2006–2010. – NINA rapport 694. 140s. + vedlegg.
- Tonstad, H. 2013. Registrerte parkerte biler langs Brokke-Suleskarvegen 2013. Oppdrag gitt av GPS merkeprosjektet i Setesdal. Upublisert notat.
- Tonstad, H. 2014. Registrerte parkerte biler langs Brokke-Suleskarvegen 2013. Oppdrag gitt av GPS merkeprosjektet i Setesdal. Upublisert notat.
- Undheim, M. 2010. Falkefangst på Hytteheia. Sirdal historie- og kulturvernlag årsskrift.
- VG 2007. Norges beste MC-turer. Se listen over de 20 beste. <http://www.vg.no/forbruker/bil-baat-og-motor/bil-og-trafikk/norges-beste-mc-turer/a/140204/>
- Vistad, O.I. & Vorkinn, M. 2012. The Wilderness Purism Construct – Experiences from Norway with a simplified version of the purism scale. *Forest Policy and Economics* 19/39-47
- Vistad, O.I., Gundersen, V. & Wold, L.C. 2014. Brukerundersøkelser i Hallingskarvet og Varangerhalvøya nasjonalparker, sommeren 2014. NINA rapport 1109. 53 s + vedlegg.
- Vorkinn, M. 2011. Informasjon som verktøy for målstyrt forvaltning. Notat. Fylkesmannen i Oppland, Miljøvernavdelingen.



## Vedlegg

### Vedlegg 1. Foto rundtur til «Gapahuken» Ritlandskrateret











Fotoserie viser turen som beskrivet i teksten under (Foto: Vegard Gundersen)

### **Rundtur Ritlandskrateret**

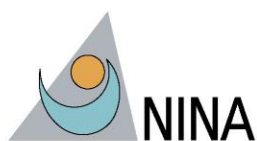
Kjører siste delen inn mot p-plassen i veldig fint kulturlandskap, med gjerder, små-skala jorder, elv og spredt med trær langs grensene mellom jordene. Kommer frem til p-plass og det er fine omgivelser, med bjørkeskog, elv og kantskog langs elven. Informasjonsplakatene er ikke fremtredende, men fint plassert med bjørkeskog i bakgrunnen ved starten på stien/vegen. Det går en veg som er T-merka og som går mot Gapahuken, og det går en veg over elva og videre innover til høyre (det er her vi kommer ned ved rundløype). T-merket sti følger veg mot gardstun

og går over innmark med beitende sau og videre inn i skogen. Stien er god å gå på, men med en del stein. Det er også tydelig erosjon enkelte plasser. Deretter kommer vi opp til traktorveg og stien dreier til venste og følger traktorveg videre oppover mot toppen. Skogen er tett innpå og det er trivelig å gå langs vegen. Vi får enkelte glimt inn mot krateret et par steder. På toppen tar stien av traktorvegen, går over noen myrpartier og bort til Gapahuken. Stien er godt merket hele vegen med skilt i alle sti-/vegkryss. I disse partiene er det vått, men arbeidet med å kloppegge myra har startet. På andre siden av myra er det stikryss og sti ned mot kraterbunnen. Vi følger stien bort til Gapahuken. Like før vi kommer bort kommer vi til en stor stein som har blitt slynget ut av krater – den bærer helt klart preg av å ha vært utsatt for sterke krefter under nedslaget. Ved Gapahuken åpner hele krateret seg i en fantastisk utsikt. Gapahuken er plassert ytterst på kanten, men uten at det er bratt på nedsiden. Gapahuken er trekantet med benker langs sidene. Det er fyldig informasjon om krateret både på utsiden og inne i Gapahuken, i tillegg til noe annen informasjon om området og en postboks med besøksbok for å skrive inn navnet sitt. Det er fra mai til 12. oktober skrevet seg inn 788 personer. Det er trekning og premie, så erfaringsmassig skriver de aller fleste seg inn i slike bøker, både av de lokale og de langveisfarende. Vi ser det er veldig mange utlendninger, en del fra lokalsamfunnet og en del fra region rundt. Det er mest nordmenn på våren og høsten, og mange utlendninger midt på sommeren. Mange fra Tyskland og Nederland. Utsikten fra krateret er god og det er fine illustrasjoner der man har tegnet på foto for å illustrere kraterkant og bunnen. Dette ser man da direkte fra utsikten Gapahuk. Det er lett å la seg bli imponert over dimensjonene. Det er selvfølgelig mulig å gå samme veg tilbake, men det er nå tilrettelagt for en rundtur. Rundturen går noen hundre meter tilbake samme veg til stikryss, så ned lia og til bunnen av krateret. Stien er ikke merket men skiltet i starten og en relativ sterkt opptråkket nyanlagt sti. Langs stien er det frodig bjørkeskog som tydelig har vært åpen og beitepåvirket for ikke så lenge siden. Lenger ned i lia er det blokkmark og her går stien litt vanskelig i terrenget, det er vanskelig å følge merking og stien må finne en tydeligere og bedre trasé. Rik vegetasjon med innslag av hassel osv. Helt nede er vi i kraterbunnen og treffer på T-merket sti til turisthytta Meland Grønehei. Her er det bro over elva og sti videre innover mot støler og turisthytte. Vi observerer mye fisk i elva. Vi går fort inn i naturreservatet Øyastøl og har god utsikt over rik- og fattigmyr som er fredet. Vi ser fort spor etter aktiv skjøtsel der busker/trær er fjernet og der enkelte områder slås med jevne mellomrom. Det er Statens Naturoppsyn som gjennomfører skjøtselen av myre, som er truet av gjengroing. Det er stedvis vått over myrene. Nasjonalparkstyret har finansiert enkel kloppegging langs den T-merka stien som går over myrene. Dette arbeidet er i gang. Etter å ha krysset over rikmyra langs elven Vormo kommer vi ned til en bru for gående der dalen snevrer seg inn igjen. Brua er i dårlig forfatning, og bærer preg av å være gammel og med manglende vedlikehold. Det er ikke nødvendig å krysse over elva, man kan gå T-merka sti rett ned til P-plassen på Kleivaland. Men det er fullt mulig å komme over brua selv om den neppe tilfredstiller dagens krav til sikkerhet. Deretter er det en kort skrent/bratt bakke opp til skogsbilvegen til Ritland gård. Vegen er forholdsvis nyanlagt og er godt vedlikeholdt. Vegen er i privat eie. Litt sørover på vegen fra brua er det svært god utsikt over myra og naturreservatet. Her er det egnet for å presentere informasjon om det man ser av krater og myr. Myr har ingen andre synlige stier og det ser ut til at det er svært lite trafikk ute på selve myra. Myra fremstår med stor diversitet i forhold til rikhet og det er kildesamfunn. Derfra kan man velge å ta vegen ned til p-plassen på Kleivaland. Dette blir mer en transportetappe på veg, men man kan altså velge å gå den parallele T-merka stien. Elva Vormo går brusende i fosser og fall ned mot p-plassen. Ved p-plassen er det opplevelse av vakre kulturlandskap.









*Norsk institutt for naturforskning (NINA) er et nasjonalt og internasjonalt kompetansesenter innen naturforskning. Vår kompetanse utøves gjennom forskning, utredningsarbeid, overvåking og konsekvensutredninger.*

*NINAs primære aktivitet er å drive anvendt forskning. Stikkord for forskningen er kvalitet og relevans, samarbeid med andre institusjoner, tverrfaglighet og økosystemtilnærming. Offentlig forvaltning, næringsliv og industri samt Norges forskningsråd og EU er blant NINAs oppdragsgivere og finansieringskilder.*

*Virksomheten er hovedsakelig rettet mot forskning på natur og samfunn, og NINA leverer et bredt spekter av tjenester gjennom forskningsprosjekter, miljøovervåking, utredninger og rådgiving.*

ISSN:1504-3312  
ISBN: 978-82-426-2852-7

## Norsk institutt for naturforskning

NINA Hovedkontor

Postadresse: Postboks 5685 Sluppen, 7485 Trondheim

Besøks/leveringsadresse: Hogskoleringen 9, 7034 Trondheim

Telefon: 73 80 14 00, Telefaks: 73 80 14 01

E-post: [firmapost@nina.no](mailto:firmapost@nina.no)

Organisasjonsnummer 9500 37 687

<http://www.nina.no>

Samarbeid og kunnskap for framtidens miljøløsninger